

Hrabětová, Irena

**Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohol :
genetický rozbor**

In: Hrabětová, Irena. *Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohol*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, c1992, pp. 21-123

ISBN 8021005424

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122582>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. ERBOVNÍ POVĚSTI V ČESKÝCH SPISECH BARTOLOMĚJE PAPROCKÉHO Z HLOHOL

GENETICKÝ ROZBOR

1. Erb ZUBŘÍ HLAVA S HOUŽVI (páni z Pernštejna)

Zrcadlo, f. 27^b—28^a (A, B)

A: Kdysi dávno, ještě za moravských bojovných králů, žil v moravských horách uhlíř Věňava. Na jedné vysoké hoře měl chaloupku, v níž si schovával chléb a všechno, co potřeboval. Chaloupka byla často prázdná, a tak se do ní naučil chodit zubr. Žral chléb i jinou potravu, kterou tam našel. Jednou si na něj Věňava počkal, chytl jej za rohy a nozdrami provlékl houžev, kterou ukroutil z větve. Pak jej dovedl až do Brna ke králi. Král jej chtěl za tento hrdinský čin odměnit, nesplnil mu proto jeho skromnou prosbu, aby mohl bez překážky v horách pálit uhlí, ale daroval mu celý horský kraj na věčné časy. Věňava to s vděčností přijal, a aby ukázal, jakou má sílu, uťal zubrovi jednou ranou sekerou hlavu. Král mu pak udělil znak černé zubří hlavy s houžví v chrápcích na zlatém poli. Tak jej užíval on i jeho potomci.

B: Věňava měl syna Prštana. Na místě chaloupky mu vystavěl dřevěný dvůr, který po něm nazval Pršťanem, a v okolí osadil mnoho vesnic a městeček. Na panskví se chovala četná včelstva, a tak se ve dvoře za léta nashromáždilo mnoho vosku. Nešťastnou náhodou dvůr plný vosku za vnuček Pršťanových vyhořel. Na jeho místě další potomek ohradil prostrannou oboru a uprostřed ní vystavěl hrad z bílého mramoru. Hrad stojí dodnes a široko daleko nemá podobný.

Rod pánů z Pernštejna uvedl Paprocký pouze v Zrcadle, v oddíle věnovaném zemským hejtmanům, a zaznamenal zde dvě pověsti. O pověsti A, která je erbovní, napsal, že se takto o vzniku erbu zmiňuje polská Kro-

nika, pověst B podle něho potvrzuje její pravdivost. Paprocký ji označil jako „starodávni pověst mezi lidmi té krajiny“; je to typická lidová místní pověst o vzniku hradu Pernštejna. Pověst A je dnes všeobecně známá a považuje se za moravskou lidovou pověst. Paprockého sdělení, že ji vypráví podle polské kroniky, překvapuje, protože by to mohlo znamenat, že se u nás rozšířila až z jeho spisu, a vznikla v Polsku. Proti takovému závěru však mluví fakt, že Pernštejni na několika stavbách umístili počátkem 16. století reliefs, na nichž je muž, který vede zubra a drží v ruce sekeru, tedy zobrazení obsahu pověsti A. Na dvou reliefech je připojen dokonce i nápis „Vojtěch z Pernštejna vede zubra“.¹ To jasně dokazuje, že pověst byla u nás známá již před Paprockým, a že se tradovala v pernštejnském rodě. Dá se předpokládat, že pověst existovala již ke konci 15. století, neboť jméno Vojtěch dostal v roce 1490 prvorozený syn Viléma z Pernštejna. Na rozdíl od pověsti, kterou Paprocký uvedl v Zrcadle, nazývali Pernštejni svého praotce Vojtěchem. Jméno Věňava je polského původu, je odvozeno z názvu polského erbu. Je tedy zřejmé, že se pověst tradovala jak u nás, tak i v Polsku. O Paprockého údajích, že pověst převzal z polské kroniky, není třeba pochybovat. V Polsku se totiž obdobný erb s názvem Věňava vyskytuje.

Paprocký uvedl pověst A již dříve ve svých polských spisech. V Gniazdu ji reprodukoval v básni (18 veršů), kterou doprovodil komentářem. V Herbech ji pouze stručně zopakoval s odkazem na Gniazdo a navíc připojil odkaz na Długosze.² Tím ukázal směr, kterým se můžeme pokusit hledat odpověď na otázky, spojené s pernštejnskými pověstmi.

Polskou kronikou, podle níž Paprocký pověst A vypráví, nemohou být Długoszovy Anály. Tam totiž pověst nenajdeme; zjistíme pouze, že se zde oba názvy, Pernštejni i Věňavité vyskytují. Citovanou kronikou je pravděpodobně až kronika M. Bielského z poloviny 16. století.³ Ale již o století dříve můžeme najít stručný záznam pověsti v Długoszových Clenodiích,⁴ na které se Paprocký asi v Herbech odvolává. Zde se v popise erbu Pomian odvozuje původ od erbu Wieniawa. Vznik původního erbu se zde vysvětluje takto: „Duxit autem genus ortum ex Moravia et castro Perstyn, cuius primario auctori pro eo, quod naribus zambronem vivum ceperat et funem, non habens reste, contorta et in nares ingesta, vivum in conspectum principis Moravie adduxerat, et illo insigni, aliquot castris et pluribus hereditatibus a principe Moravie, que et hodie obtinent, donatus fuerat.“

Podle Długosze tedy vznikl erb na Moravě a také děj pověsti se na Moravě odehrává. Długoszův zájem o tento erb příliš nepřekvapuje, sám patřil k rodu, jenž jej užíval. Kdyby pověst vznikla v Polsku, jistě by ji nesituoval na Moravu. Lze téměř s jistotou tvrdit, že teprve on ji přinesl do Polska. Pověst je tedy moravského původu a Długosz měl dost příležitosti, aby se s ní seznámil. Sám dvakrát pobýval v Čechách v souvislosti s volbou Vladislava Jagellonského za českého krále, a je také známo, že se Jan z Pernštejna v roce 1454 zúčastnil poselství k polskému králi Kazimírovi.⁵

Můžeme si položit otázku, kdy pověst ve znění A vznikla. Długoszův záznam pověsti je příliš obecný, nezmiňuje se vůbec, kdo byl muž, jenž erb získal. V Zrcadle se uvádí prostý uhlíř, a to není v erbovních pověstech běžné. Pernštejní patřili k nejvýznamnějším rodům, které si vymýšlely vznešené předky. I o nich je doklad, že si na svém původu zakládali: Když v roce 1486 udělil král Matyáš kroměřížskému hejtmanovi Mikuláši Hrdému z Klokočna erb, jenž se podobal pernštejnskému, Vilém z Pernštejna se proti tomu důrazně ohradil, a musela být vydána další listina, v níž se výslovně říká, že to není erb pernštejnský.⁶ Pověst tedy musela vzniknout daleko dříve, než je poprvé doložena, v době, kdy prostý původ u šlechty ještě nebyl tak neobvyklý. Vztahuje se k hradu Pernštejnu, jenž je poprvé doložen v pramenech koncem 13. století, stejně jako znak zubří hlavy. Daleko do 13. století ovšem jít nemůžeme, neboť tehdy ještě ti, kdo měli erb zubří hlavy, věděli, jak majetky získali. Z okolností, jež pověst uvádí, vyplývá, že musela vzniknout až v době, kdy rod, jehož počátek se klade na jižní Moravu, měl již delší dobu majetky v horách. (V majetku Pernštejnů byly ovšem i starší hrady, jež měly v názvu zubra, Auersperk a Zubštejn, nazývaný však ve 13. století Kámen.)⁷ Neurozeného předka mohl rod uvádět nejpozději ještě ve 14. století. Zdá se, že v 15. století byla pověst již starou rodinnou tradicí, uváděla vznik erbu ve velice dávné době, a mohla právě proto sloužit jako důkaz o starém původu rodu a erbu.

Tak starý původ, jak se uvádí v Zrcadle, to však zřejmě nebyl. Zařazení do doby moravských králů musíme asi připsat Paprockému, a to až na Moravě. Působila na něj při tom polská tradice, podle které, jak dále uvidíme, do Polska přišla významná osobnost z Čech s tímto erbem již v 10. století. Paprocký musel tedy děj doložit ještě dále do minulosti.

Paprocký v polských spisech nepřipouštěl, že by praotcem rodu mohl být prostý uhlíř. Tuto tradici sice znal, uvedl ji v komentáři k pověsti v Gniazdu, ale odmítl ji jako nepravděpodobnou. Sám v básni udělal praotcem rytíře Lastka, dvořana, jenž doprovázel knížete na lovu. (Jméno vzniklo zkomolením jména Jasiak, uvedeného v Clenodiích u erbu Pomian — viz č. 36.) Na Moravě však uhlíře jako praotce rodu uvedl, asi proto, že se zde setkal právě s touto verzí pověsti. Jádro pověsti erbovní bylo pravděpodobně obsaženo v pověsti B, kterou uvedl v Zrcadle jako místní pověst.

Další doklady o vývoji erbovní pověsti u nás nemáme. Pernštejní vymřeli a pověst zůstala jen ve folklóru jako součást místní pověsti, vztahující se k hradu Pernštejnu. V Polsku se však tradice vyvíjela dále. Erb zubří hlavy zde měly významné rody, jako Leszczyńští, kteří, jak již zachytil Paprocký, ve svých genealogických vývodech uváděli předka Dobiesława, jenž přišel do Polska v doprovodu Doubravky, a roku 966 byl Měškovi kmotrem při křtu. Jeho potomky měli být v roce 1027 arcibiskup hnězdenský Bosuta a jeho bratr Filip.⁸ Různě se vysvětloval také název erbu. Někteří se domnívali, že název Wieniawa vznikl od „witki,“ čili větve, kterou hrdina provlékl zubrovi nozdrami. Ve skutečnosti jde o ná-

zev vsi nedaleko Radomi, která v polovině 15. století patřila rodu s tímto erbem. Erb se i v Polsku někdy nazýval Persztyn; název se odvozoval od prstenu, jenž měl zubr provlečený chřípím. V 17. století se objevila také kuriozní etymologie názvu Wieniawa, jenž měl vzniknout od toho, že když Lastek vedl zubra, volal na něho „morawskim językiem Wien hawe, to jest pódz sam“. Barokní Herbarze uváděly rovněž, že rody tohoto erbu v Itálii odvozují původ od Herkula.⁹ Na základě původní pověsti převzaté z Moravy vznikaly další. Jedna z nich vysvětluje vznik erbu kališského vojvodství, které mělo černou zubří hlavu s houžví v nozdřích na šachovaném pozadí. Uvedené doklady svědčí o významu, který spojovali v Polsku s faktem, že se zde vyskytoval erb stejný jako měl přední moravský a český rod.

Na závěr lze říci, že perňštejské pověsti, jež uvedl Paprocký v Zrcadle, dokládají starý původ některých erbovních pověstí. Prostřednictvím polských pramenů je moravská erbovní pověst A doložena velice časně, již ve druhé polovině 15. století, tedy dříve než u nás. Pověst B, místní, je doložena na Moravě ke konci 16. století. Pověst A přešla u nás do folklóru, zatímco v Polsku se vyvíjela dále jako pověst učená, což vedlo ke zcela kuriozním výmyslům, které daleko předčí Paprockého věcný způsob podání. Jako erbovní pověst musela vzniknout dříve než v 15. století, tedy v době, kdy ještě bylo možné, aby za praotce rodu a původce erbu mohl být pokládán člověk prostého původu. Později se stala důkazem o velkém stáří rodu. Na Moravě je vedle pověsti Boskoviců jediným dokladem tohoto typu pověsti. Oba rody patřily k nejstarším a nejvýznamnějším, a proto mohly uplatnit staré rodové tradice i v době, kdy si rody zakládaly na vznešeném původu. Za dochování pověstí vděčíme Paprockému. Kdyby je nezaznamenal v Zrcadle, sotva by se udržely v pouhé lidové tradici, kterou po vymření rodů nemělo co podpořit. Uvedení pověstí v genealogicko-historickém spise je zároveň svědectvím o významu, jenž se jim v době vzniku spisu přikládal. Doplnovaly mezery v písemných a epigrafických pramenech a byly projevem historického vědomí.

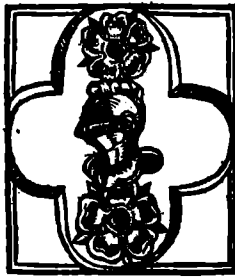
2. Erb HUSA (páni z Ludanic)

Zrcadlo, f. 35^a—36^a

A: Když Francouzi obléhali Řím, chtěli jednou v noci, zatímco všichni ve městě spali, slézt hradby a vniknout do města. Málem se jim to povedlo, ale uslyšely je husy, začaly kejšat a svým křikem vzbudily římského hejtmána, jenž rychle zorganizoval obranu a Řím uhájil. Hejtmán se jmenoval Kamilius. Za odměnu byl mu udělen erb zobrazující husu v modrém poli a dostal přízvisko Budiš. To jméno a erb nosí jeho potomci v Polsku dodnes. Také na Moravě žije rod s tímto erbem a říkájí o něm, že přišel z Uher.

Paprocký uvedl pověst pouze v Zrcadle. Sedláček ji řadí k pověstem, jež si Paprocký vymyslel; erb Ludanských prý vyložil na základě svých vědomostí o uhájení Kapitolu.¹⁰ Z textu v Zrcadle však jasně vyplývá, že Paprocký přebírá polskou tradici. Odvolává se na nejmenované polské kroniky, které uvádějí zprávy o rodech tohoto erbu. Mimo to říká, že v Polsku žije mnoho významných rodin, které tvrdí, že pocházejí od muže, o němž píše Livius. Zpracování pověsti v Zrcadle má předchůdce v Paprockého polských pracích. Historku s odkazem na Livia uvedl již v Gniazdu u erbu Paparona, zobrazujícího husu sedící na podušce.¹¹ V Herbech ji otiskl ještě jednou, přidal navíc přízvisko Budzisz a polemizoval s tradicí, již uvádějí některé rody, že erb byl přinesen do Polska ve 14. století.¹² Sám se domnívá, že erb byl do Polska přinesen již „za oněch válečných králů, kteří zasloužilé muže hojně odměňovali, jedním rytířem chtivým dobré slávy“; zařadil jej mezi erby vzniklé za Boleslava Křivoústeého. Pověst patří tedy k těm pověstem, které k nám Paprocký přenesl z Polska. Avšak ani v Polsku nepatří k příliš starým. V Długoszových Clenodiích je popsán jen erb, není uvedeno žádné vysvětlení o jeho původu a chybí i jméno Budzisz.¹³ Tradice tedy vznikla asi až v 16. století.

Pověst patří u nás i v Polsku k ojedinělým pověstem, které vznikly na klasická témata. Jejich sporadický výskyt svědčí o tom, že v obou zemích dávaly v 16. století rody přednost domácím, případně středověkým „tradičním“ tématům, jež jim byla zřejmě bližší.

3. Erb RŮŽE (páni z Hradce na Moravě, z Rožmberka aj. v Čechách)

Zrcadlo, f. 36^b (pověst A₁)

Diadochos, O stavu panském, s. 11—12 (pověst A₂), s. 13 (pověst B)

A₁: Předkové tohoto erbu pocházeli od římských pánů, kteří měli v erbu růži. Do zdejších zemí se dostali s Čechem a Lechem a založili panství libické. Jejich potomkem byl Slavník, otec svatého Vojtěcha. Měl další čtyři bratry, mezi něž otec rozdělil panství a podělil je erby růží různých barev. Od hraběte Slavníka žijí v českém i polském království potomci, kteří mají erb bílé růže v červeném poli. V Polsku je to velice početný rod, jenž se nazývá Poraj. Pochází od stejnojmenného bratra svatého Vojtěcha.

A₂: Erb růže je tak starožitný, že již nikdo nemůže zjistit, komu a za co byl nadán. Ve vlašských zemích žije od dob před Kristem až dodnes rod Ursínů, jenž má tento erb. Také v Čechách začali užívat tohoto erbu dosti dávno. Na Libici žil hrabě Slavník, který měl erb bílé růže na červeném štítě. Jeho synem byl svatý Vojtěch. Ostatní Slavníkovci synové, kromě Boreje, byli povražděni. Borej odejel za bratrem Vojtěchem do Polska, když nemohl v Čechách snášet rouhání pohanů. V Polsku byl od Boleslava Chrabrého obdarován četnými statky a jeho potomky jsou rody, které se od jeho jména a erbu nazývají Porajové.

B: V Českém království se rody erbu růže jmenují Vítkovci. Nazývají se tak podle předka Vítka, jenž rozdělil svým synům statky, podle nichž se začali psát z Rožmberka, Hradce, Stráže, Ústí a Landštejna. Užívali erbu růže v různých barvách.

Obě pověsti, které Paprocký zaznamenal v českých spisech, jsou historické, neboť se vztahují k osobám a událostem známým ze starších kronik. Erbovní je jen pověst B, kdežto pověst A zachycuje genealogické tradice. Paprocký zde spojil dvojí tradici, českou a polskou. Ve verzi A₁ v Zrcadle to udělal dosti kuriozním způsobem tak, že na polskou genealogickou pověst narouboval jádro české pověsti B.

V Polsku je tradice odvozující původ erbu Poraj od bratra svatého Vojtěcha Boreje doložena nejdříve u Długosze. V jeho análech toto tvrzení najdeme na několika místech.¹⁴ Z Długoszových zpráv vyplývá, že po vývraždění bratrů svatého Vojtěcha na Libici roku 995 zůstal na živu Vojtěchův bratr Poraj. Pobýval u Boleslava Chrabrého v Polsku, vysloužil si u něho četné statky a byl přijat mezi polskou šlechtu. Z jeho početného

potomstva vznikl v Polsku rozvětvený rod nazývaný podle znaku Rózycy a podle svého praotce Poraj. Długoszovy zprávy jsou ovšem dosti rozporné: na jednom místě hovoří o bílé růži na červeném poli, tj. o erbu, jehož proclama zní Poraj, a na jiném o erbu růže a rodu zvaném Poraj, jenž má ve znaku červenou růži.¹⁵ Ukazuje to, že Długosz zachytil již starší tradici rodů, které měly znak růže obou barev. Aby se vyrovnal s domácí tradicí a zprávami obsaženými o svatém Vojtěchovi v českých kronikách,¹⁶ jež v čele s Kosmou uvádějí jména zavražděných bratrů a mezi nimi i Poraje, musel Długosz změnit to, co napsal ve své kronice již dříve. Z autografů Análů je zřejmé, že tam, kde uvádí jména zavražděných bratrů svatého Vojtěcha, jméno Poraj vyškrábal a na razuru napsal Záviše.¹⁷ Hovoří také o 6 bratřích svatého Vojtěcha, včetně Poraje, na jiném místě však uvádí ještě dalšího bratra, Gaudentia — Radima, jenž se stal po Vojtěchovi arcibiskupem hnězdenským. I ten měl mít podle Długosze erb růže a patřit do rodu Porajů. V souvislosti s tím se zmiňuje také o jeho a Vojtěchových rodičích Slavníkovi a Střezislavě; z toho vyplývá předpoklad, že tedy i Slavník musel mít erb červené růže. V Clenodiích však Długosz při popisu erbu Rosa alias Poraj uvedl pouze bílou růži na červeném poli a připojil vyprávění o Porajovi jako zakladateli polského rodu.¹⁸ Takto také popsal a vysvětlil vznik erbu Paprocký již ve svých polských spisech.¹⁹ Necitoval však Długosze, ale zprávu převzal z kroniky M. z Miechowa. Doplnil také zprávy o výskytu erbu růže ve starém Římě a jiných zemích, mimo jiné také v Čechách u Rožmberků.

Po příchodu na Moravu poznal Paprocký pověst o dělení růží. V Zrcadle tedy doplnil polskou tradici o vzniku rodu a erbu Poraj touto pověstí, připojil ji však ke Slavníkovi. Z Hájkovy kroniky doplnil četné zmínky o Slavníkovi a svatém Vojtěchovi včetně dalších pověstí.²⁰ O dělení růží se však Hájek v souvislosti se Slavníkem nezmiňuje, i když z Paprockého citace to vyplývá. Teprve v dalším českém spise, Diadochu, Paprocký uvedl, že v případě erbu Poraj jde o čistě polskou genealogickou tradici a pověst o dělení růží praotcem Vítkem zaznamenal zvlášť. Zmínil se zde rovněž o italském rodu Ursínů, ale nespojoval jej s Rožmberky. K této rodové tradice se stavěl Paprocký skepticky, ale v pojednání o rodu rožmberském to výslovně neuvedl; tradice, kterou poslední Rožmberkové jasně vyjádřili připojením medvídků jako štítonošů do svého znaku, byla zřejmě silnější.²¹ Snad se Paprocký ani neodvážil u tak významného rodu stavět se proti. Teprve na jiném místě v Diadochu, u rytířského rodu Vítů ze Rzavého, napsal svůj názor. Proti tvrzení tohoto rodu, že jejich předek přišel do Čech z Vlach s předkem pánů z Rožmberka, postavil svůj názor, opírající se, jak říká, o mnohé staré paměti, o původu erbu růže od hrabat libických. Paprocký zde dokonce tvrdí, že se Rožmberkům Vlachové snaží namluvit, že pocházejí z Vlach od Ursínů, a že se přece do Vlach dostali teprve v době Karla IV.²² Snad se zde projevuje skutečnost, že v Čechách rožmberské fikci všichni nevěřili.

Tradice o italském původu Rožmberků od římských Ursiniů sahá svými počátky do 15. století. Teprve ke konci 16. století se však poslední Rožm-

berkové snažili o její širší uplatnění.²³ Jednak tím zvýrazňovali starobylost a významnost svého rodu, a jednak šlo o projev pozdního humanismu. Tradice, kterou vyjadřuje pověst B, je také starší než ze 16. století. A Sedláček se domnívá, že byla známá již počátkem 14. století, i když ji Dalimil nezaznamenal.²⁴ V 16. století se uplatnila i u jiných rodů erbu růže v Čechách a na Moravě. Dodnes je na několika zámcích zachycena na obrazech. Rožmberci, jak později zaznamenal V. Březan, pak tvrdili, že jejich nejstarší předek přišel do Čech z Vlach. Byl to kníže Ursinus jménem Vítek, a od něho se všichni páni erbu růže nazývali Vítkovci. Teprve později jiný Vítek podělil své syny erby růží různých barev.²⁵ Polská pověst se tedy v Čechách neujala.

Paprockého verzi pověsti A znal ještě Balbín, ale stavěl se k ní odmítavě. Možná, že však zachytil stopu působení polské tradice u nás, když tvrdil, že se kolem hrobu svatého Vojtěcha ve výroční den jeho narození linula vůně růží.²⁶ V Polsku je vznik tradice o původu rodů erbů růže dalším dokladem o tom, jak si polské rody hledaly významné předky pocházející z Čech. Údajným spřízněním s významnými českými rody se zřejmě snažily zvětšit svou prestiž a vážnost. Případ také dosvědčuje znalost starých českých kronik (Kosmovy nebo Pulkavovy) v Polsku před polovinou 15. století.

4. Erb SVINÍ HLAVA (Lvové z Rožmitálu na Moravě, páni z Hazmburku aj. v Čechách)

Zrcadlo, f. 40^a—41^a

Diadochos, O stavu panském, s. 59n.

A: Rod přišel do Čech již s Čechem a Lechem a pocházel z Dacie, kde měl původně erb pštrosa, tak jak ho dosud užívají někteří v Německu. Roku 716 Bivoj z rodu Štrosova chytil v lese na Kačí Hoře za uši divokou svini a živou ji přinesl na Vyšehrad (Libín). Jeho syn dostal roku 728 od kněžny Libuše do znaku sviní hlavu na pomátku otcovy statečnosti.

B: Bivoj se oženil s Kašou, sestrou kněžny Libuše, a zplodil s ní mnoho synů, jejichž potomci se začali nazývat podle sídel Třemšínští, Klapětí, Košálovští aj.

Potomci se později pohádali o přednost v rodu a roku 1225 přišli před krále Přemysla, aby je porovnal. Král jim pro odlišení změnil erby, takže ti, kteří mají vedle sviní hlavy lvici, se jmenují Lvové, jiným přidal zajíce, a to jsou páni z Hazmburku, a další mají také erby poněkud odlišné. Král vydal o svém rozhodnutí listinu, kde je všechno zaznamenáno.

Obě pověsti převzal Paprocký z Hájkovy kroniky,²⁸ zaznamenal však jen jejich obsah. Patří k historickému typu, neboť kladou udělení znaku k určitým událostem, zaznamenaným v pramenech. Protože Paprocký neznal starší kroniky, věřil bezmezně Hájkovi a nepochyboval o věrohodnosti jeho zpráv. V nové době se o mnohých zjistilo, že to jsou Hájkovy výmysly. Vedle uvedených erbovnic pověstí zaznamenal Paprocký v textu vztahujícím se k rodům tohoto erbu mnoho dalších Hájkových zpráv (např: že k rodu patřili i vrazi sv. Ludmily), avšak jednu zprávu, která vedla později k zjištění, odkud Hájek vzal motiv pověsti A, neocitoval. Jde o událost, kterou Hájek položil k roku 1109, a uvedl v ní, že se za bojů o Prahu v době knížete Vladislava vyznamenal „Děťříšek hrabě, syn Buzův, jenž byl z rodu Strošova a Bivojova, kterýž někdy divokou svini za uši lapiv, na Vyšehrad přinesl (toho hledaj l. 716)“.²⁹ O hrdinství Jetříška Buzovice, jenž padl r. 1110 v bitvě s Poláky u Trutiny, se zmiňuje již Kosmas.³⁰ Nemluví pochopitelně ještě vůbec o znaku. K erbu sviní hlavy řadí Děťříška teprve tzv. Dalimil a nabytí znaku mu přímo připisuje. Říká o něm, že „ten někdy divokou svini za uši v lese živou vzal, a proto byl vepřovou hlavu na štítě od kněze přijal“.³¹ Zatímco u Dalimila se předpokládá, že užil rodových pověstí, o Hájkovi již Dobner konstatoval, že posunul Dalimilovo vyprávění do doby o 400 let starší.³² Později se objevil názor, že i Hájek mohl čerpat z rodových tradic.³³ V každém případě se však Bivoj objevil až v Hájkově kronice, stejně jako jeho otec Sudivoj a praděd Štros. Paprocký k tomu jen dodal, že Štros patřil k rodu rozšířenému v Dacii, jenž měl erb pštrosa.

Pověst B je považována zcela za Hájkův výmysl. Rozdělení erbu bylo motivováno podle statků, které jednotlivým rodům patřily.³⁴ Je doloženo, že znak lva vedle sviní hlavy začali Lvové z Rožmitálu užívat počátkem 15. století, znak zajíce vedle sviní hlavy je doložen o něco dříve.

Paprocký uvedl u rodů tohoto erbu mnoho dokladů a využil také rodových archivů. Převzetí Hájkových pověstí bylo zřejmě v souladu s rodovou tradicí, do níž již pravděpodobně přešly. Při úzkém styku s rodem Hazmburků by snad jinak Paprocký postupoval kritičtěji. Ještě je nutno poznamenat, že u erbu sviní hlavy Paprocký vůbec neuvedl spojení s polskými rody, i když se v Polsku vyskytují dokonce dva podobné znaky, zobrazující sviní hlavu, a v polských spisech připojil i pověsti o jejich vzniku.

5. Erb ŠEST LILIÍ, klenot SLOUP SE STŘELOU (páni z Vrbna)

Zrcadlo, f. 61^a

A: Již v pohanských dobách žil v Polsku rod, jenž měl v erbu tři lilie. Do tohoto rodu patřil muž jménem Vrbošlav. Chtěl se proslavit v bojích, a tak když se dověděl, že v západních zemích bojují Francouzi s Vlasy, vydal se na cestu. Ve Francii se přihlásil hejtmánovi i králi, statečně bojoval s nepřáteli a získal si obdiv svého rytířstva. Stal se křesťanem. Když král vyhrál válku s Římany, rozhodl se Vrbošlav, známý a vážený všemi, vrátit se domů. Požádal proto krále, aby mu vystavil svědectví o chování ve vojsku i při dvoře. Král, aby ocenil jeho velké zásluhy, přijal jej za konfratra. K jeho erbu tří lilií přidal další tři lilie své a svého království, a do klenotu mu na památku, že zabil římského hejtmana z rodu Kolumnů, přidal sloup prostřelený střelou. Někteří říkají, že se to stalo roku 898.

Paprocký uvedl v Zrcadle, že jde o starodávnou pověst o počátku erbu. Erb zaznamenal už v polských spisech, pověst však neznal a o rodu napsal jen, že přišel ze Slezska.³⁵ I přes tvrzení, že jde o staré vyprávění, nelze upřít značný podíl na jeho vzniku Paprockému. Líčení totiž prokládá historickými zprávami o době, kdy došlo k události, a také ke změně francouzského erbu, a na závěr, snad aby vysvětlil, proč jsou moravští Vrbnové hrabaty, přidává ještě zprávu o udělení hraběcího titulu polským pánům v roce 997 při korunovaci Boleslava Chrabrého; tento titul si prý podržely jen rody ve Slezsku, zatímco polští páni se ho později vzdali, aby se nevyvyšovali nad ostatní šlechtu. Proto je možno souhlasit s A. Sedláčkem, jenž tvrdí, že jde spíše o „učené rozumování“, než o pověst.³⁶ Dodat lze navíc ještě to, že Paprocký zřejmě spojil původ tohoto erbu s polským erbem Gozdawa, jenž zobrazoval také tři lilie. V Gniazdu jej však uvedl mezi erby vzniklými za Boleslava Smělého a tvrdil, že erb tří lilií dostal za statečnost rytíř, jenž pocházel ze vsi Gozdawa.³⁷ U moravského rodu naopak tomu odvodil předka ze jména rodu a nazval jej Vrbošlav.

Nelze vyloučit, že pověst zaznamenaná u rodu z Vrbna má za základ rodovou tradici, spojovanou s polepšením znaku znakem francouzským: Paprocký toto stručné podání rozšířil pseudohistorickými doklady a odvodil původ rodu z Polska.

6. Erb OSTRVE (páni z Lipé, Berkové z Dubé aj.)

Zrcadlo, f. 67^{ab} (pověst A)

Diadochos, O stavu panském, s. 135—139 (pověsti A, B)

A: Roku 1003 byl zvolen knížetem Jaromír z rodu Přemyslovců. V Čechách byl tehdy nejmocnější a nejbohatší rod Vršovců, jenž pocházel od hraběte Vrše, který kdysi přišel s charvátskými knížaty Čechem a Lechem a měl erb zlaté vrše v modrém poli. Vršovci v čele s Kochanem se chtěli zbavit knížete Jaromíra, aby se zmocnili vlády. Jednou se s ním vypravili na lov, uprostřed lesa strhli knížete s koně, svlékli jej, přivázali k zemi a pro zábavu přes něj skákali na koních. Potom jej přivázali k dubu a stříleli na něj šípy. Kníže se modlil k svatému Janu, a ten jej ochránil před zraněním. Kromě Vršovců jej doprovázeli pouze dva myslivci Hovora a Hřivec. Hřivec se přidal k Vršovcům, ale věrný Hovora běžel hledat pomoc. Potkal knížecí družinu, která na rozkaz kněžny jela hledat knížete, a přivedl ji na místo činu. Než stačili zasáhnout, Vršovci chtěli oběsit Hovoru, kterého podezřívali ze zra-
dy. Hovora před smrtí prosil, aby si směl zatroubit, troubením přivolal družinu, která knížete i jeho zachránila a Vršovce pochytila, až na Kochana, jemuž se podařilo uniknout. Kníže potom Hovoru odměnil statky, povýšil ho do panského stavu a udělil mu úřad lovčího. Vyslal jej k císaři Jindřichovi II., aby mu povýšení potvrdil. Císař jej přijal mezi říšské pány a majestátem mu udělil znak dvou černých ostrvů křížem přeložených v zlatém poli. Na Velízi, na místě dubu, k němuž Vršovci přivázali knížete, byl postaven klášter zasvěcený svatému Janu. Potomky Hovory jsou páni z Dubé a Lipé, z Lichtenburku, Berkové z Dubé a jiní Ronovci, kteří mají erb ostrvů.

B: Vršovec Kochan, jenž unikl Jaromírově pomstě, odešel do Polska a tam podněcoval nepřátelství proti Čechům. Na jeho zásah král Boleslav požádal císaře, aby uvěznil Oldřicha, bratra Jaromírova, který žil na císařském dvoře. Potom táhl do Čech, kde obsadil Prahu. Oldřich věděl, že jeho bratrovi pomohl z ohrožení svatý Jan, a proto jej prosil ve vězení o pomoc. Jeho prosby byly vyslyšeny a byl zázračně přenesen do Čech. Na hradě Dřevíči u pána Berkovce se připravil k boji s Poláky, táhl pak s vojskem k Praze a pomocí lsti s pastýřem, jenž časně ráno hnal přes most do Prahy ovce, se mu podařilo Poláky přimět k útěku. Po vítězství poslali knížata Oldřich a Jaromír Berkovce k císaři, aby mu udělil říšské panství a erb ostrvů, jaký dostal Hovora. Sami mu za odměnu věnovali celý kraj na sever od Labe. Stalo se to roku 1004 (a následujícího roku nechal kníže Oldřich postavit kostel svatého Jana v Oldřiši). A tak páni erbu ostrvů užívají erbu jedni od roku 1003 a druzí od roku 1004.

Obě historické erbovní pověsti uvedl Paprocký na základě Hájkovy kroniky.³⁸ V Zrcadle ocitoval pouze pověst A, nikoliv však z Hájka, ale latinsky z Dubravia,³⁹ a to pro jiné národy, neboť předpokládá, že Hájek v českých zemích je všeobecně známý. V Diadochu pověst A cituje přímo podle Hájkovy kroniky a vedle toho i druhou pověst B. Obě pověsti ve znění u Hájka jsou erbovními pověstmi vytvořenými na základě událostí, o nichž pojednávají starší kroniky, které se však o udělení erbu nezmiňují.

Historickým jádrem, k němuž se obě pověsti pojí, jsou události zachycené již v Kosmově kronice. Základ pověsti A je zde mnohem stručnější: Vršovci se chtěli zmocnit vlády, na lovu týrali knížete Jaromíra, zachránil ho Hovora a byl pak povýšen mezi urozené.⁴⁰ Bohatěji rozvinutou epizodu najdeme v kronice takřcečeného Dalimila: vedle věrného Hovory jsou zde zrádný Hřivec, přidána je lest s trojím troubením, ochrana svatého Jana a založení kláštera na Velízi.⁴¹ Obdobně vznikla pověst B. Kosmovo líčení vyhnání Poláků z Prahy⁴² je u tzv. Dalimila doplněno místní pověstí vztahující se k oldříšskému kostelu.⁴³ Základem místních pověstí byl vršovský cyklus, ozývající se již v Kosmově kronice, později obohacený v ústní tradici o další podrobnosti.⁴⁴ Ani Dalimil ještě nezaznamenal erbovní pověst odvozenou z těchto epizod. Tradice zaznamenaná u Dalimila na počátku 14. století kladla vznik erbu ostrve do konce 12. století.⁴⁵ Teprve v Hájkově kronice jsou obě historické epizody z počátku 11. století podány jako erbovní pověsti; pověst A připisuje udělení erbu Hovorovi, v pověsti B je znakem obdařen Berkovec, praotec Berků z Dubé, jehož Dalimil ještě neznal. Hájek také doplnil zprávu, že Vršovci měli znak zlaté vrše; toto jeho tvrzení se objevuje i na jiných místech jeho kroniky.⁴⁶ Vedle toho má také mnoho dalších podrobností o Vršovcích, které starší kroniky neuvedly. Obecně je možno konstatovat, že čím mladší kronika, tím víc podrobností uvádí, a navíc, klade udělení erbu do mnohem starší doby. Tento jev je možno pozorovat jak v Čechách, tak i v Polsku. V obou případech pokračuje i v barokní době, kdy se k Paprockému zprávám přidávají ještě další vymyšlené podrobnosti.

Je zajímavé, že se Paprocký v rozsáhlé části věnované rodům tohoto erbu vůbec nezmiňuje o polských rodech, které odvozovaly původ od rodu českého, přestože v Polsku tuto tradici zaznamenal. Přitom již v Gniazdu napsal, že se „Ostrzewczycy“ dostali do Polska z Čech. Praotcem měl být jakýsi Tomislav, který přišel v doprovodu kněžny Juity, dcery krále Vladislava; Paprocký tvrdí, že „o tom široce praví privileje“.⁴⁷ Tato tradice byla zřejmě v 16. století v Polsku živá, ale vzhledem k tomu, že významné české rody tuto tradici neuznávaly, Paprocký polské souvislosti nepřipomněl.

Závěrem je nutno upozornit, že s pověstí A souvisí přímo také vývoj pověsti o erbu dvou seker (č. 20) a erbu panny na medvědovi (č. 46), a nepřímo pověst B u erbu hříč (č. 32).

7. Erb ČTYŘI LVI (páni z Valdštejna)

Zrcadlo, f. 77^b—78^a (pověsti A, B)

Diadochos, O stavu panském, s. 226 (odvolání na Zrcadlo)

A: Když se roku 1091 rozhodl francouzský král Gottefrýd osvobodit Jeruzalém, sjížděli se k němu ze všech zemí páni velkých a slavných rodů. Mnoho jich vyslal na Gottefrýdovu žádost také český a moravský kníže Jaromír. Jeden z českých pánů, který měl za rytířské znamení lva, prokázal v boji s pohany velkou udatnost. Získal si tím obdiv a oblibu u všech pánů a rytířstva. Syn knížete brunšvického jej přijal za (erbovního) bratra. Připojili se k nim také hrabě z Rejgništejnu a hrabě z Weybruku, kteří měli na štítě v erbu čtyři lvy. Aby jejich bratrství mělo platnost na věčné časy, nechali si je potvrdit francouzským králem. Český rytíř byl předkem pánů z Valdštejna, kteří měli erb čtyř lvů. Jiné větve rodu, protože pro ně neplatilo toto nadání, měly nadále v erbu pouze jednoho lva.

B: Jindřich z Valdštejna přijel ke králi Přemyslovi se svými 24 vlastními syny a táhl s nimi do boje proti pohanům. Všichni udatně bojovali a získali velkou slávu a obdiv mnoha národů.

Obě pověsti uvedl Paprocký v Zrcadle. V Diadochu se pouze odvolal na Zrcadlo a doplnil zprávy o změnách v klenotu, k nimž došlo v poslední době. Obsah pověsti se vztahuje k určité době a situaci a řadí je k pověstem historickým. Pověst A je erbovní, pověst B se vztahuje k rodovým tradicím. Obě mají formu stručné informace o události. Paprocký je doprovodil komentářem odkazujícím na prameny. Tím nabývají zdání věrohodnosti.

Pověst A je doplněna historickou poznámkou vztahující se k datu a okolnostem, za kterých došlo k udělení erbu. Úvodem k pověsti Paprocký tvrdí, že tato zmínka se nachází v kronikách vlašských a francouzských, konkrétní pramen však neuvedl. V literatuře, vztahující se k této pověsti, najdeme dva názory na její vznik. Zatímco F. Menčík se domnívá, že vznikla na základě pověsti o Bruncvíkovi,⁴⁸ A. Sedláček toto „nechutné povídání“ nepovažuje za pověst, ale za smyšlenku Valdštejnů, jež vznikla na základě podobnosti erbů, a kterou někdo, kdo se jim chtěl zavděčit, položil do doby, kdy se uvedené osoby mohly setkat.⁴⁹

Je nutno konstatovat, že s látkou o Bruncvíkovi nemá naše pověst nic

společného, i když v 16. století byla tato látka v českém prostředí známa.⁵⁰ Četná Bruncvíkova dobrodružství byla by jistě vhodnou předlohou pro vznik pověsti motivující získání erbu zobrazujícího lva, ale v pověsti zaznamenané Paprockým není po nich ani stopa. Vzhledem k tomu, že Paprocký uvedl na podporu pravdivosti líčení vzniku erbu celou řadu jmen a názvů děl⁵¹ a vůbec se nezminil o tom, že takto zdůvodňují původ svého erbu Valdštejnové, je dosti pravděpodobné, že pověst můžeme připsat Paprockému. Pro tento názor svědčí i to, že o rodu a jeho počátku uvedl četné zmatené údaje a málo pramenů, a tedy zřejmě neměl s rodem přímý styk. Dalším důkazem je i neznalost české historie (do roku 1091 klade knížete Jaromíra).

Jako pramen druhé pověsti cituje Paprocký M. Philomatese Wolgenbergera. Tento humanistický autor byl vychovatelem u Valdštejnů a doprovázel jednoho z nich na cestách po Evropě. Proto se dá předpokládat, že tato genealogická tradice vycházela z prostředí rodu. Paprocký ji nejspíše převzal z nějakého tištěného Philomatesova spisu.⁵² V komentáři pověst zařadil k roku 1254 a poznamenal, že Přemysl panoval okolo tohoto roku po svém otci králi Václavovi jednookém a táhl proti pohanským Prusům, jak o tom podávají svědectví mnohé kroniky; ocitoval však jen Hájka. Hájek píše o tažení proti Prusům, pověst u něho zaznamenaná není.

Pověst B se zřejmě neopírá o skutečnou událost. Zpracovává látku, jež se často uplatnila v rodových tradicích v různých zemích. Polským prostřednictvím je známá také z Německa. Vztahuje se k bavorskému rodu z Abensperka a říká se v ní, že Leonard zvaný Babo přijel se svými 32 syny k císaři Fridrichovi roku 1446.⁵³ Nejde o přímou předlohu naší pověsti, každá je jinak motivována, ale můžeme předpokládat, že látka byla známá v celé Evropě a v jednotlivých případech se přizpůsobovala podle konkrétních okolností.

8. Erb **KŘÍDLO** (páni z Lomnice)

Zrcadlo, f. 83^a

A: Erb, jenž mají páni z Lomnice, ukazuje, že byl nadán ještě od pohanských králů, protože pohané mají takový zvyk, že nedovolí nikomu nosit peří, komu ne-

bylo uděleno toto právo králem nebo knížetem. Musí to být člověk zkušný a vynikající v rytířských věcech; dostane tolik per, kolik zabije nepřátel a může je nosit jako ozdobu.

Paprocký podal v Zrcadle vysvětlení vzniku erbu, jež si zřejmě sám vymyslel. Nejedná se o skutečnou erbovní pověst. Do velmi staré doby položil vznik rodu asi na základě Hájkových zpráv o údajném dobytí hradu Lomnice v roce 960.⁵⁴

9. Erb HŘEBEN (páni z Boskovic)

Zrcadlo, f. 97^{ab}

A: První moravský král, jenž založil Brno, zabloudil na lovu a ztratil se své družině. Náhodou se dostal k domu Veleně, muže prostého rodu. Veleň se ho ujal, zavedl jej do lázně, sám ho obsloužil a potom pohostil. Když viděl, že pocestný dlouhých vlasů nemá u sebe hřeben, daroval mu jej. Ráno před odjezdem se host Veleně zeptal, zda něco nepotřebuje, že by mu to mohl u krále vyjednat, protože se s ním zná, a pozval ho oplátkou na návštěvu do Brna do zámku. Smluvil s ním den návštěvy, a když se vrátil domů na Špilberk, oznámil vrátnému, koho očekává a přikázal mu, aby návštěvu ihned uvedl. Smluveného dne byl tedy Veleň uveden ke králi, v němž s překvapením poznal svého hosta. Poobědval s králem a po obědě jej král vybídl, aby si něco přál, že se mu chce odměnit za jeho pohostinnost. Veleň se osmělil a žádal, aby král osvobodil jednu horu, na které měl čihadlo, aby mu nikdo nepřekážel v jeho živnosti. Král mu daroval celý kraj kolem čihadla a vsi, kde bydlel. Na památku vládnosti, s jakou jej hostil, přijal Veleně do „předního“ stavu a učinil ho svým rádcem. Do erbu mu dal hřeben, který dostal od Veleně, a na helm do klenotu udělil věníky, které Veleň přinesl do lázně, a polštář, na nějž mu přikázal usednout. Ten erb jeho potomci užívají dosud a již po mnoho set let jsou ve veliké vážnosti.

Pověst, uvedená pouze v Zrcadle, podle Paprockého vypráví o počátku erbu „tak jak se to ex traditione maiorum mezi lidmi v rozprávkách nachází“. Je rozvinuta do beletrizované formy a propracovaná, využívá pří-

mé řeči a představuje vlastně drobnou novelu. Patří k nejkrásnějším pověstem a její rozvinutý příběh svědčí o tom, že se často vyprávěla. Svými motivy je blízká pohádkám. Sotva však byla v době Paprockého již pověstí lidovou. Nadání erbu i povýšení rodu vysvětluje z vyobrazení figury na štítě a v klenotu. Pověst je zajímavá také tím, že u rodu, jenž patřil odedávna k nejvýznamnějším na Moravě, udává prostého předka. Vedle perňštejnské pověsti (č. 1) je to u nás zcela ojedinělé. Zdá se, že obě pověsti jsou starého původu, že vznikly ještě v době, kdy otázka příslušnosti ke stavům ještě nebyla vyhrocena, tak jak tomu bylo od konce 15. století. V 16. století mohly být tyto pověsti právě proto, že patřily již k starým rodovým tradicím, považovány za doklad o velikém stáří rodů. Obě pověsti se svou formou sobě podobají. Boskovická pověst, na rozdíl od perňštejnské, není před Paprockým doložena. Vznikly proto různé domněnky o jejich stáří. F. Menčík klade pověst do 14. století a je mu svědecktím o tehdejší pohostinnosti a zvycích našeho lidu.⁵⁵ Je to ještě romantický názor na erbovní pověsti. A. Sedláček se naopak domnívá, že pověst nemohla vzniknout před 16. stoletím. Vychází z tvaru erbu, jež podle něho teprve tehdy zobrazoval také věníky a polštář. Poukazuje také na to, že jméno Velen se v rodu vyskytuje teprve nedlouho před vymřením. Pověst řadí do okruhu obdobných vladyckých pověstí, jež si rády vymýšlely chudého leč udatného předka.⁵⁶ Boskovici však již od nejstarších dob patřili vždy mezi rody panské, a o jejich příslušnosti k panskému stavu se nikdy nepochybovalo. Zobrazení erbu na pečetech a jeho vývoj by bylo nutno znovu prozkoumat. I kdyby se však prokázalo, že takto se zobrazoval erb v poměrně pozdní době, nemuselo by to ještě znamenat důkaz o době vzniku pověsti. Pověst se mohla vyvíjet a narůstat kolem jádra, jež obsahovalo zprávu o předkovi a vzniku erbu hřebene. Přesně se dobu, kdy vznikla pověst, asi nepodaří nikdy bezpečně zjistit. Dobová situace však mluví proti názoru, že vznikla až někdy nedlouho před tím, kdy ji Paprocký zaznamenal. Stejně jako u pověsti perňštejnské lze předpokládat její vznik ve 14. století; po této stránce lze tedy souhlasit s Menčíkem. Paprockému vděčíme za to, že ji vůbec známe. Zda by se udržela v lidové tradici i po vymření rodu, není zcela jisté. Tím, že byla později z jeho spisu znovu přetiskována, přešla také do folklóru. Známější však byla jiná, mladší, etymologická místní pověst o vzniku názvu Boskovice.⁵⁷

10. Erb TŘI ZLATÉ PRUHY NA MODRÉM ŠTÍTE, klenot ČÍŠE (Slavatové)

Zrcadlo, f. 104^a

Diadochos, O stavu panském. s. 237 (odkaz na Zrcadlo)

A: Rod kdysi vyšel z Uher a jeho předkové měli původně erb číše. Později do číše dostali psa, a to proto, že předek zabil tyrana z rodu Canina. Jeho erb — psa — má připomínat psí hlava, která byla za tento čin předkovi udělena. Z tohoto rodu pocházel Zoard, jenž byl vojvůdcem Attilovým v boji proti Detrychovi z Verony a vyznamenal se při dobytí Itálie. Potomci Zoardovi se rozjeli do různých zemí; někteří si ponechali původní erb číši, někteří mají číši v klenotu a na štítě řeky (pruhy) a někdy i růže. V Itálii se nazývají Carafové. V Polsku užívají tento erb jen s pruhy a na helmu číši a v ní půl psa. Jiní potomci, jako Slavatové, užívají erbu zobrazujícího tři řeky a na helmu číši a přes ni tři řeky.

Celou pověst uvedl Paprocký pouze v Zrcadle. V Diadochu se na Zrcadlo odvolal, zopakoval genealogické vyprávění o předku Zoardovi a jeho hrdinských činech a zmínil se o rozšíření erbu v různých zemích. Jako pramen udal nejmenované uherské kroniky. Také v Zrcadle je erbovní pověst součástí širšího vyprávění; zestručnění jí ubralo na srozumitelnosti.

Česká verze navazuje na Paprockého polské spisy, kde je pověst znamenána u erbu Czasza; v Herbech jsou uvedeny další názvy erbu — Korczak neboli Wręby.⁵⁸ Vznik erbu vysvětluje Paprocký v každém spise jinak. V Gniazdu spojuje tři pruhy, které znamenají tři řeky, s historií o tom, jak si Uhři zvolili za krále psa. Podotýká však, že této „fabuli“ nelze věřit. Podle Herbů tři pruhy představují řeky Dunaj, Sávu a Tisu (nebo Drávu), nad nimiž se předkové vyznamenávali v bojích. Dostal je do znaku hrdina Zoard, vojevůdce Attilův, jenž táhl proti Dětrichovi z Verony k Zeven. Uhři chtěli zvolit Zoarda králem, ale ten se vzdal této cti ve prospěch muže z rodu Caninů. (Odtud, jak podotýká Paprocký, vzešla tedy „ta fabuła, że Węrowie psa za pana obrali.“) Když Caninus později panoval krutě, vyčítali Uhři Zoardovi, že to zavinil. Zoard proto krále zabil. Potom znovu odmítl stát se králem a vyžádal si jenom znak tří řek. Změnili mu také jeho původní erb — číši; protože králi — tyranovi ufal hlavu, dostal do číše vloženou psí hlavu. Jako pramen uvádí Paprocký uherského historika Anonyma a Diodora Sicula. Polemizuje také s Dlu-

goszem, který tvrdil, že původní erb psa v číši změnil za erb uherského království rodům tohoto erbu teprve polský a uherský král Ludvík.⁵⁹ Pojednání v Herbech bylo předlohou pro výklad v Zrcadle.

Paprocký však sotva mohl znát uherského Anonyma ze 12. století. Čerpal pravděpodobně ze současné literatury vydané v Polsku. Mohl použít polského překladu díla uherského historika M. Olaie, které vyšlo roku 1574 v Krakově pod názvem Historie spraw Atyle króla węgierskiego; na základě středověkých a humanistických pramenů zpracoval zde Olai napůl historické a napůl legendární dějiny údajného uherského národního hrdiny.⁶⁰ Vedle toho znal Paprocký také jiné dílo, které přejímalo z výše uvedené Historie, totiž Kroniku Macieje Strykowskiého; ten o Hunech píše, když vyvozuje původ Litevců ze severní Itálie, odkud byli prý vytlačeni Attilou.⁶¹ V Gniazdu zase navázal na polského kronikáře M. Bielského, který se také zabývá otázkou, zda „Węgrzy króla psa mieli“.⁶²

Výklad o erbu tří pruhů je tedy založen na polských pramenech a k nám byl přenesen jen na základě podobnosti erbu. Ve skutečnosti s ním rod Slavatů neměl nic společného, jeho erb měl ostatně pruhy jiných barev. Celé vyprávění je v našem prostředí cizím prvkem. Je proto nutno odmítnout tvrzení F. Menčíka, že slavatovská pověst souvisí s Historií o Dětrichovi Berúnském;⁶³ Paprocký toto zpracování asi vůbec neznal. Nelze také přijmout Menčíkovo tvrzení, že jméno Bavard je odvozeno od Beyarda, francouzského rytíře z počátku 16. století. V Zrcadle se přece, stejně jako v polských dílech Paprockého, hovoří o Zoardovi. Že Menčík nečetl Zrcadlo pozorně, nasvědčuje i jeho citát „z jakési rýmované kroniky“ — čtyřverší pochází nesporně také ze Zrcadla a je dílem Paprockého, který jím v úvodu kapitolky o Slavatech oslavuje předka slavatovského rodu.

11. Erb ZAVINUTÁ STŘELA (páni z Doubravice aj. na Moravě, Mračtí aj. v Čechách)

Zrcadlo, f. 109^b—110^a (pověsti A, B)

Diadochos, O stavu panském, s. 332—335 (pověst A)

A: Za dávných časů žil na dvoře moravského krále udatný hrdina Saul. Jeho sláva se šířila po okolních zemích, a tak se o něm dověděl i jiný udatný a slavný rytíř — obr na dvoře řeckého císaře Tratana neboli Iva Tratiana. Byl dosud pokládán za nejslavnějšího bojovníka, obával se tedy o svou pověst, a proto se rozhodl utkat se se Saulem. Vyprosil si u císaře průvodní listy a vydal se na cestu. (Mělo se to stát roku 190). Přijel na Moravu, ohlásil se u krále a požádal jej o dovolení bojovat s jeho hrdiny. Král mu to slíbil a uspořádal proto slavnost, na kterou pozval i okolní panovníky. Na hostině posadil řeckého obra vedle Saula, jenž byl malé postavy, a po hostině je vyzval, aby spolu bojovali. Obr se cítil dotčen, že má bojovat s tak nepatrným soupeřem, zeptal se krále, jak s ním má bojovat, zda mu má dát štílcem (pěstí) do nosu. Saul se rozhněval, a když se jej král tázal, co na to řekne, poklonil se králi i hostům, chytil obra za jeho veliké kníry, a jedním trhnutím mu je utrhnul i s kusem rtů a hodil na zem. Poznamenal k tomu, že ukázal jeden štílec, a když dojde k druhému, že obroví hlava na krku nezůstane. Obr pak s hanbou odejel. Král chtěl vidět Saulovu trofej, Saul proto vous nabodl na stělu a ukázal králi. Dostal ji pak do znaku nazvaného Odřívous. V Polsku se erb i potomci Saulovi, kteří zde žijí, nazývají Ondrovounž.

B: Muž tohoto erbu přijel z Moravy do Polska za panování Mečislava roku 966. Zakoupil si zde statky, byl také obdarován králem a založil zde rod. V rodě se po dlouhou dobu dávalo synům jméno Ivo Saul. Když totiž moravský král poslal svého rytíře Saula ke dvoru císaře Tratiana Iva, aby zde dobyl slávu a ukázal, že nezáleží na velikém vzrůstu, ale na síle a smělém postoji, měl Saul větší štěstí než řecký obr na dvoře moravského krále. Za jeho udatnost mu císař potvrdil jeho erb a přidal mu navíc paví ocas protknutý střelou s vousem, protože onen obr měl jako ctitel Junony erb páva. Po návratu domů, když se Saulovi narodil syn, dal mu na památku císaře jméno Saul Ivo a přikázal, aby na věčné časy dávali synům toto jméno.

Erbovní pověst o vzniku erbu zavinuté střely, zvaného Odřívous, uvedl Paprocký v Zrcadle i Diadochu s tím, že jde o starou pověst (pov. A). V Zrcadle vedle toho zaznamenal i druhou pověst (B), která je její modifikací a doplňkem vysvětlujícím také užívání jména u rodu v Polsku. Už podle názvu erbu je vidět, že se jedná o pověst polskou, i když se

událost klade na Moravu. Na základě polských pramenů je možno zjistit o vzniku pověsti některá zajímavá fakta.

Z Moravy vyvozoval původ erbu již Długosz v Clenodiích.⁶⁴ Pověst ještě nezaznamenal. Zachytil ji až Paprocký v Herbech,⁶⁵ kde ji uvedl slovy: „z powieści starodawnych o początku herbu tego od potomstwa ta jest fabuła“. Vypráví ji však trochu jinak než v Zrcadle: Předek rodu, slavný muž z Moravy, zápasil v cizí zemi s pohanem. Zkoušeli různé způsoby rytířského umění, stříleli lukem, zápasili, a když pohan viděl, že nemůže Moravana porazit, navrhl, aby před císařem závodili na chůdách. Moravan to považoval za urážku, rozčlil se, utrl mu vous i s nosem, a na znamení vítězství dostal erb nazvaný Odrzywąg. Paprocký podotýká, že Odrzywąg z toho vzniklo „per corruptionem sermonis“.

Na Moravě vytvořil Paprocký jinou verzi pověsti. Udělení erbu lokalizoval přímo na Moravu, doplnil jméno císaře, vynechal líčení zápasu a místo toho vymyslel slavnost, na níž došlo k incidentu. Přidal navíc druhou pověst (B), která z polské verze pověsti A převzala návštěvu u císaře, ale vysvětlil v ní udělení klenotu a přinesení erbu do Polska. Na to navázal výklad o užívání rodového jména. Přesunutí událostí líčené v pověsti na Moravu mělo za následek i časové posuny.

Pověst B vytvořil pravděpodobně sám Paprocký. Na rozdíl od pověsti A, která je drobnou povídkou, je velice stručná. Paprocký se v pověsti A projevil jako dobrý vyprávěč, jenž umí příběh dramaticky vyhrotit. I když přejal polskou rodovou tradici, upravil ji na Moravě novým způsobem.

Pověst o Odřivousovi je F. Menčíkovi dokladem o tom, že se mnohé pověsti podobají polským.⁶⁶ Uvádí ji však jinak, než jak ji zaznamenal Paprocký. A. Sedláček ve své sbírce pověst vynechal jako „nechutnou a odporující názorům bývalých věků“.⁶⁷ Z toho, co je uvedeno výše, však jasně vyplývá, že se pověst v Polsku skutečně vyprávěla. Přešla také později do všech Herbarzů,⁶⁸ i s tím, že byl erb přinesen do Polska s Doubravkou. Pověst vznikla zřejmě až po Długoszovi — základem se asi stala jeho zpráva o původu erbu z Moravy. Příběh se snad vyprávěl jako anekdota, obsahem se blíží facetím.

Pověst je dalším dokladem toho, že polské rody odvozovaly často svůj původ z Čech a Moravy. S touto pověstí souvisí pověst č. 16 — Syrakovských z Pěrkova.

12. Erby BERANÍ HLAVA (A) a BERANÍ ROHY (B) (Haugvicové, Kněničtí)

Zrcadlo, f. 124^b—125^a (pověsti A, B), f. 236^b (zmínka)

A: Za panování bojovných králů německých a markomanských, kteří vedli války s různými národy, přitáhlo nepřátelské vojsko k jednomu pomezímu hradu v charvátské zemi. Pokusilo se hrad dobýt, a když se to nepodařilo, rozhodlo se obléhat jej tak dlouho, až posádku vyhladoví. Na hradě bylo skutečně zle, posádka už se chtěla vzdát, ale velitel ji přemluvil, aby vydržela ještě aspoň tři dny, neboť královské vojsko už nemůže být daleko. Aby se zbavili nepřítele, předstírali, že mají dostatek jídla, a uspořádali fingovanou hostinu. Velitel nechal zabít posledního berana, pomazal jeho krví staré volské kůže a nechal je rozvěsit po hradbách. Nepřítel se domníval, že hrad nemůže vyhladovět, a brzy odtáhl. Zanedlouho skutečně přišel král s vojskem, a když se dověděl, jakou lži se obránci zbavili nepřítele, bohatě všechny odměnil. Veliteli dal navíc do znaku beraní hlavu, která zbyla na hradě jako jediná potrava. Potomci toho rytíře se později dostali do Lužice a odtud na Moravu i do Uher.

B: Rytíř měl syna a dceru. Synovi zanechal svůj erb a dceru provdal za svého věrného přítele, jenž s ním prodělal všechny útrapy. Daroval mu pak díl svého erbu — beraní rohy na zlatém poli. Erb nazval Romani, protože hrad byl obléhán Římány, a tak také nazývají potomky, kteří jej v Polsku užívají. Na Moravě má stejný erb rytířský rod Kněnických z Kněnic.

Vznik pověsti, kterou uvedl Paprocký v Zrcadle, se v české literatuře odvozoval z domácích kořenů. F. Menčík spojil pověst na základě motivu lži, pomocí níž se hrdina dostane z nebezpečí, s pověstí o Bruncvikovi a s Alexandreidou.⁶⁹ A. Sedláček ji řadil k pověstem, jež vznikly v 16. století pouhou domněnkou; podrobnosti snad byly převzaty z nějakého středověkého čtení, líčícího obléhání nějakého pevného místa. Připouštěl také možnost, že vznikla na základě jiných českých pověstí (Svatba na Karlštejně, Veselka na Pecce) se shodným motivem oklamání obléhatelů předstíráním dostatku potravy.⁷⁰ Polská díla Paprockého však ukazují, že jde o pověst polskou. Zcela nesporně zde Paprocký upravil pověst, kterou již v Gniazdu zpracoval v básni (44 veršů) u erbu Półkozic.⁷¹ Tento erb zobrazuje oslí hlavu a v klenotu půl kozla, proto se v polské pověsti hovoří o těchto zvířatech. Hrdinou je Polák Stavisz, hrad zvaný Eczech obléhají v slovanské zemi pohané a erb byl udělen knížetem. Událost se

klade do mladší doby — do Polska přijel Stavisz s tímto erbem v době Boleslava Chrabrého. I když jsou zde jiné podrobnosti než v moravské verzi, syžet je obdobný a svědčí o tom, že Paprocký polské pověsti užil jako předlohy.

Před Paprockým není v Polsku tato pověst zaznamenána. Długosz v Clenodiích o erbu uvedl pouze, že je polského původu.⁷² Pověst snad mohla být převzata z Ruska, neboť již v Nestorově Letopisu najdeme motiv oklamání obléhajícího nepřítele předstíráním dostatku potravy; příběh se vztahuje k obléhání Bělohradu Pečeněhy roku 997.⁷³ Jde tedy o starou látku, která byla v polském prostředí nově zpracována a na Moravě Paprockým upravena tak, aby vysvětlila erb rodu, o němž věděl, že pochází z Lužice.

Pověst B vytvořil Paprocký odvozením od pověsti A na základě podobnosti erbu. V polských spisech ji neuvedl. Nejde tedy v tomto případě o skutečnou pověst.

13. Erb ČERNÝ LEV NA ZLATÉM ŠTÍTĚ (páni z Náchoda na Moravě, město Náchod v Čechách)

Zrcadlo, f. 128^a

Diadochos, O stavu městském, s. 234

A: Hron z Náchoda byl roku 1273 vyslán českým králem Přemyslem Otakarem spolu s jinými pány na koncil v „Lugdunum“. Při poradách o osvobození Jeruzaléma se všem líbily jeho návrhy, jak získat peníze a přepravit vojska přes moře. Císař Rudolf si ho proto vážil, bohatě jej obdaroval a změnil mu erb. Od této doby místo ostrví nosil na štítě černého lva na zlatém poli.

Paprocký uvedl pověst v obou českých spisech. V Zrcadle u pánů z Náchoda ji ocitoval podle Hájkovy kroniky, v Diadochu podal obsah v souvislosti s erbem města Náchoda. Jádro této historické pověsti najdeme již v kronice tak řeč. Dalimila. Podle ní Hron, jenž byl českým vyslancem při volbě krále římské říše, „byl ze vši rady múdřejším zván, proto mu

římským králem červený lev na zlatém štítě dán“.⁷⁴ Hájek v kapitole Tur-naj v Lyoně zprávu rozšířil.⁷⁵ Spojil ji s rodem z Náchoda, proto změnil barvu lva ve znaku a přidal také podrobnosti o tématu Hronovy rady. Datoval ji k volbě Rudolfa Habsburského. O dataci události, o níž se vedle Dalimila zmiňuje také Neplach, a pravdivosti zprávy i pramenech najdeme poučení ve vysvětlivkách Z. Kristena k edici Dalimilovy Kro-niky.⁷⁶ Plyne z nich, že základem zpráv byla pravděpodobně skutečná událost z roku 1257, ale podrobnosti byly změněny, a to již u starších kronikářů.

14. Erb ZERNOV (páni z Vejtmile)

Zrcadlo, f. 160^a—161^a (pověst A)

Diadochos, O stavu panském, s. 340—341 (pověst A₁)

A₁ Přízvisko Krabice dostali Vejtmileři teprve roku 1081, když se jich jedním porozením narodilo devět, a to od toho, že je bába vložila do krabice a nesla je utopit. Došlo k tomu takto:

A: Jedné poddané Vejtmilerů se narodila trojčata. Manželka Vejtmilarova ji nařkla z cizoložství a žádala pro ni trest. Po krátkém čase však sama porodila na-jednou devět chlapců. Považovala to za trest boží a snažila se to utajit před manže-lem. Přikázala proto bábě, aby jich osm utopila. Cestou potkala bába Vejtmilera, který ji nutil, aby mu prozradila, co nese v krabici. I když se vymlouvala, že to jsou jen štěňata, nakonec mu prozradila, co se stalo. Pán ji přikázal o všem pomlčet, vzal děti a donesl je do mlýna, kde je nechal vychovat. Když bylo dětem sedm let, nechal všem devíti ušít stejné šaty a uspořádal hostinu. Pozval na ni přibuzenstvo a vyprávěl jim uvedenou příhodu, při čemž zatajil, že jde o skutečný případ. Na otázku, co by zasloužila matka, jež by chtěla utratit vlastní děti, jeho žena prohlási-la, že zaslouží stejnou smrt, jakou děti zahubila. Vejtmilar pak poručil, aby přinesli vyžlata, která mu chovají ve mlýně. Syn, jehož si matka ponechala, vyběhl zvědavě naproti. Všichni byli ohromeni, když místo štěňat přišlo devět zcela stejných chlap-ců, a pochopili, že to, co Vejtmiler vyprávěl, se týkalo jeho rodiny. Když se děti tulily k matce a matka se kála, manžel jí odpustil s odůvodněním, že z boží vůle všechno dobře dopadlo. Potomci chlapců nosí různá jména. V některých zemích se nazývají Vyžlata, jak to mají doloženo ti, kteří se dostali do Polska.

A₁ Roku 1081 ve vsi Radošov v bílinském kraji porodila Prostislava, žena Dobrohosta, jemuž říkali Vajtminar, devět synů. Báby se domnívaly, že to způsobily čarodějnice Janka a Vavruše, jež toho roku upálili. A tak, že děti byly malinké, daly je do krabice a nesly je zakopat. Cestou je potkal Vajtminar, nechal si ukázat obsah krabice, a rozhodl, že je mají nechat vychovat kojnými. Tři děti zemřely, šest jich však dospělo a z nich se rozrodili Vajtminarové, kterým proto někteří říkali Krabicové.

Paprocký zaznamenal dvě různé verze pověsti. Verzi A₁ ocitoval z Hájkovy kroniky,⁷⁷ verze A prozrazuje polský původ. Obě verze vznikly na základě stejné látky, jak o tom svědčí motiv zrození devíti dětí a jejich záchranu na otcův zásah. V uvedeném znění se nejedná v žádném z obou případů o erbovní pověst, ale vysvětluje se vznik příjmení. Verze A se erbovní pověsti blíží, chybí-li jen závěr. Že ji Paprocký takto chápal, vyplývá z Diadochu, kde citaci verze A₁ doprovodil odkazem na Zrcadlo, „v němž doloženo, pro kterou příčinu v štítu i nad helmem kamene mlejnského užívají“. V Zrcadle však nic takového není.

Pověst patří k beletristickému typu, i když je verze A₁ datována. K určitému roku ji položil Hájek. Toto datum se neopírá o prameny, ale je vymyšleno buď Hájkem, nebo někým jiným, od něhož pověst převzal.

Verzi A převzal Paprocký ze svého polského spisu Gniazdo cnoty,⁷⁸ kde ji zpracoval v dlouhé básni (80 veršů), v níž vylíčil vznik erbu, uvedl, že pochází z Čech a událost položil do české vsi. Obě zpracování mají stejnou motivaci, polská verze má jen drobné odchylky (bába nese děti v zástěře, trest pro matku žádají její příbuzní). Na rozdíl od verze A uvádí báseň v závěru, že otec dal svým synům do znaku mlýnský kámen podle mlýna, kde byli vychováni, a do kletotu vyžlata, že je bába tak nazvala. (Polský erb má na rozdíl od českého kletou zobrazující devět štěňat). Podle toho je verze A skutečně erbovní pověstí a v Zrcadle se uvádí zkráceně.

Pověst ve verzi A je známá také z pohádkového folklóru a folkloristika a komparatistika ji věnovala značnou pozornost. Byla studována v souvislosti s výskytem v Německu, Polsku i Rusku a jako její prameny byly zjištěny renesanční kroniky a povídky, barokní sbírky exempel a knížky lidového čtení.⁷⁹ Z obsáhlé problematiky se přímo týká naší verze údaj, že látka byla v polovině 16. století zpracována také v Polsku. V roce 1569 vyšla v Krakově jako přírůbek k renesančnímu románu o císaři Ottonovi mimo jiné také Historia prawdziwa o Grabinej Altdorfskiej, která jedním porodem dwanaście synów porodila.⁸⁰ Příběh se odehrává v Německu po roce 781 a vypráví v podstatě to, co obsahuje verze A, o římské ženě hraběte Izenharda z Altdorfu, uvádí však větší počet dětí.

Tato mravoučná povídka, zpracovaná na základě německé erbovní pověsti rodiny Velfů, převzaté z nějaké německé kroniky, se stala předlohou polské verze erbovní pověsti.⁸¹ Ta z ní převzala jak syžet, tak i moralistní motivaci. Také název „Wyželki“ pochází z polské úpravy německé erbovní pověsti; v závěru se můžeme dočíst, že otec tak nazval své potomky, kteří pak přijali tuto přezdívku i erb (zobrazující však psí hlavu).

Srovnáme-li však obě verze pověsti, německou a polskou, musíme konstatovat, že s tímto závěrem nevystačíme. Přestože je v obou případech dějový základ stejný, polská pověst u Paprockého má některé významné odchylky. Především se polská pověst vztahuje k erbů mlýnského kamene a nikoliv k erbů zobrazujícímu psa.⁸² Událost je položena do české vsi a uvádí místo dvanácti dětí pouze devět. Ukazuje se zde shoda s českou verzí, kterou zaznamenal Hájek (A₁). Na základě těchto shod musíme konstatovat, že při vzniku polské tradice spolupůsobila také tradice česká. Recepti české tradice vykazuje také další pramen, který byl dosud při studiu polské verze pověsti nesprávně zařazen časově. Jsou to Długoszova Clenodia.⁸³ V mladších opisech z druhé poloviny 16. století je latinsky zaznamenána také pověst o vzniku tohoto erbu. Její obsah se blíží verzi A, událost klade do české vsi. Chybí jí však zdůraznění mravoučné tendence a hlavně neobsahuje motiv záměny dětí za štěňata a motiv výchovy dětí ve mlýně. Podstatnou odchylkou je dále tvrzení, že potomci, kteří mají tento erb, vyprávějí, že kdysi erb místo žernovu zobrazoval devět nahých chlapečků. Tyto odchylky vedou k závěru, že tato verze, na rozdíl od Paprockého, nenavázala přímo na německou erbovní pověst, ale jejím základem byla jiná tradice. Absencí motivů dokazujících výchovu dětí — štěňat ve mlýně je ještě bližší verzi A₁, a tedy české tradici.

Výklad bychom mohli uzavřít konstatováním, že v Polsku byla spojena tradice česká a německá, a že zprostředkovatelem pro převzetí české tradice byla Hájkova kronika, která byla ve druhé polovině 16. století v Polsku nesporně známá. Ale z Polska máme doklad, že tato tradice je starší než Hájek; tímto dokladem jsou opět Clenodia. V popise erbu v exempláři z počátku 16. století, který ještě nezaznamenal pověst, se uvádí, že erb a rod pochází z Čech.⁸⁴ Nemusí to znamenat, že již tehdy byla převzata také pověst vysvětlující vznik erbu a rodu mlýnského kamene, ale je to doklad o tom, že v Polsku bylo známo, že tento erb se vyskytuje také v Čechách. Důležité však je, že i v Polsku se klade původ rodu do Čech.

Ani v Čechách nebyla z doby před Hájkem a Paprockým pověstní tradice o vzniku rodu a erbu doložena. Hájek, jak víme, rovněž neuvádí erbovní pověst, ale pověst o vzniku příjmení, které měli někteří z Vejtmilerů. Početný rod vladkyň a pánů z Vejtmile se v Čechách i na Moravě vyskytuje od počátku 14. století.⁸⁵ Tento rod měl ve znaku mlýnský kámen, stejný jako měly také polské rody. Není tedy vyloučeno, že v jeho prostředí mohla vzniknout pověst vysvětlující původ rodu i erbu. Tato pověst pravděpodobně látku, kterou známe z pozdější doby z Německa a Polska, zpracovala tak, aby vysvětlila erb mlýnského kamene. Pověst se situovala do české vesnice (jak se to objevuje také v polské tradici), do pozdější doby, jež zde byla pravděpodobněji⁸⁶ a uváděla menší počet dětí.

Tato domněnka není nepravděpodobná. Na existenci starší české tradice ukazuje nový nálezy další verze této látky.⁸⁷ V leningradském rukopise údajně italské provenience z 15. století se nachází i latinský středověký „román“, který zpracovává motivy známé z naší pověsti. Je zajímavé, že událost je situována „in regno Moraviae“ a hrdina, jenž si vzal za ženu

Češku (tedy onu „hříšnou matku“) se jmenuje Beneš (Benessius). Počet dětí se shoduje také s česko-polskou verzí (2 — 9). V rukopise najdeme i další motivy spojené s českým prostředím: jednak českou erbovní pověst — stručné vyprávění o vzniku erbu zobrazujícího zlatý žebřík při dobývání Milána Čechy pod vedením krále Vladislava (I.), a jednak vyprávění líčící úspěchy vypravěče ve vojsku českého krále Přemysla Otakara II. za bojů s uherským králem Belou a Danilem Haličským. Sborník obsahuje z velké části korespondenci Petrarkovu, mj. s císařem Karlem IV. a Colou di Rienzo. Protože jsou známy vztahy obou Italů k českému prostředí, není tedy vyloučeno, že zpracování látky s ním souvisí. Problém vyžaduje podrobnější zpracování, především objasnění geneze rukopisu a jeho jednotlivých částí, aby bylo možno uvažovat o dalších souvislostech, např. o vztahu k Beneši Krabici z Vejtmile. Prozatím můžeme vyslovit jen domněnku, že varianta A₁, kterou zachytil Hájek, je obměnou původní vejtmilerovské rodové pověsti, která se za dlouhou dobu ústního tradování změnila. Modifikovaná pověst vysvětlovala už jen vznik přízviska, vztahovala se však k určitému místu a situaci (název konkrétní vesnice, motiv zásahu čarodějnic).

Naše sledování geneze pověstí o erbu mlýnského kamene, dochovaného v Paprockého českých spisech, končí pouze domněnkou. Základní vývojové vztahy však byly prokázány a rozbor přinesl navíc doklady o existenci mezinárodní folklorní látky také v českých zemích, kde nebyla dosud zkoumána.

15. Erb KOROUHEV (biskup Grodecký)

Zrcadlo, f. 189^{ab}

A: Erb byl udělen v dávných dobách v Polsku a nese tam jméno Radvan podle rytíře, který jej získal takto:

Za panování Boleslava Chrabrého roku 1021 vyslal hejtman rytíře Radvana s malým oddílem proti pohanům. Nepřátelské vojsko bylo veliké, Radvanův oddíl roze-

hnalo a odňalo mu praporec. Když Radvan utíkal z místa bitvy, přijel do vsi, kde byl kostel. V kostele vzal korouhev za ztracený praporec, shromáždil své bojovníky a obrátil se znovu proti nepříteli. Pod kostelní korouhví se jim podařilo velké nepřátelské vojsko porazit. Když o tom podal Radvan králi zprávu, byl obdarován a dostal korouhev do znaku.

V Zrcadle uvedl Paprocký erbovní pověst u olomouckého biskupa Jana Grodeckého, který pocházel ze Slezska. Podle erbu je patrné, že šlo o původně polský rod, a proto Paprocký vysvětlil vznik erbu polskou pověstí. Zaznamenal ji jen stručně a odkázal na Polské erby, kde je popsána podrobněji. Pověst skutečně najdeme v jeho polských spisech. V Gniazdu cnoty u erbu Chorągwie ji zpracoval v básni a uvedl další názvy erbu.⁸⁸ Pověst jasně ukazuje, že byla vytvořena na základě vyobrazení znaku, jenž připomíná kostelní korouhev, a na základě dalších názvů erbu, z nichž bylo odvozeno jméno rytíře a vesnice, kde k události došlo. Není vyloučeno, že pověst si Paprocký sám vymyslel a zařadil do doby boje s pohanskými Prusy. Verze v Zrcadle je kladena do starší doby, k Boleslavu Chrabrému, zatímco v Gniazdu je erb zařazen mezi těmi, které vznikly za Boleslava Smělého (ve druhé pol. 11. stol.). Długosz tento erb v Clenodiích neuvádí.⁸⁹

U nás se pověstí již dříve zabýval F. Menčík⁹⁰ K tomu, že se v pověsti mluví o boji proti pohanům poznamenal, že „v lidu bylo ještě ve 14. století vědomí o někdejší boji s Tatary, a to tuším rozličnými zpěvy odchované“. Tento jeho výrok naznačuje, že ještě věřil v pravost Rukopisu Královédvorského.

16. Erb STŘELA NA POLOVINĚ PRSTENU, klenot VZTAŽENÉ RUCE (Syrakovští z Pěrkova na Moravě)

Zrcadlo, f. 267^b—268^a

A: Erb získal polský předek rodu na Moravě. V zlých dobách, když král Svato-
pluk prohrál bitvu s pohanskými Uhry a ti plenili zemi, aby získali bohatou kořist,

sloužil na Moravě jako žoldněř Petr z Radikov z Dobřínské země. Jednou na ob-
jížďce, když sledoval nepřátelské vojsko, uviděl pohana, který na koni za sebou
unášel pannu. Když ho panna spatřila, zvedla ruce a mlčky prosila, aby ji zachrá-
nil. Petrovi se podařilo pohana strhnout s koně a zabít. Když pannu zachránil, ukryl
ji na bezpečném místě v lese i s koněm a ostatními věcmi, jež ukořistil od pohana,
protože se chtěl poohlédnout po další kořisti. Než Petr odejel, panna mu z vděčnosti
za záchranu slíbila, že si jej vezme za muže, dostane-li se domů, a na důkaz slibu
mu věnovala polovinu svého prstenu. Petr odejel, panna na něj čekala, ale v jejím
úkrytu ji našel náhodou Božeta, syn urozeného pana Všeбора. Když se dověděl, co
se jí přihodilo, slíbil jí, že ji vyvede z lesa a doveze domů na Přerov, když bude
tvrdit, že on je jejím zachráněm. Panna, jež poznala, že Petrovi je milejší kořist
než ona, na jeho přesvědčování přistoupila v naději, že se dostane dřív domů. Na
svůj slib však nezapomněla. Božeta ji pak zavezl domů a prosil její příbuzné, aby
mu ji jako zachráněci dali za ženu. Chystala se tedy svatba, ale panna stále doufala,
že Petr dá o sobě zprávu. Ten se však obával, že jako chudý cizinec nemá žádnou
naději na ruku bohaté dědičky. Když se dověděl o chystané svatbě, myslel, že je
všechno ztraceno, protože Božeta měl živné příbuzenstvo. Litoval však také bohaté
kořisti a koně, jež zanechal při panně, a tak se pokusil získat zpět alespoň to. Přijel
proto za pannou v den, kdy se měla konat svatba, prokázal se prstenem a žádal
své věci. Panna pak prosila své příbuzné, kterým nyní všechno po pravdě vypově-
děla, aby si mohla vzít svého pravého zachráně. Příbuzní uznali nakonec Petrovy
zásluhy a jeho práva, jež si chtěl dobýt i zbraní, i panninu věrnost, a přivolili ke
svatbě. Po svatbě Petr prodal statky své ženy, jež byla jejich jedinou dědičkou,
a vrátil se s ní domů do Polska. Tam často vzpomínal na své moravské dobrodruž-
ství a na paměť této události si vyjednal erb, jenž zobrazoval půl střeľy a půl prs-
tenu a na helmě ruce vycházející z koruny. Půl střeľy proto, že panna pocházela
z rodu Odřivousů neboli Ondrovounůů, a ruce na památku, že jej taktó panna pro-
sila o pomoc. Později se mu narodili dva synové a podle nich se dodnes v Polsku
jmenují rody i tento erb. Petr, jenž dostal přízvisko Ogoun, se stal praotcem Ogon-
čiků, Ondřej, přezdívaný Povala, praotcem Povalů. A zámek Radikov v Dobřínské
země stojí dosud.

Erbovní pověst uvedl Paprocký u rodu původem z Polska. Zachytil ji
také již dříve ve svých polských dílech.⁹¹ V podstatě stejný příběh zpra-
coval v Gniazdu u erbu Ogończyk, který někteří také nazývají Powala,
v básni čítající 34 veršů. I zde udává moravský původ erbu. V Herbech
pověst necitoval, odvolal se jen na Gniazdo, přidal však navíc zprávu
o klenotu zobrazujícím ruce panny, jenž byl udělen na věčnou paměť zá-
chrany, a zmínku o dvou synech, od nichž pocházejí polské rody. Upozor-
nil zde také na Długosze, který píše o původu erbu z Moravy od rodu
Odroważů.

Tradici o původu erbu Powala od Odroważů z Moravy uvedl Długosz
v Clenodiích.⁹² Pověst, kterou má Paprocký, však nezaznamenal ani ve
zkratce, je tedy mladší a vznikla buď koncem století 15. nebo v šestnáct-
tém. Tradice původu od významného českého rodu Benešoviců — Krava-
řů je obdobná jako v řadě jiných případů, kdy polské rody, jež měly erb
stejný nebo podobný, jako se vyskytoval v českých zemích, tvrdily, že
pocházejí od českých předků, kteří jejich erb přinesli do Polska. Tento
případ však představuje situaci poněkud odlišnou — polský erb se od za-
vinuté střeľy liší tvarem. Pověst tuto nesrovnalost vysvětlila: od moravské

panny pochází polovina střely, druhou polovinou je půl prstenu a kolem prstenu je zosnován příběh v podstatě pohádkový.

Beletristická erbovní pověst obsahuje celou řadu pohádkových motivů: vysvobození panny, snaha přivlastnit si zásluhy za osvobození a následné rozuzlení příběhu se šťastným koncem, kdy se hrdinovi dostane slíbená odměna, motiv rozpoznání pravého zachránce na základě poloviny prstenu i motiv příchodu hrdiny na svatbu panny, která se mu zaslíbila. Pohádková látka je přitom zpracována samostatně tak, aby vysvětlila erbovní znamení.⁹³ Již v polském zpracování se klade do konce moravského království, v české verzi pak do doby Svatopluka. Ta konkretizuje také pohany (uvádí Uhry) a lokalizuje událost na Přerov.⁹⁴

Tato erbovní pověst snad právě pro pohádkový charakter poutala již od minulého století pozornost jak v Polsku, tak i u nás. Zatímco J. I. Kraszewski ji oprávněně zaznamenává jako pověst polskou,⁹⁵ v české literatuře došlo při jejím uvedení a interpretaci k omylu. Základní omyl spočíval v tom, že byla považována za českou. Dopustil se ho již první, anonymní autor, jenž ji otiskl v polovině minulého století, a to nesporně z Paprockého Zrcadla. Považoval ji za českou rodovou pověst Kravařů a jiných rodů, včetně Syrakovských.⁹⁶ Jeho názor přejal později F. Menčík i A. Sedláček a traduje se dosud.⁹⁷ Menčík, jenž znal práci Kraszewského, dospěl k závěru, že stejná pověst vznikla na Moravě i v Polsku. Přitom ji otiskl ve své práci dvakrát, jako kravařskou a jako pověst Syrakovských, protože si neuvědomil pod vlivem předlohy, že jde o tutéž pověst, do níž byly převyprávěním vneseny nové prvky. Hledal pak motivické souvislosti s Tristaniem a Brunvíkem, upozornil také na shody s českými pohádkami B. Němcové, s pohádkami německými a švédskými, a nakonec konstatoval, že základem české erbovní pověsti je nějaká středověká pověst.⁹⁸ Také A. Sedláček, který použil při své práci přímo Zrcadla, došel k závěru, že pověst prozrazuje středověkou romantiku a že tedy musela být převzata z nějakého středověkého čtení a přizpůsobena erbu tohoto rodu.⁹⁹

Hledat přímé předlohy této pověsti je ošidné. Vzhledem k tomu, že Paprocký přenesl pověst z Polska, nebyla zcela jistě ovlivněna Brunvíkem, kterého neznal. Motivy uplatněné v pověsti jsou součástí mezinárodního pohádkového fondu, jenž se odrazil i v jiných pověstech. I Menčík, zřejmě na základě Kraszewského, upozornil na podobnost s jinou polskou pověstí, souvisejícího s erbem ptáka držícího prsten v zobáku; mluví ovšem o erbu Zenovičů, znázorňujícím černého havrana, a dovozuje další souvislosti, které nejsou odůvodněné.¹⁰⁰ I tuto pověst zachytil Paprocký v Gniazdu.¹⁰¹ Mezi litevskými erby uvedl erb zvaný Deszpot, zobrazující kříž na polovině prstenu a v klenotu ptáka s prstenem v zobáku. Tento erb podle něho přinesl na Litvu Zenc Bratoševic, srbský rytíř, jenž měl stejný znak jako srbská knížata — Despotové, po nichž nese erb svůj název. Pověst o původu erbu, kterou prý takto slyšával, zpracoval Paprocký v básni (34 veršů). Zčásti je stejná s naší pověstí. Líčí zachránění panny unášené na koni pohanem a také zde dá panna zachránci prsten. Na rozdíl od naší pověsti pak následuje jiná zápleтка a jiný závěr o udělení erbu.

Není vyloučeno, že jde o pověst baltánskeho původu. Motiv darovaného prstenu, který pak ukradne pták, se objevuje i jinde, jako např. v historii o Mageloně. Tento původně francouzský rytířský román z 15. století byl oblíbenou četbou v celé Evropě od 16. století až do nové doby.

Erbovní pověst o vzniku erbu střely a půl prstenu tedy představuje zajímavý případ beletristické erbovní pověsti pohádkového typu. Paprocký ji k nám uvedl z Polska, kde ji poprvé zachytil ve svých dílech. Tradici o původu polského erbu z Moravy zaznamenal již Długosz. Od Paprockého pověst převzali další autoři a přešla i do polského folklóru. Není tedy českou pověstí, jak se dosud traduje v naší literatuře. Pohádkové motivy uplatněné v pověsti jsou součástí pohádkového folklóru v celé Evropě. Objevují se ve sbírkách exempel, v rytířském románu, renesančních novelách a knížkách lidového čtení a přešly i do folklóru. O přímé předloze této pověsti se nedá mluvit. Pohádkové motivy jsou v ní zpracovány značně samostatně a vytváří se tak nový pohádkový typ.

17. Erb DVA PAROHY (Podstatští z Prusinovic na Moravě)

Zrcadlo, f. 273^a

A: Erb museli získat předkové zmíněného rodu velice dárno, protože za pohan-
ských dob dostávali rytíři za erb části těl zvířat zasvěcených bohům.

Paprocký podal toto vysvětlení o vzniku erbu v Zrcadle v krátké básni. I když se nejedná o skutečnou erbovní pověst, byl tento případ zařazen proto, že je blízký některým obecným erbovním pověstem (např. u erbu křídlo — č. 8). Odráží Paprockého názory a způsob práce. O rodu říká, že i když je starožitný, přišel jeho vývoj v zapomnutí, protože se předkové nestarali o to, aby jejich činy byly zapsány do kronik. Doklady o vývoji rodu v Zrcadle svědčí o tom, že Paprocký byl s jeho příslušníky v kontaktu. Mimo jiné citoval zkráceně listinu z roku 1462, v níž Podstatští do-

kazují čtyřmi štíty starou příslušnost k rytířskému stavu. To bylo zřejmě podnětem k napsání výše uvedeného vysvětlení. Forma básně je v Paprockého českých spisech neobvyklá, takto oslavuje své současníky jen u některých významných rodů. V tomto případě jej zřejmě k napsání básně vedla vděčnost za to, že mu Podstatští na počátku jeho pobytu na Moravě poskytli přístřeší. Erb jeleního parohu je na Moravě doložen od 13. století. Od 15. století si jeho příslušníci přibrali do znaku druhý paroh.¹⁰²

18. Erb **ZLATÝ KAPR** (páni z Hodějova, páni z Čestic)

Zrcadlo, f. 278^b

Diadochos, O stavu panském, s. 396

Diadochos, O stavu rytířském, s. 101, 106

A: Předek pánů z Hodějova Bernart, syn Soběslava z Hodějova, našel spolu s Odolenem z Chýš roku 1159 brod přes řeku Addu a převedl vojsko na druhou stranu. Císař Fridrich za odměnu změnil Bernartovi erb. Místo stříbrného kapra mu poručil nosit kapra zlatého v modrém poli.

Paprocký uvedl erbovní pověst Hodějovských v Zrcadle i Diadochu na základě Hájkovy kroniky.¹⁰³ Vedle toho ji ještě jednou zaznamenal u rodu Pětipeských z Chýš (viz č. 65), kde ocitoval celou Hájkovu zprávu, týkající se i dalších erbů. Pověst má skutečné historické jádro. O nalezení přechodu přes rozvodněnou řeku před Milánem v červnu roku 1158 se zmiňuje současný kronikář Vincentius. Uvádí jako očitý svědek, že Odolen, syn Střížův, spolu s Bernardem, synem Soběslavovým, když nenalezli brod, přeplavali rozvodněnou řeku Addu a ukázali tak cestu ostatnímu vojsku; o udělení znaku ovšem nemluví. Takřeč. Dalimil, jenž zařadil událost o sto let dříve, se zmínil jen o Odolenovi, kterého některé rukopisy uvádějí již s přídomkem z Chýš, a Bernarta zamlčel.¹⁰⁵ S jeho jménem se v souvislosti s udělením znaku za zásluhy setkáváme až u Hájka,

jenž zprávu rozšířil i na další erby (o nich viz č. 65 — 70). To svědčí, že v 16. století také jiné rody odvozovaly původ svých znaků od této historické události. F. Menčík se domnívá, že i některé další erbovní pověsti; ve starší době nedoložené, mají původ v této tradici.¹⁰⁶ Jeho domněnka není opodstatněná, jak vyplývá z pojednání o pověstech č. 22, 55 a 56.

19. Erb PŮL MOUŘENÍNA (Kobylkové z Kobylího)

Zrcadlo, f. 284^{ab}

A: Erb byl nabyt u Korsiky, která leží v Lepském moři. Král Sardinie se vydal s velkým vojskem proti sousední Korsice, aby si ji podrobil. Korsičané se připravovali k obraně, ale došli k názoru, že je zbytečné, aby se nevinní lidé zabíjeli, navrhli proto, aby každá strana vyslala jednoho rytíře, jenž by za ně bojoval. Ten, který zvítězí, přinese vítězství své straně. Korsický hejtman měl ve vojsku silného mouřenína a byl si jist vítězstvím. Sardinský král vybral jednoho rytíře ze „slavenského“ rodu, aby zkusil štěstí a pokusil se nad mouřenínem zvítězit. Aby se nikdo nemohl zaplést do jejich boje a nevznikla všeobecná bitva, dohodlo se, že vybraní bojovníci mají odplout na nedaleký ostrov. Když tam připluli, Slovan odstrčil svou loďku do moře. Na mouřenínovu otázku, proč to dělá, odpověděl, že až ho zabije, vrátí se na jeho loďce a svou už nebude potřebovat. Po dlouhém boji se mu podařilo mouřenína zabít. Naložil ho do loďky a plul nazpět. Korsičtí tak prohráli válku a museli se poddat sardinskému králi. Dostali do znaku mouřenínskou hlavu s korunou. Statečnému rytíři král také udělil znak — půl mouřenína. Jeho potomci jej nosí dosud. Potomci rytířova bratra mají za erb mouřenínskou hlavu ovázanou bílou stuhou. Rytíř si totiž přál, aby jeho bratr dostal takový erb, který by připomínal tuto příhodu, i kdyby jeho vlastní potomstvo vymřelo. Tito potomci žijí dosud v Prusích, v Mazovsku i v jiných polských zemích, mají však různá jména podle svých sídel.

Pověst o vzniku erbu zobrazujícího půl mouřenína uvedl Paprocký v Zrcadle zprávou, že se erb dostal do Slezska z Polska za časů knížete Vladislava Heřmana (panoval koncem 11. století), když se předek tohoto rodu nepohodl s hejtmanem tohoto knížete Setěchem; odkázal přitom na

nejmenované polské kroniky. V závěru pověsti se pak zmínil o potomcích hrdinova bratra, žijících v Polsku. Pověst je už v jeho polském spise Herby u erbu zvaného Mora, jenž znázorňuje mouřenínskou hlavu ovázanou šátkem.¹⁰⁷ Oproti české verzi má však polská pověst jinou lokalizaci (děj je položen do Portugalska) a jejím hrdinou je Polák. Má také pochopitelně jiný závěr — hovoří o udělení erbu zobrazujícího mouřenínskou hlavu. Podle této verze ji zvítězivší Polák přivezl z ostrova a předložil králi.

Když se Paprocký setkal na Moravě s obdobným erbem, použil polskou pověst, ale nakládal s ní značně libovolně. Změnil Poláka na Slovana a doplnil ji tím, že poněkud změněný erb věnoval hrdina bratrovi. Proč navíc zaměnil Portugalsko za Korsiku a Sardinii, dnes s jistotou nevysvětlíme. Pravděpodobně dodatečně zjistil, že Korsika má v erbu černošskou hlavu ovázanou stuhou nebo šátkem,¹⁰⁸ snad se chtěl také pochlubit znalostí klasických autorů (vedl zde, že o Korsice píše Plinius, Strabo, „Ptolemaeus“ a Ovidius).

V české literatuře psali o pověsti F. Menčík a A. Sedláček a oba ji považovali za českou. F. Menčík upozornil na souvislost s římskými historiemi o bojích Horatiů a Kuratiů a na biblický motiv Davida a Goliáše.¹⁰⁹ A. Sedláček se naproti tomu domníval, že se pověst opírá o nějaké středověké vyprávění, jež bylo použito k vysvětlení vzniku erbu, a nevykloukal ani, že základem pověsti mohla být nepochopená vzpomínka na rytířské hry, jako u erbu zobrazujícího šachovnici (viz č. 61).¹¹⁰

Český původ pověsti je zcela vyloučen. Vznikla v Polsku a tradovala se tam ústně.¹¹¹ Jejím základem byla látka, která se vyskytovala v různých evropských zemích. Vedle staré biblické a římské tradice, uvedené Menčíkem, je doložen obdobný motiv také v Gesta Danorum, sepsaných ve 12. století. Jejich autor Saxo Grammaticus vypráví zde o tom, jak rozhodl souboj dánského reka se saským silákem spor mezi Sasy a Dány, komu připadne sporné území.¹¹² Vedle motivu souboje zástupců na místě soupeřících stran se zde vyskytuje i další motiv — souboj nerovných protivníků: saský bojovník Hamo si pohrdlivě měří starého vyhublého muže Starhartera, udeří ho pěstí, ten naoko upadne na kolena, ale pak vyskočí, vytasí meč a rozetne Hamu vejpůl. Za to, že rohodl spor ve prospěch Dánů, dostal pak od svého krále velké území. Tento motiv byl uplatněn také u jiné erbovní pověsti polského původu, totiž u pověsti o vzniku erbu zavínuté střely, líčící souboj malého slovanského rytíře Saula s řeckým obrem (viz č. 11).

Erbovní pověst o vzniku erbu zobrazujícího půl mouřenína byla tedy převzata z Polska a upravena Paprockým podle moravského erbu. Výsledné zpracování má v důsledku toho jisté nelogičnosti. Je důkazem Paprockého libovolného přístupu k pověstním látkám. Pověst se opírá o mezinárodní látku, zpracovávanou v historických dílech od starověku a doloženou i ve středověkých kronikách.

20. Erb ČERNÝ KŮL (Skrbenští z Hřiště)

Zrcadlo, f. 286^a

A: Za dávných markomanských králů, kteří si podrobovali různé země, převedl předek rodu vojsko svého pána přes veliká nebezpečná bahna. Když našel brod, jel nazpět ke svým rychlým klusům. (Klus nazývali „Slováci“ hřišťou, jak to dodnes užívají „Rusáci“.) Když se král dověděl, jakou službu rytíř udělal, rozkázal mu užívat znak, na němž je černá cesta v bílém poli. Rytíř pak na památku toho založil hrad a dal mu jméno Hřiště. Podle něho se podnes jeho potomci píší.

U rodu Skrbenských uvedl Paprocký stručnou erbovní pověst vysvětlující vznik erbu na základě jeho tvaru. Je odvozena z heroltské figury středního kolmého pruhu, který se v heraldice nazývá také kůl. Předeslal ji tento obecný úvod: „Kdysi váleční králové, kteří za hrdinské činy své rytíře obdarovávali, podobná znamení vždycky dávali za zásluhy, jako pole černá, bílá, červená i jiných rozličných barev, které znamenají cesty a brody, jimiž vojska vedli, buď stíhající nepřátele, nebo prchající před nimi, a tak je přes neznámá místa přepravovali. Tak také o tomto černém štrychu tato dávná pověst se nachází“. Vyjádřil zde zřejmě obecné mínění o významu barev a pruhů ve znacích, jež se v jeho době tradovalo. Z něho vyšel také při vytvoření uvedené pověsti. O tom, že ji sám vytvořil, svědčí její časové zařazení do doby markomanských králů, které jinde nazývá také moravskými, i etymologie slova hřiště, od ruského výrazu, jež pochází nesporně od něho.¹¹³ Na Moravě se dá znalost ruštiny sotva předpokládat. Jeho etymologické uvažování odvozující název rodu od slova klusat je ovšem zcela mylná. Rod se psal podle tvrze Hřiště u Doudleb ve východních Čechách, odkud přišel na Moravu v 15. století.¹¹⁴ Jako erbovní etymologická pověst je mezi českými pověstmi ojedinělá, na rozdíl od Polska, kde jsou takové pověsti četnější. To také svědčí pro Paprockého autorství. Pověst je dosti neumělá, nemá děj, jen zdůvodnění.

21. Erb DVĚ SEKERY (Bořitové z Budče aj. na Moravě, Vršovci aj. v Čechách)

Zrcadlo, f. 290^{ab} (pověsti A, B)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 3, 16, 18 (pověsti B, A)

Diadochos, O stavu panském, s. 137 (pověst C)

A: Roku 1109 byl český kníže Svatopluk zabit na tažení do Polska Ješkem, synem Tistovým z rodu Vršovských. Za to byl Ješek od polského krále Boleslava Křivoústého obdarován četnými statky a byl mu změněn erb. Nový erb zobrazoval bílou sekeru bradaticí na červeném poli, protože Ješek přijel za Boleslavem se sekerou. Tento erb se v polském království jmenuje Okša a jeho potomci tam žijí dodnes.

B: Když táhl roku 1184 český kníže Fridrich na Moravu proti knížeti Konrádovi, sebral Ratibor z rodu Vršovských, kteří žili ve vyhnanství v Polsku, velké vojsko z Polska a Slezska a táhl českému knížeti na pomoc. Významně tak zasáhl do boje a zasloužil se o Fridrichovo vítězství. Knížeti také věnoval všechny naloupené poklady. Po návratu z boje kníže povolal na přímluvu českých pánů k sobě Ratibora a vrátil mu i jeho příbuzným a potomkům právo na šlechtictví v Čechách a statky. Vydal o tom listinu, v níž jim na paměť minulých činů Vršovců a jejich potrestání udělil nový znak, totiž dvě bradatice křížem přeložené na modrém štítu a na helmu tytéž bradatice a dvě orlí křídla.

C: Vršovci byli mocný rod v Čechách. Pocházeli od nějakého hraběte Vrše, jenž přišel do této země s charvatskými knížaty Čechem a Lechem. Za rytířské znamení užíval zlaté vrše v modrém poli.

U všech tří pověstí cituje Paprocký jako pramen Hájka. U pověsti A se však Hájek odvolává na polský pramen a navíc ji nevypráví celou (nezmínuje se o udělení nového znaku Vršovci Ješkovi Tistovi).¹¹⁵ I když tedy některé základní údaje pověsti A pocházejí z českých kronik, pověst je polského původu. Mezi polskými tradicemi spojujícími původ polských šlechtických rodů s českým rodem Vršovců je však tradice roku Oksza mladší než tradice týkající se rodu Rawa (erb panna na medvědu — viz č. 46). K jejímu vzniku přispěl výrazným způsobem Długosz. Jestliže totiž Kosmas uvádí, že kníže Svatopluk byl zavražděn na výpravě do Polska roku 1109 z podnětu Vršovce Ješka Čsty a autor tzv. Dalimilovy kroniky

k tomu dodává, že se tak stalo na přání Poláků a Ješek byl vrahem,¹¹⁶ v Długoszových Análech se už dočteme, že Vršovec Jan Čsta byl Boleslavem Křivouštým za vraždu odměněn „hrady, městy a statky, které jeho potomci drží dodnes.“¹¹⁷ O tom, že tito potomci Tistovi mají v erbů sekeru, se v Análech ještě nedočteme. Tento údaj obsahují až přídatky v Clenodiích pocházející z přelomu 15. a 16. století, případně až z druhé poloviny 16. století, kde je navíc dodáno, že sekeru dostali do znaku proto, že s touto zbraní přišli do Polska.¹¹⁸ Lze soudit, že tradice, kterou obsahuje pověst A, vznikla v Polsku u jednoho z rodů, které se snažily v 2. polovině 15. století zvětšit svůj vliv a vyrovnat se starým magnátským rodům; tato snaha pak vedla k nápadu hlásit se jako k praotcům k starému českému rodu Vršovců, jehož někteří příslušníci dostali podle Dalimila (jak ukazuje dále pověst B) erb stejný s polským rodem Oksza, což mělo dokázat starý vznešený původ rodu.

Jako celek najdeme pověst A ovšem teprve u Paprockého. V Gniazdu vylíčil Paprocký vznik erbu Oksza v básni (34 veršů) a přidal vysvětlení v próze.¹¹⁹ Obsahově odpovídá text v Gniazdu již vylíčení pověsti A v pozdějších jeho českých spisech. Text vznikl kombinací zpráv, které Paprocký našel v Długoszových Análech (nebo přesněji kronikách, které z Análů vycházely), v přídatcích ke Clenodiím a u Hájka;¹²⁰ z Hájka také bez citace přidal zprávu o tom, že Vršovci měli původně erb vrše (pověst C). V Herbech pověst zopakoval prózou a navíc přidal citaci pověsti B z Du-braviovy kroniky.¹²¹ V Zrcadle převzal pověsti celkem podle znění z polských spisů (v pořadí A, B), při sepisování Diadochu si však uvědomil, že obě pověsti se nemohou týkat týchž rodů, a proto u českých rodů uvedl jen pověst B, pověst A pak až v souvislosti se zmínkou o polských rodech se znakem sekery.

Pověst B, uvedená Paprockým v českých spisech podle Hájkovy kroniky, je na rozdíl od pověsti A čistě českého původu. Vznikla na základě kroniky tzv. Dalimila, kde se v souvislosti s bitvou u Loděnice v r. 1185 říká: „a že (knieže) lidu nejměješe dosti, Vršovice přije k milosti. Ale by hanbu svú jměli vždy na paměti, káza jim na štítě bradatici jměti“.¹²² Hájek tyto verše rozvedl do erbovní pověsti a připojil také listinu, v níž se potvrzuje udělení tohoto erbu a statku.¹²³ V listině se však hovoří již o dvou bradaticích. Na základě této falešné listiny a jejich potvrzení pozdějšími panovníky dosáhl český rod Sekerků ze Sedčic v roce 1547 uznání titulu hrabat Vršovských a později příslušnosti k panskému stavu.¹²⁴ Nelze rozhodnout, zda původcem listiny je Hájek, nebo zda vznikla dříve u příslušníků rodu. Tento případ je zajímavý tím, jak byla v 16. století otázka starého původu a stavovské příslušnosti živá, a jak si rody hledaly a vytvářely doklady dokazující jejich starou urozenost.

Pověst C není pověstí erbovní, nemluví se v ní o udělení erbu. Uvedena je zde proto, že je nezbytná pro pochopení některých souvislostí. Paprocký ji zaznamenal u rodu Berků z Dubé úvodem k vyprávění o týrání knížete Jaromíra Vršovci. Je zřejmě až dílem Hájkovým.¹²⁵ Zajímavé je, že ji Paprocký uvedl již v polských dílech a že se tak dostala do polské po-

věstní tradice. Její ohlas se u Paprockého objevuje, jak jsme viděli, již při líčení pověsti A v Gniazdu a také u pověsti týkající se erbu panny na medvědu.

Pověsti A a B jsou typické historické pověsti. Udělení znaku spojují s historickými událostmi, které popsali (ovšem bez zmínky o udělení erbu) starší kronikáři (v čele s Kosmou). Tímto způsobem postupuje ostatně již kronika tzv. Dalimila z počátku 14. století, která snad zachytila starší pověstní tradici. Později se tradice obohacuje dalšími prvky,¹²⁶ aby vysvětlila vznik konkrétních erbů. Pověsti pak slouží v 16. století i jako základ pro vznik listinných falz, na jejichž základě rody dokazují starý původ.

V obou zemích je po této stránce obdobná situace. V Polsku se navíc projevuje snaha spojovat původ polských šlechtických rodů se starými českými rody. Společná tradice je pak Paprockému důkazem a společným původem rodů. Ovlivňuje to jeho pojetí v českých spisech, působí to na časté nekritické přejímání zpráv z Hájkovy kroniky a vede k názoru, že erby vznikly již za „pohanských knížat a králů“.

Závěrem je nutno upozornit na skutečnost, že s dávným českým rodem Vršovců souvisí přímo ještě pověst o erbu panny na medvědu (č. 46) a nepřímo také pověst o erbu ostrve (č. 6).

22. Erb HRADBA (Horečtí z Horky)

Zrcadlo, f. 294^a

A: Kdy získal předek rodu tento erb, nelze pro jeho stáří zjistit. Muselo to však být dávno, protože mezi lidmi se říká, že staří bojovní králové, když rozšiřovali své území dobýváním hradů a měst, dávali kus zdi na věčnou památku za erb těm, kteří napomínali jiné, aby na zdi vskakovali, a sami to první činili. Zdá se, že předkové erbu pocházeli z Moravy, protože ta Horka, podle které se píše, leží nedaleko Olomouce, a o jejím významu mezi jinými hrady je stará prúpovídka „Horka bona etc.“.

V Zrcadle uvedl Paprocký obecné vysvětlení vzniku erbu vyplývající z vyobrazení erbovního znamení — hradby s cimbuřím. Pravděpodobně jde o obecný názor v jeho době, protože úvodem poznamenal, že „o tomto erbu je tato starodávná pověst mezi lidmi“. Není tedy správný názor A. Sedláčka, že Paprocký vysvětloval vznik erbu jen z domyslu, i výtka, že byli to vlastně špatní rytíři, když jiné jen napomínali a jiné nechali za sebe dělat.¹²⁷ Podle Paprockého přece tito rytíři šli příkladem. F. Menčík naproti tomu pověst Horeckých zařadil mezi ty, v nichž se objevují vzpomínky na dobývání Milána ve 12. století.¹²⁸ Spojovat však všechny zmínky v pověstech o dobývání hradu s obléháním Milána není správné. V našem případě ostatně Paprocký spojuje udělení znaku s bájnými panovníky na Moravě. I kdybychom časové zařazení připsali Paprockému, pověst svědčí o moravské tradici. Musíme jen litovat, že nezaznamenal celou „starou průpovídku“.

23. Erb ŠTÍPENÝ ŠTÍT, VPRAVO ČERVENÝ, VLEVO TŘI BÍLO-ČERNÉ PRUHY (páni z Věckova)

Zrcadlo, f. 297^{ab}

Diadochos, O stavu rytířském, s. 133 (odkaz na Zrcadlo)

A: O počátku erbu se nedá nic jiného zjistit, než že dvě černá pole označují černá široká a veliká bahna, přes něž předkové tohoto rodu přepravovali knížata s jejich vojsky proti nepřátelům, dvě bílá pak věrnost k jejich pánům a červené pole zpravuje, že předek rodu často šavlí nebo mečem krev nepřátel svých pánů, knížat a králů, proléval při statečné obraně své vlasti.

V Zrcadle podal Paprocký obecné vysvětlení vzniku erbu, u něhož se nemohl opřít o vyobrazení, protože je tvořen pouhou heroltskou figurou. Proti svému zvyku nezařadil vznik erbu do bájně doby králů moravských či markomanských, ale spokojil se konstatováním, že „pilně čtouce kroniky české předka erbu tohoto od počátku království jeden každý mohl

by dosáhnouti, kteřížto vždycky na velikých službách králův a knížat bývali.“ V textu o rodu uplatnil zprávy čerpané z Hájkovy kroniky. Hájek se o Víckovi, který měl tento znak, zmiňuje k roku 1185 v souvislosti s bitvou u Ludomíře, přináší však zcela vymyšlené zprávy.¹²⁹ Hájkovy údaje uvedl Paprocký znovu v Diadochu, ale v případě původu erbu se odvolal pouze na Zrcadlo. Erbovní pověst, uvedená u tohoto rodu, není skutečnou erbovní pověstí, ale řadí se k Paprockého obecným zdůvodněním vzniku erbu. Je pravděpodobné, že si Paprocký toto zdůvodnění sám nevymyslel, ale zaznamenal obecný názor své doby.

24. Erb PÁV (Petřvaldští na Moravě)

Zrcadlo, f. 309^b

A: Erb je velice starožitný, protože se o něm říká, že byl udělen ještě od pohan-ských králů nebo knížat za stejné zásluhy, jako v Římě Kamiliusovi, kterého probudila husa, když Francouzi chtěli v noci slézt hradby (jak o tom píše Livius). Tak také předek tohoto erbu, když byl v obležení na jednom hradě v slovanské zemi, uslyšel v noci, když všichni spali a nepřátelé se snažili dobýt hrad, křik páva, jenž začal křičet, když se nepřítel objevil na hradbách. Rytíř probudil obránce a podařilo se jim nepříteli odehnat ode zdí. Po vítězství si nechal udělit do znaku páva k počtě bohyně Junony, která měla tohoto ptáka v oblibě.

O původu této pověsti napsal Paprocký v Zrcadle, že „tento počátek erbu se nachází v pamětech některých mužů slavných, kteřížto všelijaké dávné příběhy v jedno sbírajíc i tuto památku mezi jiným položili“. Ne- uvedl však konkrétně, odkud ji převzal, i když píše, že se podobá pověsti o erbu pánů z Ludanic, navazující na Livia (o ní viz č. 2). A. Sedláček pověst zařadil do své sbírky mezi pověsti ze 16. století, a domníval se, že „jeví více samorostlého ducha“ než pověst ludanská, kterou podle něho Paprocký vytvořil na základě svých znalostí Livia.¹³⁰ Podle Paprockého úvodu se však zdá, že tuto pověst pravděpodobně také odvodil z Livia. Nemohla pocházet od rodu, neboť o něm má Paprocký jen málo dokladů,

a to až z poslední doby. Neví ani, jak dávno náleží erb tomuto rodu, a podotýká, že nemůže nalézt žádné paměti o rodu na Moravě, protože Petřvaldští mívali statky ve Slezsku. Pro Paprockého autorství svědčí i lokalizace pověsti do dávných dob a do „Slavácké země“ a rovněž to, že motiv páva v erbu k počtě Junony se objevuje i v jiných pověstech vytvořených Paprockým (č. 11 — pov. B, č. 45). Tuto pověst nelze tedy považovat ani za lidovou, ani ji chápat jako šlechtický folklór. Odpadá tak jeden z dokladů inspirace našich erbovních pověstí klasickými motivy.

25. Erb KENTAUR (Nekšové z Landeka)

Zrcadlo, f. 315^b—316^a

A: Za císaře Nerona se někteří pánové, když již nechtěli snášet jeho ukrutnost, rozhodli vystoupit proti němu a shromažďovali odsouzence, které císař poručil popravit. Když jich bylo několik tisíc, požádal jeden z pánů, aby mohl s nimi odejít z Říma a osadit nějaký ostrov nebo pustinu. Slíbil, že budou platit Římu poplatek, až se zabydlí. Usadil se s těmi lidmi v zemi na západ od Říma. Po čase Římané od nich žádali tribut a vojenskou pomoc, ale oni odmítli. Když Římané na to vyslali proti nim veliké vojsko, lid opustil svá sídla a vydal se znovu na cestu. Uprchlíci nemohli najít vhodný prostor, obrátili se tedy na východ a po dlouhém putování přišli do hlubokých lesů a močálů, kde našli podivné tvory, napůl lidi, napůl koně. Po urputném boji, v němž zabili jejich vůdce, je vyhnali a zaujali jejich území. Na památku vítězství nad nimi si římský vůdce vzal do znaku kentaura a přestal užívat svůj původní římský znak znázorňující tři sloupy. Na Litvě, kde se usadili, však dosud mnohé rody nosí tento původní znak a jiné rody mají dodnes ve znaku kentaura. Kdy a jak se dostal rod s tímto znakem na Moravu, není známo.

U rodu Nekšů z Landeka, jenž byl asi německého původu a do šlechtického stavu byl povýšen teprve roku 1494,¹³¹ uvedl Paprocký v Zrcadle dlouhé pojednání o dějinách Litvy. Zprávy přebíral z polských kronik, jež navazovaly na starší autory, kteří již od středověku uváděli, že Litevci pocházeli z Říma.¹³² Ve svých polských spisech erbovní pověst o znaku kentaura ještě nezaznamenal. V Herbech napsal, že neví jak byl erb na-

byt a komu patří, i když jej v Litvě nosí rodiny, jež patří k nejpřednějším.¹³³ Z toho je zřejmé, že toto rozsáhlé vyprávění, jehož součástí je i výše uvedena erbovní pověst, vytvořil Paprocký až na Moravě. Vycházel z podobnosti znaku, s nímž se zde setkal, a ze znalostí, jež si přinesl z Polska. Musíme tedy i v tomto případě připsat autorství Paprockému. Neplatí tudíž zcela, co říká A. Sedláček, že pověst vztahující se k rodu Nekšů byla vymyšlena od učených lidí.¹³⁴ Paprocký převzal od předchozích autorů jen základní situaci, k níž vznik erbu položil. Neplatí také tvrzení F. Menčíka, jenž pověst Nekšů považuje za skutečnou rodovou erbovní pověst, vzniklou na základě stejných tradic jako Alexandreida.¹³⁵

26. Erb SEPJATÉ RUCE (Zoubkové ze Zdětína)

Zrcadlo, f. 318^a

A: Je to velice starožitný rod, který je rozšířen v různých zemích, mimo jiné také v Polsku. O počátku erbu se vypráví následující příběh: Za dávných časů, ještě v době starých pohanských monarchů či knížat, když nepřátelé neustále napadali polské království, kníže Lešek vypravil proti nim svého hejtmana s vojskem. Hejtman si vybral za osobního strážce rytíře Zuba, předka tohoto rodu. Protože hejtman nejen řídil bitvu, ale také sám bojoval, dostal se do nebezpečí. Pohan, s nímž se utkal, ho přemohl a snažil se ho strhnout s koně, aby jej vzal do zajetí. Rytíř Zub, který zápasil s nepřítelem nedaleko, to zpozoroval, rychle zabil svého odpůrce, přiskočil k hejtmanovi a mečem uťal ruku pohanovi, který hejtmana táhl s koně. Za záchránění mu hejtman z vděčnosti vyjednal u knížete udělení erbu a bohatě jej obdaroval. Do erbu dostal Zub dvě ruce — tu, kterou uťal nepříteli na červeném poli, a tu, kterou osvobodil, na poli zlatém, aby je nosil na věčnou památku za to, jak svému pánovi posloužil. Od toho předka odvozují svůj původ Zubové, kteří bývali velice slavní. V Dobřínské zemi u Golubia je ves Zubov, kterou založil předek Zub. Jeho potomci se dodnes nacházejí v sendomírském vojvodství a píší se Zoubkové.

Erbovní pověst, kterou uvedl Paprocký v Zrcadle u moravského rodu, situoval do Polska a vztáhl ji k polským rodům. Při tomto se tento erb

v Polsku nevyskytuje a ani erbovní pověst neuvedl Paprocký v žádném ze svých polských děl. Nápadné je také, že vznik erbu položil do doby pohanské, k bájnému knížeti Leszkovi, což je v případě polských erbovních pověstí zcela neobvyklé. Teprve v českých zemích, snad pod vlivem Hájkovým, začal Paprocký klást vznik některých erbů do bájných dob. Je pravděpodobné, že tuto pověst si Paprocký vymyslel. Protože znal některé polské rody obdobného jména (i když ne erbu), předpokládal společný původ s moravským rodem.¹³⁶ Při tom na začátku pasáže o vzniku erbu Paprocký napsal, že „o počátku tohoto erbu se nachází tato dávná pověst.“ Ukazovalo by to, že snad použil motivu, obsaženého v nějakém vyprávění, které mohl znát z literatury nebo i z ústní tradice. Zatím se jeho předlohu nepodařilo zjistit. Také A. Sedláček se domníval, že základem této pověsti je (obdobně jako u erbu Kobylků, zobrazujícího mouřenína — viz č. 19) nějaká středověká pověst.¹³⁷ Přitom jde o děj v podstatě velice prostý, který sděluje málo okolností o udělení erbu. Větší rozsah pověsti je způsoben jen tím, že Paprocký rozvedl expozici pověsti a dramaticky vylíčil průběh bitvy. Projevil se zde jako dobrý vypravěč. Jeho obliba vyprávění o bojích je zřejmá, historiky z bojů uvádí na mnoha místech svých historických děl. Pověst má tak charakter erbovní pověsti historické, ale k tomu, aby jí skutečně byla, jí chybí historické jádro.

27. Erb TŘI ŘETĚZY SPOJENÉ DO VIDLICE (Skydenští, Rajští, Zegotové, Cyganové aj. na Moravě)

Zrcadlo, f. 322^b—323^a

A: Za dob, kdy se po světě začala šířit křesťanská víra, jeden ze „slavenských“ knížat na Moravě nebo v Čechách měl několik synů. Protože je nemohl všechny vybavit, jak se sluší na knížetě, ustanovil nejstaršího po sobě knížetem a ostatním dal radu, aby si dobyli slávu a statky rytířskými činy u sousedních králů. Než synové vyjeli do světa, rozdělila matka mezi ně svůj řetěz, aby měli na ni památku a aby mezi nimi zůstala bratrská láska. Synové si ty tři kusy řetězu vzali za erb místo otcovského erbu, aby se nezdálo, že závidí nejstaršímu bratrovi. Rozjeli se pak ke třem různým králům, jeden na východ a dva na západ. Od toho, jenž jel na východ, je

mnoho potomků ve Slezsku a v polském království, ale mají různá jména podle statků.

B: Jeden z Zegotů ze Slupska, kteří měli tento erb, dostal přízvisko Cigán, protože měl rotu složenou ze samých cikánů, když sloužil u krále Matyáše.

Uvedeným rodům věnoval Paprocký v Zrcadle mnoho místa. Vedle erbovní a etymologické pověsti otiskl několik listin a přidal mnoho dalších zpráv. Jedná se o slezské rody, ale erb se vyskytoval i v Polsku, kde se nazýval Ketlic. Již Długosz tvrdil, že se tak jmenoval podle hnězdenského arcibiskupa z přelomu 13. století, což Paprocký neopomněl uvést.¹³⁸ Erb Paprocký zachytil i ve svých polských spisech, žádnou pověst zde však nezaznamenal. V Gniazdu jen podotkl, že erb pochází od knížat z Břehu a do Polska jej přinesl Henryk, hnězdenský arcibiskup, takže se tam vyskytuje již 378 let, a kromě toho je rozšířený ve Slezsku.¹³⁹ V Herbech naproti tomu napsal, že se erb dostal do Polska z Německa, jak píše Długosz, který také tvrdí, že pochází od knížat slezských a moravských.¹⁴⁰ Zde je možno najít východisko pověsti o vzniku erbu, kterou Paprocký zaznamenal v Zrcadle (pověst A). Je totiž nápadné, že pověst pojednává o synech českého či moravského knížete. Vlastní zápleтка pověsti byla pak vymyšlena tak, aby vysvětlila erb zpodobňující spojené řetězy. Použit byl přitom ušlechtilý a romantický motiv. Paprocký se nezmiňuje, odkud námět čerpal. Píše jen, že Długosz napsal pravdivý vývod o původu erbu, a úvodem k pověsti poznamenal, že „zde chce učinit pouze tuto krátkou, ale pravdivou zmínku o jeho počátku“. Od rodů, jež užívaly tohoto znaku, pověst nepocházela, jinak by to jistě neopomněl uvést, jako to připomíná u listin. Jinou předlohu se také nepodařilo najít, a tak nezbyvá než připsat vznik pověsti invenci Paprockého. A to přesto, že tolik ujišťuje o pravdivosti svého výkladu. Neuvedl však, jako na jiných místech, že se jedná o starodávnou pověst. — Erbovní pověst A, třebaže je dosti stručná, má poměrně rozvinutý děj. Lze souhlasit s F. Menčíkem, že je velmi hezká; s jeho tvrzením, že jde o rodovou pověst společnou několika výše uvedeným rodům, však na základě rozboru souhlasit nelze.

Podobně je tomu také s pověstí B. I zde nám Paprocký podal klíč k pochopení jejího vzniku. Otiskl před ní totiž listinu krále Matyáše z roku 1481, v níž se připovídá služba Janu Cyganovi ze Slupska s jeho rotou, čítající sto osob a koní. Na základě této listiny vznikla asi etymologická pověst o příjmení Cigán. Patrně je rovněž dílem Paprockého.

28. Erb POLOVIČNÍ LEV NA HRADBĚ (Kokoršti z Kokor)

Zrcadlo, f. 327^a

A: Odkud byl tento erb na Moravu přinesen, historici z nedbanlivosti opomněli poznamenat. V polském království je mnoho významných rodů, které mají erb, jenž se mu podobá. O jejich předcích historikové uvádějí, že přišli „ex Rheni partibus“. Mezi moravským a polským erbem je drobný rozdíl: na polském znaku lev drží kroužek, jenž se dává na stůl pod mísu, polsky nazývaný pravda a česky víra. Ten kroužek drží lev proto, že původní erb byl jím doplněn, když si předek vzal ženu s tímto erbem. Z veliké lásky spojil její erb se svým a takto jej zanechal potomkům.

Stručné vysvětlení vzniku erbu, který se v Polsku nazývá Prawdzic, znamenal již Długosz v Clenodiích.¹⁴² Paprocký je převzal do svých polských spisů¹⁴³ a uplatnil i u podobného moravského znaku, pouze s malou změnou; zatímco Długosz poukázal pouze na význam názvu polského erbu, Paprocký v Zrcadle přidal vysvětlení rozdílu v názvu kroužku v češtině a polštině. Polskou erbovní pověst použil Paprocký zřejmě proto, že nenašel žádnou domácí tradici, jež by se vztahovala ke vzniku tohoto erbu. Pozoruhodné je, že ačkoliv v českých spisech umístil tři podobné erby, jež znázorňovaly figuru lva, nikdy je vzájemně nespojoval a pokaždé připojil jiné vysvětlení. Rozdíly mezi znaky byly malé a u Kokorských a Žerotínů se předpokládá, že šlo původně o znak jeden.¹⁴⁴ Paprocký však odvozoval původ Žerotínů, erbu lva na třech hůrkách, od ruských knížat. Věnoval mu rozsáhlé pojednání, v němž čerpal z polských kronik, ale spojoval a dotvářel je s neomezenou fantazií. Erbovní pověst u Žerotínů nepřipojil.¹⁴⁵ Třetí znak, Paprockým popsany jako lev na skalách, zobrazuje lva na hradbě, na níž jsou vyznačeny tři kameny. Je uveden v Diadochu, kde o rodu Zárubů z Hustiřan, erbu černého břevna, Paprocký připojil pojednání o polském rodu Zarębů doplněné pověstmi o vzniku znaku a rodového jména. O tomto znaku pojednává oddíl č. 60.

29. Erb **KYTA Z PŠTROSÍCH PER MEZI DVĚMA PŮLMESÍCI**
(Drahanovští z Pěnčína)

Zrcadlo, f. 330^a

A: Erb prokazuje velkou starožitnost rodu a nadání od pohanských knížat, kteří dávali svým rytířům pro štěstí to, co slavili jako bohy (v tomto případě tedy péra).

Paprocký napsal v Zrcadle jen stručné a obecné zdůvodnění vzniku erbu. Říká, že tak o tom praví mnohé paměti učených lidí, kteří psali o pohanských dobách, a podotýká, že se širě nebude rozepisovat, protože je to již na více místech doloženo. Obdobné obecné zdůvodnění založené na četbě autorů, zmiňujících se o původu erbů, uvedl také např. u rodu z Lomnice (č. 8) a u Podstatských z Prusinovic (č. 17).

30. Erb **TŘI KOPI** (Gajevští a Tarnavští)

Zrcadlo, f. 339^a

A: Tento erb byl na Moravu přinesen z Polska, kde jej užívají významné rody. Všichni polští historikové se zmiňují o Floriánovi Šerém, který za krále Vladislava Lokýtku bojoval roku 1331 v bitvě u Plovců proti Křižákům. Florián byl v bitvě zra-

něn třemi dřevci, spadl s koně a celou noc ležel na bitevním poli mezi zabitými. Když začalo svítat, objížděl král bojiště a zde spatřil Floriána, jak si vytahuje kopí z těla. Zastavil se nad ním, litoval jej, že velice trpí, a ptal se ho, zda se ještě může vyléčit. Florián odpověděl, že by se mohl uzdravit, kdyby měl dobrého lazebníka, a co se týče utrpení, že daleko větší trápení je mít zlého souseda ve vsi. Král mu slíbil, že když se uzdraví, bude zbaven zlého souseda, a dal ho ošetřovat svými lazebníky. Po uzdravení mu daroval četné statky a polepšil mu erb tím, že místo černé barvy štítu mu dal červenou. Erb nazval „Jelita“, protože z rytíře vylézala střeva, když si vytahoval kopí, jimiž byl zraněn. Polsky se totiž střeva nazývají jelita.

Historickou erbovní pověst Paprocký uvedl v Zrcadle u rodů, které přišly z Polska. Shodně ji zaznamenal také ve svých polských spisech — v Gniazdu v delší básni a v Herbech prózou. V druhém případě připojil rovněž úvahy o stáří a původu erbu.¹⁴⁶ Ocitoval zde m.j. pasáž z Długoszových Clenodií. Długosz zaznamenal pověst i v Análech; je to nejstarší výskyt této pověsti.¹⁴⁷ Pověst přešla později do všech polských kronik a Herbářů i do ústní tradice a patří k nejznámějším polským pověstem.¹⁴⁸ V 19. století se stala dokonce základem historického románu J. I. Kraszewského.¹⁴⁹ V české literatuře se touto pověstí zabýval F. Menčík,¹⁵⁰ jenž se však nesprávně domníval, že jde o pověst domácího původu, která je stejná jako polská pověst o erbu „Jelita“; polskou pověst znal z Kraszewského díla o erbech, a při četbě Zrcadla si nevšiml, že Paprocký zde výslovně hovoří o rodech příšlých z Polska, což dokládá i listinami.

Pověst o erbu zobrazujícím tři kopí křížem můžeme považovat za erbovní pověst s historickým jádrem; představuje typické apopftegma, tedy vyprávění zachycující výrok významné osoby.

31. Erb **HAK** (Ráječtí z Mírova na Moravě, Sokolové z Mor v Čechách)

Zrcadlo, f. 341^a

Diadochos, O stavu rytířském, s. 237

A: Za dávných časů, kdy ještě neexistovaly takové fortelné zbraně, jimiž jsou lidé poráženi jako hromobitím, přišel předek tohoto rodu k vojsku s hákem a před

knížetem či králem s ním udatně bojoval. Po bitvě jej král vyznamenal znakem znázorňujícím zbraň, kterou zabil mnoho nepřátel tak, že si je hákem k sobě přitahoval. A že byl erb získán na krvavém „placu“, byl pod toto znamení dán červený štít. Předkové rodu, tak jako mnozí jiní, se nepřipomínají pro nedbanlivost historiků i předků, kteří se nesnažili, aby jejich činy byly zapisovány do kronik.

Stručnou obecnou erbovní pověst zaznamenal Paprocký v obou českých spisech u dvou odlišných rodů stejného znaku v podstatě stejně. V Zrcadle je jen poněkud rozvedena. Vychází z vyobrazení erbovního znamení. F. Menčík i A. Sedláček ji považují za českou erbovní pověst. Sedláček ji řadí mezi takové, v nichž se erbovní znamení vykládá pouhou domněnkou.¹⁵¹ F. Menčík se domnívá, že předek byl prostým lodníkem a byl povýšen do rytířského stavu; pověst oproti Paprockému tedy dále doplňuje. Neuvědomuje si také, že pověsti dvou rodů jsou zachyceny až Paprockým, a má zato, že se vyvinuly nezávisle na sobě u různých rodů majících obdobnou erbovní figuru.¹⁵² Vzhledem k tomu, že Paprocký zvláště v Zrcadle poukazuje na nedostatek pramenů a nezmiňuje se o tom, že by se pověst vypravovala u rodů, musíme se domnívat, že pověst je jeho dílem. Lze také upozornit na pravděpodobný kořen této pověsti. Její obsah připomíná vysvětlení získání erbu, které Paprocký uvedl u polského erbu nazývaného Przyrowa, jenž zobrazuje kopí s praporem.¹⁵³ Také zde se vypráví, že rytíř byl obdarován a dostal znak za to, že touto zbraní „do nepřítelů vrata otevřel“, když se proti němu pustil v čele oddílu. Zde jde ovšem o událost přesně časově zařazenou.

32. Erb **HŘÍČ** (**TŘI PŮSTADLA** nebo **TŘI HAKY**) (Bítovští ze Slavíkovice na Moravě, Slachové a Kekulové v Čechách)

Zrcadlo, f. 344^b (pověst A)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 256—258 (pověst B)

A: Tři bratři kdysi sloužili jednomu bojovnému knížeti a prokázali mu tuto službu: Jednou jel kníže na koních v doprovodu svých pacholat. Protože byli všich-

ni pěkně oděni, každý jeho průvod obdivoval. V davu však byl zlý člověk, který ufknul všechny koně. Zmínění bratři, kteří byli zběhlí v rytířských věcech a měli s sebou všechno, co je potřeba k ošetřování koní, když viděli, co se s jejich koňmi děje, okamžitě jim pustili krev a tak se jim podařilo všechny koně zachránit. Kníže je za to hojně obdaroval a z vděčnosti jim dal za erb tři púšťadla, jimiž koně ošetřili. Tento erb na Moravě užívají jejich potomci dosud. Erb má nad helmem černou barvu na znamení zármutku knížete.

B: Záviš Hřivec z Jimlína, starožitný charvátský pán a hrabě, bojoval hrdinsky s Lučany. Jeho boj sledoval sám kníže Čech a za jeho udatnost mu přidal na štít charvátský meč. Když pak šel po bitvě s knížetem do kostela, sundal kníže z korouhve fábora a dal jej Závišovi okolo meče v erbu. Jeho předci přišli do Čech s Čechem a jeho potomci se nazývali Hřivcové z Hřivic podle sídla. Byli spřízněni s Hovorou a sloužili s ním u knížete Jaromíra. Později dostali různá jména, jako Slach, Kekule a Kozelka, ale všichni pocházejí od Hřivců. Někteří z rodu se dostali s Lechem do Polska, Prus i na Moravu.

Pověst A uvedl Paprocký v Zrcadle, pověst B v Diadochu, obě u stejného erbu různých rodů. V Diadochu odkázal na Zrcadlo, kde psal o počátku erbu. Pověst A, jež uvádí vznik erbu, je vytvořena na základě erbovního znamení, které se zde vysvětluje jako tři koňská púšťadla složená dohromady. (V heraldické literatuře je tento znak nazýván hřič; představuje zbraň, kterou se, zavěšenou na laně, podrážely koním v bitvě nohy.) Děj pověsti je dosti rozvinutý, drobný příběh je dobře vyprávěn. O předloze pověsti se Paprocký nezmiňuje. F. Menčík i A. Sedláček se domnívají, že jde o rodovou pověst Bítovských.¹⁵⁴ Pravděpodobnější však je, že si pověst vymyslel Paprocký, jenž o rodu i erbu napsal, že jde o „starožitný rod i erb na Moravě, který historikové pro nedbanlivost nepřipomínají.“ Do české literatury se pověst dostala ve změněné formě již v minulém století.¹⁵⁵

Zcela jiný typ představuje pověst B. Je to neumělá báseň (22 veršů), která obsahuje zprávu o doplnění (polepšení) erbu i genealogické údaje o českých rodech, jež mají tento erb, a také o jeho rozšíření do dalších zemí. I tato pověst byla zřejmě vytvořena Paprockým podle popisu náhrobku z r. 1343, který také v Diadochu uvádí, podle rodových zpráv a podle Hájkovy kroniky. Paprocký zřejmě mystifikuje, když uvádí, že o Záviši Hřivcovi z Jimlína mluví četné paměti a „zvláště ta, kteráž je o něm napsána rytmy znějícími takto“. A. Sedláček se domníval, že tuto „rýmovačku“ převzal Paprocký z nějaké polské písně a doplnil vše, co se týkalo rodu Kekulů, Slachů a Hřivců.¹⁵⁶ Protože se tu pojednává o udělení „meče charvátského“ a „ručníku z korouhve“ knížetem Čechem po bitvě s Lučany, což nejsou polské motivy, je pravděpodobnější, že si i tuto pověst vymyslel Paprocký. Svědčí o tom i ohlas Hájkovy kroniky objevující se v spojení Hřivců s Hovorou u knížete Jaromíra (o tom viz pověst č. 6) i závěr o rozrození znaku do Polska i na Moravu. Veršovaná erbovní pověst je v Paprockého českých spisech dosti ojedinělá (na rozdíl od jeho spisů polských).

33. Erb **PODKOVA S KRÍZEM**, klenot **JESTRÁB** (Dembiňští)

Zrcadlo, f. 346^b

A: O počátku erbu by se dalo mnoho vyprávět. Již za pohanských dob měli předkové ve znaku jestřába se zvonečkem na noze, jak se ho nosí na lov. Ale když jeden z předků vynalezl podkovy, aby koně na ledu nepadali, dostal od knížete do znaku zlatou podkovu v modrém poli.

B: Bolešticové mají v erbu podkovu opačně obrácenou, totiž hroty dolů, a to proto, že když s králem Boleslavem prchali po zabití svatého Stanislava do Uher, nechali přibít koním podkovy opačně, aby zmátli pronásledovatele. Když se pak král tajně odebral do kláštera, bylo jim knížetem Vladislavem Heřmanem dovoleno vrátit se zpět do Polska, protože se vraždy nezúčastnili o své újmě, ale z rozkazu panovníka. Za trest jim však kníže podle starého polského obyčeje změnil erb i jeho název. Od té doby se již nesměli nazývat Jastrzębci, ale dostali na památku vraždy svatého biskupa jméno Bolešticové. Jim i dalším rodům, které měly účast na zavraždění (Šreniavům, Družinům a Štřeměním), bylo zakázáno až do čtvrtého pokolení stát se duchovními.

Obě erbovní pověsti uvedl Paprocký v Zrcadle u rodu polského původu, a proto zde polské pověsti uvedl oprávněně. Sám měl tento erb a ve svých dílech mu věnoval značnou pozornost. O jeho nositelích i původu se snažil shromáždit co nejvíce údajů. U Długosze v Clenodíích našel pouze vysvětlení názvu Boleszczyců od Boleslava a spojení rodu s vraždou sv. Stanislava, za niž jim i dalším rodům bylo zakázáno zastávat duchovní i světské úřady.¹⁵⁷ Pověst B, která se o tento motiv opírá, je však mnohem rozsáhlejší. V polských spisech Paprockého takto samostatně vyprávěna není. Některé motivy, jež zde Paprocký uvedl, se vyskytují i v nich, ale jako součást pověsti, kterou jsme označili A (různé názvy erbu a tvrzení, že se Boleszczycové jmenují podle Boleslava). Motiv změny erbu od panovníka i motiv opačně přibitých podkov se objevují až v Zrcadle.

Pověst A, kterou v Zrcadle Paprocký uvedl jen stručně, je v polských spisech naproti tomu značně rozsáhlá.¹⁵⁸ V Gniazdu je veršovaná (28 veršů) a vynález podkov klade do souvislosti s bojem Poláků proti pohanům za Boleslava Chrabrého kolem r. 999. Pohané si udělali tábor na Lysé Hoře a Poláci proti nim nemohli nic podniknout, protože na strmých sva-

zích byl led a koně jim padali. Museli snášet jejich posměšky a výzvy, zda se proti nim odváží bojovat. Rytíř, jenž měl ve znaku jestřába (Paprocký jej nazývá Akcipiter), vyběhl nahoru, nepozorovaně unesl jednoho pohana a dověděl se od něho podrobnosti o nepříteli. Potom vymyslel podkovy, nechal okovat několik set koní a s tímto vojskem Poláci nepřítel porazili. Po vítězství byl rytíř vyznamenán od knížete erbem znázorňujícím podkovu a kříž (protože bojovali proti pohanům); jestřába, jeho původní znak, mu kníže přikázal nosit v klenotu.¹⁵⁹ Autorka hesla *Jastrzębiec* v *Slovníku polského folklóru* E. Stankiewicz se domnívá, že tato pověst je dílem Paprockého.¹⁶⁰ Paprocký nikde neuvedl, odkud pověst čerpal, tento názor není tedy neopodstatněný. Podporuje jej i fakt, že v *Diadochu* obdobnou pověstí, založenou na stejné motivaci, vysvětloval vznik erbu tří podkov a zařadil ji do doby Alexandra Makedonského (viz pověst č. 58). Nápadné je také, že se při tom neodvolal na *Zrcadlo*, jako je tomu v jiných obdobných případech.

Pověsti o vzniku erbu podkovy s křížem jsou zajímavými doklady o Paprockého přístupu k erbovním pověstem. Postupně je měnil a obohacoval dalšími motivy, které si někdy vymýšlel, někdy přebíral z ústní tradice nebo i z literatury, jež se mu dostala do rukou. Nápadný je motiv opačného okování koní k oklamání nepřítel uveřejněný v pověsti B. Tento motiv se objevuje také v českých pověstech o husitech. Zda jde o motiv český, jenž zde Paprocký převzal, anebo naopak o odraz jeho pověsti v českém folklóru, nelze bez dalšího studia pramenů rozhodnout.

34. Erb DVĚ KROKVE VEDLE SEBE (W) V ČERVENÉM POLI (Posadovští na Moravě)

Zrcadlo, f. 349^a

A: Předeek rodů tohoto erbu byl švec a jmenoval se Skubov. Za panování polského knížete Kroka, jenž založil Krakov, otrávil velkého draka a byl za to od knížete hojně obdarován: Provedl to tak, že do telecí kůže nakladl síru a oheň. Když drak pozřel tuto návnadu, síra v něm začala hořet, až nakonec pukl.

B: Tento erb i rody, jimž patří, se nazývají Abdank. Název vznikl roku 1109 podle výroku císaře Jindřicha IV., který řekl vyslanci knížete Boleslava Křivoústého Skarbkovi de Gora slova „Hab dank“. Stalo se to při obléhání Glogova, kde byl zabit český kníže Svatopluk jedním Vršovcem, jak je to popsáno u rodu Bořitů z Budče.

O rodu Posadovských napsal Paprocký v Zrcadle, že jeho předci přišli na Moravu z Polska, kde je rod s tímto erbem velice starožitný a polské kroniky se o něm zmiňují na mnoha místech. Obě pověsti uvedl s odvoláním na tyto kroniky: pověst A na Długosze, B na Kromera. Zachytil jen velice stručně jejich obsah, přestože je v polských dílech zaznamenal jako obsáhlá vyprávění a v případě pověsti B měl k dispozici látku ztvárněnou literárně v četných předlohách. Jedná se totiž o velice známou polskou pověst. Jak již bylo řečeno, Paprocký v pověsti B v Zrcadle odkázal na Kromera,¹⁶¹ ale pověst je rovněž i u Długosze, a to jak v Análech, tak i v Clenodiích.¹⁶² Długosz ji zaznamenal poprvé, snad podle tradice, ale není zcela vyloučeno, že si ji sám vymyslel — celá epizoda, jak ji podává, totiž odporuje líčení situace v nejstarší polské kronice Anonyma Gala, jenž byl současníkem událostí, k nimž se vztahuje.¹⁶³ Z Długosze pověst opisovali další polští kronikáři v nezměněné podobě, později přešla do všech polských Herbářů a byla jednou z nejznámějších erbovních pověstí, která přešla i do čítanek. V 19. století se stala také podkladem beletristických zpracování a replika Skarbkova dokonce polským příslovím, dodnes užívaným.¹⁶⁴ Paprocký pověst B zaznamenal v obou polských spisech. V Gniazdu událost jako delší báseň, v Herbech ji citoval latinsky z Kromerovy kroniky.¹⁶⁵ Zajímavé je, že tato pověst byla známá v 16. století i u nás. Otiskl ji Hájek ve své kronice jako jednu z mála beletrizovaných erbovních pověstí a převzal ji patrně z kroniky Macieje z Miechowa.¹⁶⁶ V české odborné literatuře se na rozdíl od pověsti A nevyskytuje.

Pověst A citoval ze Zrcadla F. Menčík ve své studii věnované českým erbovním pověstem a jejich pramenům.¹⁶⁷ Považoval ji zřejmě za pověst českou, snad se nechal zmýlit jménem Kroka, jež je uvedeno v Zrcadle. Stejnou verzi pověsti o praotci rodu Skarbků zaznamenal Paprocký v Herbech s tím, že toto někteří říkají o Skubovi, o němž píše Długosz jako o zakladateli erbu, avšak neudává dobu, kdy žil. Paprocký však zde nejmenuje Kroka, ale nazývá hrdinu Grakchem.¹⁶⁸ V Herbech, stejně jako v Zrcadle nejde o pověst erbovní, ale genealogickou. V Gniazdu naproti tomu uvedl Paprocký v souvislosti se Skubou erbovní pověst.¹⁶⁹ Přejal ji z Długoszových Clenodií, kde se říká, že tento švec, jenž byl velký silák, porazil v boji Němce a dostal za to erb, který je tvořen lomenou čarou o třech úhlech.¹⁷⁰ Zdá se, že pověst A nahradila starší erbovní pověst, kterou zachytil ještě Długosz. Tato starší pověst byla zřejmě už nadbytečná, protože funkci erbovní pověsti převzala pověst B, vztahující se k názvu erbu. O jejím vzniku jsme vyslovili domněnku, že je snad dílem Długoszovým. O pověsti A nelze říci, kdy vznikla, ale je možno pouká-

zat na její předlohu. O podobném zabiti draka hovoří ve své kronice Kadłubek; i zde drak pošel, když sežral místo obvyklých obětí dobytčí kůže vycpané sírou a ohněm. Kadłubek však ještě nejmenuje ševce Skuba, ale spojuje čin se syny polského vládce Grakcha.¹⁷¹ V polské historické literatuře převládá názor, že zde Kadłubek zachytil krakovskou lokální pověst — pod Wawelem se dosud vyskytuje jeskyně zvaná Dračí jáma, o níž se tato pověst vypráví. Paprocký tedy otiskl v Zrcadle u rodu Posadovských, který pocházel z Polska, dvě pověsti, jež převzal ze svých polských spisů a jejichž předlohy najdeme v polských kronikách. Pověst A je genealogická, obsahuje pohádkové prvky a patří tedy mezi pověsti démonologické; tento typ pověstí je u Paprockého vzácný. Pověst B je erbovní a jde o typické apoftegma. Je zajímavé, že Paprocký vypráví v Zrcadle obě pověsti maximálně stručně, i když předlohy těchto pověstí jsou beletristicky rozvinuté.

Je možno předpokládat, že na základě pověsti A (tedy vlastně na základě otištění této pověsti v Zrcadle) vznikla známá moravská pověst o brněnském „drakovi“.

35. Erb JELEN PŘEPÁSANÝ ROUŠKOU (Rogojští z Rohožníka)

Zrcadlo, f. 353^b

A: Erb byl nadán kdysi od pohanských knížat jednomu rytíři, který na lovu uhonil živého jelena, přepásal jej svým pásem (rouchou), vsedl na něj a přijel na něm před knížete. Za to, že jej daroval knížeti, dostal od něho erb, který zobrazuje přepásaného jelena.

U rodu Rogojských z Rohožníka uvedl Paprocký stručnou erbovní pověst, odvozenou z vyobrazení erbovního znamení. Napsal o ní, že tak vysvětlují počátek erbu jeho uživatelé v Polsku. Stejně stručně zaznamenal pověst v Gniazdu u erbu zvaného Napiwo, zobrazujícího jelena s klenotem vlka mezi parohy, poznamenal zde však, že v Polsku již tento rod

vymřel, ale existuje jiný rod s erbem jelena. Tento erb uvedl pak dále bez pověsti pouze s poznámkou, že neví, kdy byl nadán a kdo jej užívá.¹⁷² Erb Napiwo zařadil Paprocký v Gniazdu mezi erby vzniklé za Boleslava Křivoústého. Vidíme tedy, že Paprocký v Zrcadle opět posunul vznik erbu, a tedy i děj pověsti, do dávné minulosti. Pro zajímavost je možno ještě uvést, že v Herbech Paprocký nazval erb, jenž zobrazuje jelena, jménem Brochwicz.¹⁷³ Stejný název má tento erb v Długoszových Clenodiích, kde je jen popis erbu bez pověsti.¹⁷⁴

36. Erb ZUBŘÍ HLAVA PROBODENÁ MEČEM (Rembierska, manželka Rogojského na Moravě)

Zrcadlo, f. 354^b

A: Tento erb má počátek od pánů z Pernštejna. Protože jeden muž z tohoto rodu zavraždil svého bratra, děkana hnězdenského, byl mu změněn erb tak, aby místo zubří hlavy s houžví v chrápcích užíval erb zubří hlavy probodené mečem.

Paprocký uvedl v Zrcadle, že manželka Rogojského z Rohožníka pocházela z rodu Rembierských ze Sieradského vojvodství. Při popisu jejího erbu zapsal jen stručný obsah erbovní pověsti a odkázal na své polské spisy o erbech, kde je vše vypsáno podrobněji. Pověst o vzniku erbu Pomian, jak se tento erb v Polsku nazývá, zpracoval Paprocký v Gniazdu cnoty v krátké básni.¹⁷⁵ Obsahem je v podstatě Długoszova zpráva z Clenodií, kterou Paprocký později celou ocitoval také v Herbech.¹⁷⁶ Již Długosz tvrdil, že tento znak pochází od erbu zubří hlava neboli Wieniawa, který je v Polsku hojně rozrozený, i když pochází z Moravy, a zdůvodňuje změnu, k níž došlo v erbu, rozhodnutím krále Vladislava Lokýtky. Stalo se to roku 1311, když Jasek Chebda de Grabie zabil ve vsi Lubavia svého bratra Jaranda, hnězdenského děkana.¹⁷⁷ Paprocký místo jména Jasek uvedl Lastek. Buď sám četl špatně, anebo toto čtení našel již ve svém exempláři Clenodií (který se nezachoval). Toto zkomolené jméno pak také použil pro označení praotce erbu Wieniawa (viz pověst č. 1). Vznik erbu

posunul Paprocký v Gniazdu do doby starší, než uvádí Długosz, do doby knížete Vladyslava Wygnańca, tedy do 12. století. Teprve v Herbech očitováním pasáže z Clenodii toto zařazení opravil.

37. Erb **NOHA V BRNĚNÍ S OSTRUHOU** (Sadovská, bába uvedená u rodu Rogejských)

Zrcadlo, f. 354^b

A: Tento erb nadal polský král Boleslav Chrabrý svému rytíři, který jej zachránil v bitvě. Rytíř nepříteli utal nohu a svalil jej s koně.

Paprocký uvedl tuto stručnou pověst u tchýně jednoho z Rogojských z Rohožníka, jež rovněž pocházela z polského rodu. O pověsti říká, že „tak o tom svědčí kroniky polské“. Odkud Paprocký pověst převzal není známo. Nejstarší polské kroniky ani Kromer tuto epizodu nepopisují, a ani Paprocký ji neuvedl ve svých polských spisech. Není vyloučeno, že si toto vyprávění vymyslel sám. Jde o obdobný erb jako u Pešíků z Komárova, kde uvedl jinou polskou pověst (viz č. 73).

38. Erb PŮLMĚSÍC MEZI DVĚMA HVĚZDAMI NAD SEBOU
(Martinkovští z Rozseče)

Zrcadlo, f. 355^b

A: Tento erb byl udělen za dobytí hradu Dřevíče. Český kníže Boleslav vyslal roku 960 dvě vojska proti Uhrům a Moravanům. První, jemuž velel hejtman Stosek, syn Brzomirův ze Pšova, dobylo Dřevíč, druhé pod velením Bojslava, syna Hrošova, obsadilo hrady Lomnice a Deblín a pobralo zde velkou kořist a sedm set zajatců. V polském království se tento erb doposud jmenuje Drzewicze a patří významným rodům, které pocházejí od předka, jenž přijel do Polska okolo roku 1000. Tento rytíř měl napřed v erbu jenom půlměsíc, dvě hvězdy mu byly přidány za statečnost. Polský historik Długosz píše, že erb, jenž se nazývá Dřevíče, byl do Polska přinesen z Cech nebo z Moravy.

Paprocký vytvořil pověst v Zrcadle spojením polského názvu obdobného erbu s Hájkovou zprávou.¹⁷⁸ Hájek však nemluví o udělení erbu. V polských spisech vysvětloval Paprocký vznik erbu jinak.¹⁷⁹ Podle nich prý získal tento erb rytíř Archardus, cizinec ve službách sieradského knížete v bojích proti pohanským Litevcům. Celá pověst, která je vcelku zmatečným vyprávěním, není skutečnou erbovní pověstí, ale Paprockého výmyslem. V edici Clenodií se na základě dochovaných opisů nevyskytuje zpráva o českém původu tohoto polského erbu.¹⁸⁰ Není tedy vyloučeno, že si Paprocký i toto tvrzení vymyslel, aby podpořil věrohodnost své myšlenky.

39. Erb DVĚ VĚŽE (Boreňští z Roztropic)

Zrcadlo, f. 359^a

A: Tento erb byl udělen dávnými knížaty v Slezském knížectví rytíři, který statečně bránil hrad Kozlí. Ten rytíř měl v erbu jednu věž a král mu za statečnost přidal druhou a na helm do klenotu dvě věže.

Výklad o udělení erbu Boreňských, který má Paprocký v Zrcadle, je jeho dílem. Ocitoval zde sice pasáž z Kromerovy kroniky, vztahující se k bojům mezi Poláky a Čechy za Boleslava Křivoústého roku 1106, ale Kromer se o vzniku erbu nezmiňuje.¹⁸¹ Obrana hradu Kozlí je známá i ze starších kronik, počínaje Anonymem Galem,¹⁸² nikde se však nemluví o tom, že by se při tom někdo zvláště vyznamenal. Sotva lze uvažovat o tom, že by šlo o rodinnou tradici u některého z rodů tohoto znaku. Paprocký v Zrcadle přiznal, že zatím nemůže vypsát posloupnost potomků toho rytíře, protože by to znamenalo velkou práci, a vyjádřil naději, že se k tomu dostane snad v díle o slezských erbech. To však nestačil již napsat. Uvedl sice i v Zrcadle některé polské a slezské rody obdobného znaku, ale nikde se nezmínil, že by takto vysvětlovaly vznik svého erbu. Ani ve starších dílech Paprockého nenajdeme spojení vzniku erbu s touto událostí. V Gniazdu zaznamenal obdobný erb pod názvem Grzymała, ale napsal jen, že byl přinesen z Německa, že o tom nechce nic psát, protože nebyl udělen v Polsku, a že nemá o tom žádné doklady.¹⁸³ Navázal tak na Długosze, který v Clenodiích také erbu připisuje původ z Německa.¹⁸⁴ Přitom se jedná o starý slezský erb velmožské rodiny Pogorellů, doložený již ve 13. století.¹⁸⁵ Nedostatek dokladů o existenci erbovní pověsti vede tedy k závěru, že si toto zdůvodnění a spojení s událostí známou z kronik vymyslel Paprocký sám. Snad to bylo proto, aby zalichotil moravskému nositeli erbu, který byl jistě jako biskupský hejtman na Kroměříži jeho dobrým známým a příznivcem.

40. Erb PŮL LABUTĚ (Otíkové z Penčic)

Zrcadlo, f. 362^a

A: O tomto erbu se říká, že jej dostal rytíř, který dokázal knížeti svou velkou sílu tím, že napůl přetal živou labuť. Jestli se to opravdu stalo, pak je to obdivuhodné, protože k tomu jistě potřeboval větší sílu, než k setnutí hlavy živého vola. Kníže jej za to na věčnou památku obdaroval erbem zobrazujícím půl labutě.

Stručná erbovní pověst o vzniku erbu zobrazujícího půl labutě vychází z erbovní figury. A. Sedláček považuje tento výklad za nechutný a domnívá se, že si jej Paprocký vymyslel.¹⁸⁶ Není to zcela vyloučeno, protože se Paprocký nezmiňuje o tom, že by se tradovala u rodu, i když je o něm dobře zpraven. Říká jen, že „počátek erbu toho tento býti praví“. Je zajímavé, že zde neuvedl souvislosti s polskými rody, které měly ve znaku labuť a odvozovaly svůj původ od Petra Włosta, velmože ze 12. století, o kterém se v polských kronikách od 13. století tradovalo mnoho příběhů, jak to udělal v Diadochu u rodu ze Švamberka.¹⁸⁷ Snad by to mohlo nasvědčovat, že by výše uvedená pověst mohla být přece jenom rodinnou tradicí moravského rodu.

41. Erb **BÍLÝ KŮŇ**, klenot **SEKERA** (Pisařovští z Pisařovic)

Zrcadlo, f. 365^{ab}

A: Tento erb se v Polsku a Slezsku jmenuje Šafranec a pochází od rodu, který užívá erbu velké tesařské sekery. Erby se rozdělily proto, že dva bratři zapřeli třetího, aby se s ním nemuseli dělit o majetek.

Rod Pisařovských pocházel ze Slezska a patřil mu erb, jenž se vyskytoval v Polsku, Paprocký proto v Zrcadle uvedl polskou erbovní pověst. Zaznamenal pouze stručně její obsah a odkázal na spis o polských erbech. Pověst se nachází v obou jeho spisech, v Gniazdu je zpracována v delší básni, v Herbech vyprávěna prózou s odkazem na Gniazdo.¹⁸⁸ V obou případech je uvedena u erbu s názvem Stary koń a nikoli Šafranec; takto se nazývá pouze jeden rod tohoto erbu. V Herbech Paprocký připojil s odkazem na Długosze další název erbu — Zaprzaniec. V edici Długoszových Clenodií se však nevyskytuje u popisu erbu Antiquus equus ani tento druhý název, ani zdůvodnění jeho vzniku, uvedené Paprockým, totiž, že dva bratři zapřeli třetího. Ukazuje to, že Paprocký musel mít ve svém exempláři (nedochovaném) jiné znění pověsti. U tak významného erbu by si sotva mohl dovolit vnášet změny takového rozsahu. V Clenodiích se totiž uvádí, že erb vznikl u Toporů (název erbu) v Seciechowicích, kde žili tři bratři Sendivoius, Navonus (Navoius) a Zegotha. Nejstarší z nich odmítl po otcově smrti dát bratrům jejich podíl a nechal jim jenom bílého koně. Ukřivdění si pak změnili erb, zobrazili v něm koně, a nazvali jej Stary koń.¹⁸⁹ Paprockého verze je od záznamu Długoszova odlišná. Říká se v ní, že nejmladší bratr Žegota sloužil dlouhá léta jako rytíř v Německu, a když se vrátil, jeho starší bratři, kteří se v domnění, že zemřel, podělili o majetek, jej zapřeli. Žegota si vymohl u krále navrácení svého podílu, a protože nechtěl sdílet erb se zlými bratry, nechal si udělit nový. Zobrazil na něm svého věrného koně, jenž mu zbyl jako jediný majetek.

O poměrném stáří této tradice se zachoval zajímavý doklad. Polský král Kazimír totiž roku 1366 vydal listinu, v níž na základě prohlášení zástupců rodů užívajících znaky Topor a Stary koń potvrzuje, že tyto rody měly

kdysi společný původ.¹⁹⁰ Další prameny pak ukazují vývoj této tradice. U Długosze je po stu letech stručně zachycena erbovní pověst historického typu a za dalších sto let je u Paprockého rozvedena v příběh, beletrizovaná. Na jádro pověsti, udržované v ústní tradici a podpořené záznamem Długoszovým, se napojují literární, respektive pohádkové motivy — návrat po dlouhé době a špatné přijetí v rodině, nejmladší bratr, jemuž se křivdí, věrný kuň. Dochází i ke změně v pojetí, pověst se přizpůsobuje současným poměrům; Paprocký uvádí na závěr, že nový erb udělil král. V Paprockého verzi přešla pověst s malými obměnami do pozdějších polských Herbarzů i do literatury.¹⁹¹ V české literatuře není pověst zachycena.

42. Erb MYSLIVECKÁ BRAŠNA (Vlachovští na Moravě)

Zrcadlo, f. 365^b

A: Předek rodu získal erb na lovu, když doprovázel knížete. Lovili v hlubokých lesích a po několik dnů z nich nemohli najít cestu. Než vyjeli z pralesa, živil průvodce knížete potravou, kterou měl s sebou ve své lovecké brašně. Za tuto službu jej kníže odměnil — daroval mu hvozd, v němž lovili, a do znaku myslivecký vak, z něhož knížeti poskytli pokrm.

Vyprávění, jež je základem erbovní pověsti Vlachovských, najdeme v Zrcadle dvakrát. Paprocký je nejprve zaznamenal jako etymologickou pověst o vzniku přízviska Mauldrzyk, jež se vyskytovalo u polského rodu užívajícího erb korunovaného hada s jablkem v tlamě, zvaný Weżyk.¹⁹² Slovo „Mauldrzyk“ znamená u Paprockého jídlo. Tuto historiku najdeme již v Paprockého Herbech,¹⁹³ kde je zaznamenána u téhož rodu, ale podrobněji. Říká se zde, že se to stalo za knížete Vladislava Mazovského. Ani zde se nemluví o udělení erbu, ale jen o tom, že dvořané začali nazývat hrdinu vyprávění Mauldrzykem a že toto jméno užívali také jeho potomci. Erbovní pověst vytvořil z tohoto vyprávění Paprocký teprve v Zrcadle

le, protože erbovní figura Vlachovských připomínala vak. Ze by šlo o moravskou obdobnou pověst, je vyloučeno; Paprocký říká, že nezná současné členy rodu, takže nemůže o nich psát, a doklady o rodu čerpá pouze z náhrobků a písemností. O tom, co erbovní znamení představuje, se názory různí. J. Pilnáček erb vysvětluje jako zvon.¹⁹⁴ F. Menčík a A. Sedláček přejímají vysvětlení Paprockého.¹⁹⁵ V žádném případě však není správné pójetí F. Menčíka, jenž pověst lokalizoval do Čech s tím, že k události došlo za nejmenovaného českého knížete.¹⁹⁶

43. Erb KUS KOLA SE ŠPICEMI (KORBEL) (Stanovští z Čechtice)

Zrcadlo, f. 367^a

A: Erb se vyskytuje také v Polsku, kam jeho předci přišli s Doubravkou z Čech. Poláci o původu erbu vyprávějí toto: Jejich český předek sloužil ve Francii ve vojsku a získal velké bohatství. Když se chtěl vrátit domů, přemýšlel, jak by svůj majetek bezpečně dovezl. Smluvil se s kolářem, jenž byl jeho krajan, aby mu udělal velké vozy a navrtal do nich díry. Do děr pak nalévali rozpuštěné zlato a na vozy naložili ostatní majetek. Když se rytíř šťastně vrátil domů do Čech, vyprávěl knížeti o svých dobrodružstvích v cizině i o lsti s vozem. Kníže jej za to odměnil a na paměť jeho nápaditosti mu daroval do erbu kus kola od vozu.

B: V Polsku užívá tento erb mnoho rodů. Mimo jiné také Pošwistové, což česky znamená „popískalové“, a ti nazývají svůj erb „Pošwist“. Jeho vznik vysvětlují takto: Jednou jel jejich předek v noci na voze a cestou na něho pískali sedláci. To jej rozcílilo, nechal zastavit, sesedl z vozu, mnoho jich pobil a nakladl na hromadu jako snopy.

Obě erbovní pověsti, které Paprocký zaznamenal v Zrcadle u rodu Stanovských z Čechtice, převzal ze svých polských spisů. V Gniazdu u erbu Osorya zvaného též Starza (zobrazovaného jako část kola s křížem) najdeme pověst A zpracovanou veršem. Říká se v ní, že Polák, jenž udatně sloužil v Čechách, se zde oženil s dcerou jednoho pána a chtěl se vrátit

domů. Král a páni mu však zakázali vzít si s sebou majetek, jenž získal s ženou, a tak všechno prodal, rozpuštěné zlato nalil do děr navrtaných do kol vozů a do různých nádob a odejel. Druhou pověst (B) zde Paprocký také zaznamenal, ale prózou, a považoval ji za vymyšlenou historii, jež se nepodobá pravdě. Napsal, že tento znak nazývají v jiných polských zemích Pošwist a vyprávějí o jeho vzniku, že jednou v noci jel na voze jeden člověk a hvízdal si. Za to jej jiní lidé chtěli bít, ale on v sebeobraně jednoho z nich hodil na kolo, až jednu špicí vylomil. Místo chybějící špice dostal pak ke znaku kola kříž.¹⁹⁷

Długosz v Clenodiích u znaku Szarza alias Ossora žádnou pověst nezaznamenal, napsal pouze, že jde o erb polského původu.¹⁹⁸ Obě pověsti tedy pravděpodobně pocházejí z doby pozdější. Vznikly patrně v ústní tradici, o čemž svědčí Paprockého údaje v polských spisech a potvrzuje navíc i fakt, že se v Herbech jen odvolal na své zpracování pověstí v Gniazdu — nebylo tedy proti tomuto podání námitek.¹⁹⁹

V české literatuře se těmito pověstmi zabývali F. Menčík a A. Sedláček. Sedláček je řadí mezi pověsti vzniklé pouhou domněnkou a jen pověst B má za polskou.²⁰⁰ Menčík obě pověsti zcela oddělil. Pověst B uvedl u rodu Stanovských z Čechtíc, kteří podle něho „slouží i Posvišťové“, pověst A pak u Lažanských z Bukové, kteří měli obdobný erb, ale jeho vznik vykládali jinak. Menčík necitoval tuto pověst ze Zrcadla, ale z dřívějšího přetisku v Lumíru.²⁰¹ Zdá se tedy, že tato polská pověst, přenesená k nám Paprockým, u nás zdomácněla a byla považována za českou. Vedle toho však existovala u nás domácí pověst o vzniku erbu korbele (loukotě) — části kola se špicemi.²⁰² Tradovala se ve folklóru, ale je asi mladší než pověsti, jež k nám přenesl Paprocký z Polska.

44. Erb OKŘÍDLENÝ KAPR (Zencové z Markvartovic na Opavsku)

Zrcadlo. f. 343^b—344^a

A: Historikové uvádějí, že ve vlašských zemích je jezero Benacus lacus, v němž je zlatý písek, kterým se živí zvláštní druh kaprů zvaný *Carpiones Ciprini* s plout-

verni jako ptačí křídla. K tomuto jezeru přitáhl kdysi polský kníže Lešek III., který byl ještě pohan, se svým vojskem, když táhl proti římským císařům. (Kromer o něm píše, že třikrát porazil Caesara.) Jeden z jeho rytířů se dověděl o zvláštích rybách a slíbil knížeti, že mu k snídani nějakou přinese. Nechal si ukázat místo, kde kapři žijí, připravil si vrš a zvláštní návnadu. Podařilo se mu nachytat ryb, a když je přinesl knížeti, byl obdarován a dostal okřídleného kapra do znaku.

Erbovní pověsti, kterou zaznamenal Paprocký v Zrcadle u erbu Bzenců, představujícího okřídlenou rybu, uvedl takto: „Historikové praví, že jest quondam takové ryby lovivali. Že pak to slovo quondam vyznamenává dávný věk, tak také i naše dávné pověsti počátek erbu tohoto tento býti praví“. Sotva však měl skutečnou předlohu svého vyprávění. Vysvětlení vzniku erbu bylo vytvořeno tak, aby se hodilo k vyobrazení, jak tvrdil již A. Sedláček, jenž pověst zařadil mezi ty, které vykládají erbovní znamení pouhou domněnkou.²⁰³ Jde o stručnou pověst, která je kladena do dávných dob zcela neodůvodněně. Paprocký zde spojil zprávu z nějaké knihy o Itálii, v níž byl popis vodstva,²⁰⁴ s pasáží o bojích Slovanů s Římany, tradovanou v polských kronikách počínaje Kadlubkem až po Kromera, jehož zde uvedl.²⁰⁵ Samo vyprávění je podáno velice pěkně. Čtenář má dojem, že poslouchá vyprávění prokládané odbočkami, např. o tom, že autor nechce jmenovat koření, jež rytíř dal do vrše, proto, aby zlí lidé nenadělali velké škody v rybnících, anebo že se nikde neslyší, zda se dnes ještě tyto ryby nacházejí v tamějších jezerech. Pověst v Paprockého podání možno označit za gawędu, literární typ, jenž se vyvinul v polské literatuře později. Takových vyprávění připojil Paprocký u tohoto rodu několik. Vztahují se k některým událostem, jejichž účastníky měli být předkové rodu Bzenců z Markvartovic (např. k roku 1502 o tažení krále Zikmunda do Moskvy, anebo o sjezdu králů ve Vídni, při němž odkázal na Górnického Dvořana).²⁰⁶ V celém oddíle věnovaném Bzencům se projevuje Paprockého snaha co nejvíce jejich rod oslavit. Snad to bylo proto, že se jednalo o předního úředníka opavského knížetství i biskupa olomouckého a o Paprockého příznivce. Doklady o předcích, uváděné z archivu olomouckého kostela a datované do 13. století, jsou však zmatené a nesprávné, stejně jako zde uvedené spojení manželky Bzencovy Kateřiny z Děhylova, jež měla ve znaku klobouk, se zakladatelem zábrdovického kláštera ve 13. století Lvem z Klobouk, označovaného ve starých listinách titulem comes. Stručnou erbovní pověst o vzniku erbu okřídlené ryby tedy vytvořil zřejmě sám Paprocký. Protože měl doklady o tom, že předkové rodu byli v Polsku, položil vznik erbu do bájných dob této země. Námět svého vyprávění čerpal zřejmě z nějakého vyprávění o Itálii a z polských kronik, které píší o bojích starých Slovanů s Římany. Zápletku vytvořil obdobnou jako v jiných pověstech tohoto typu — rytíř dostal erb za službu prokázanou svému králi. Pověst má znaky gawědy, je skutečným vyprávěním, zachyceným literárně. Přímou předlohu v literatuře nemá. Jde tedy o pověst pseudohistorickou.

45. Erb **TŘI MEČE DO VIDLICE ZABODNUTÉ V JABLKU** (Herburtové z Fulštejna)

Zrcadlo, f. 404^{ab}

A: V Německu žili za pohanských dob tři bratři, kteří měli po otci v erbu zlaté jablko na červeném štítě. Jednou se stalo, že německý král měl vyslat vojsko proti třem nepřátelům najednou. Rozdělil své vojsko na tři části a velitelé ustanovil tyto bratry, kteří se jmenovali Herburt, Hartnoud a Eliker. Vojska se s nepřitelem utkala stejného dne a podařilo se jim všem zvítězit. Když se velitelé vrátili, a jak je u pohanů zvykem, vraceli králi meče, dal jim král tyto tři meče křížem přes jejich původní erb — jablko. A protože uctívali bohyni Junonu, přidal jim do klenotu na helm paví ocas.

Stručnou erbovní pověst uvedl Paprocký pouze v Zrcadle. V Gniazdu o erbu napsal jen, že je původem z Čech a byl udělen za to, že předkové nabodli na meče letící jablko.²⁰⁷ Neznal tedy ještě tuto erbovní pověst, ale vytvořil ji až na Moravě. Zdůvodnění znaku vzniklo podle erbovní figury. Podle stylizace pověsti se zdá, že je dílem Paprockého, i když tvrdí, že jde o starodávnou pověst. Jména bratří byla převzata z listin, týkajících se tohoto rodu, který přišel na Moravu ve 13. století z Německa s biskupem Brunem a po staletí patřil k manům olomouckého biskupa.

Paprocký tyto listiny v Zrcadle očitoval, a tak nám podal důkaz, který svědčí pro jeho pravděpodobné autorství. Potvrzuje to i fakt, že v pověsti hovoří o klenotu s pavími pery, ale moravští Herburtové měli pera pštrosí, na rozdíl od polských Herbortů stejného znaku. Paprocký také na základě uvedených listin situoval vznik erbu do Německa, a jak je jeho zvykem, do bájných dob. Německý původ polského erbu je uveden již v Długoszových Clenodiích.²⁰⁸ Při psaní Gniazda Paprocký tento údaj buď přehlédl, nebo jej ve svém exempláři Clenodií neměl.

46. Erb PANNA SEDÍCÍ NA MEDVĚDU (Brabanští z Chobřan na Moravě, Čertoryjští v Čechách)

Zrcadlo, f. 421^a—422^a (pověsti A, B)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 259 (odkaz na Zrcadlo)

A: Král Karambertus, který panoval v Anglii kolem roku 646 a zavedl tam křesťanství, měl syna a dceru. Synovi odkázal království a dceři všechny poklady. Když dcera dospěla a měla mnoho nápadníků z cizích zemí, rozhodli se rádci mladého krále, jejího bratra, nechat ji utratit, aby země nebyla ochuzena o její věno. Příkázali ji zavřít k medvědovi, aby ji rozsápal. Panna se modlila a nebe jí na pomoc poslalo ochránce. Ten zkrotil medvěda, panna se na něho posadila a vyjela na něm do města. Všichni byli zděšeni, viděli v zkrocení medvěda zázrak a nechali se snadno princezniným bratrem přesvědčit, že je nutno splnit Karambertův odkaz, aby království nestihla boží pomsta za lakomství, kvůli němuž chtěli prolít nevinnou krev. Zanedlouho se princezna provdala za knížete lotrinského a měla s ním několik synů. Mladším synům, kteří se rozjeli do světa, aby získali slávu a bohatství rytířskými činy, dala matka na památku svého zachránění do znaku pannu na medvědu. Potomek jednoho z nich zajel za vlády Boleslava Chrabrého do Polska a dostal zde od krále velké území nad řekou Rawou, aby je vykácel a osadil. Dodnes tam žije mnoho jeho potomků, kteří užívají tohoto znaku a nazývají se Rawicové. Také celý ten kraj se nazývá Rawská země.

B: Do tohoto kraje zajel Vršovec Kochan, když byl v nepřízni u českých knížat. Spříznil se s Rawici a přijal jejich erb. Svůj dřívější rodový erb, zlatou vrš na modrém štítě, přestal pak užívat.

U pověsti B poznamenává Paprocký, že o spojení Vršovců s Rawity píše téměř všichni polští historikové. O Vršovcích — Rawitech píše nejdříve Długosz, a to jak v Análech, tak i v Clenodiích. V Clenodiích tvrdí, že erb Rawa pochází od českého rodu, který se jmenoval Vršovci, a to od těch jeho příslušníků, kteří se před nepřízni českých knížat zachránili útekem do Polska.²⁰⁹ Długosz zde přímo ztotožňuje Vršovce s Rawity stejně jako v Análech, kde však v otázce, zda Vršovci s Rawity byli jeden nebo dva rody, zjišťujeme zpočátku jisté kolísání.²¹⁰ Z našeho hlediska je zvláště důležité Długoszovo tvrzení, že Rawici se nazývali „Vrsovite“ proto, že měli erbovní znamení medvěda nesoucího pannu s korunou na hlavě (An. I, kn. 2, s. 314). Tato zmínka nás totiž vede k základní příčině, proč byli spojováni polští Rawité s českými Vršovci. V latinském textu bylo

totiž možno číst písmeno „v“ jako „u“, a tím se jméno Vršovců dostalo do souvislosti se slovem „ursus“ (medvěd), a protože měli Rawici ve znaku medvěda, došlo se k závěru, že pocházeli od Vršovců nebo byli alespoň s nimi spřízněni. K tomuto výkladu mohlo dojít ovšem až tehdy, když se v Polsku rozšířila znalost latinsky psaných českých kronik, tedy buď Kosmy nebo děl, které z Kosmy bez velkých změn celé pasáže přejímaly.²¹¹

Máme tedy ztotožnění polských Rawitů s českými Vršovci připsat přímo Długoszovi? Vyloučeno to není, ale lze pokládat za pravděpodobnější, že Długosz navazoval na tradici vzniklou (ovšem také na základě četby českých kronik) už dříve; svědčí o tom jména a majetky Rawitů.²¹²

Pověst A je zacycena literárně poprvé až u Paprockého. Představuje jiný typ pověsti, než jakou je pověst B, neopírá se o historické jádro, její zařazení do historie je druhotné; základní děj pověsti je položen do dávné doby a vzdálené země. Pověst vychází z vyobrazení erbovního znamení. Je to po formální stránce mravoučná novela a její látka byla zřejmě převzata v hotové formě z literatury. Látka je snad již středověkého původu a pochází nejspíše z nějaké sbírky exempel.²¹³ Ukazuje na to motivace, úloha modlitby a varování před hříchem lakomství. Není vyloučeno, že vedle toho mohla existovat i západoevropská erbovní pověst.²¹⁴ Paprocký v Zrcadle uvádí pověst tvrzením, že o „nabytí erbu je u potomků v polském království tato starožitná pověst“. Tomuto tvrzení je možno věřit, u Rawitů se tato pověst pravděpodobně tradovala dříve, než ji Paprocký zachytil a literárně zpracoval. Typické pro něho bylo ovšem to, že i tuto pověst poněkud změnil. Dvě existující erbovní pověsti (A a B) bylo totiž nutno uvést v soulad, což nebylo zcela snadné.

V Gniazdu (s. 50, erb Ursynowie) vylčil Paprocký pověst A v delší básni (46 veršů). Na rozdíl od pozdější verze v Zrcadle má zde pověst jiný závěr: erb medvěda se dostal nejprve do Čech a odtud r. 1002 do Polska, kde teprve byli Ursinové nazváni Rawici podle sídel nad řekou Rawou. Popis rodů, které mají tento erb, začíná pak Kochanem a uvádí jeho potomky, kteří se stali praotci polských rodů. Lze tedy říci, že Paprocký spojil v Gniazdu pověst A s Długoszovým podáním pověsti B: některý z potomků anglické princezny (a později lotrinské kněžny) se dostal do Čech, kde založil rod Vršovců-Ursovitů: část tohoto rodu v čele s Kochanem odchází za vlády Boleslava Chrabrého do Polska, kde zakládají rod Rawitů. V Herbech (s. 549, erb Rawicz) pověsti Paprocký neuvádí, odkazuje na Gniazdo.

V Zrcadle zařadil Paprocký pověsti do výkladu o rodu Brabantských z Chobřan, kteří měli — stejně jako Rawité — ve znaku pannu na medvědu.²¹⁵ Netvrdí, že tyto pověsti se tradují u příslušníků tohoto rodu, výslovně poznamenal — jak bylo výše uvedeno — že pověst je známa v polském království. Přesto obě pověsti poněkud změnil, a to proto, že podle Hájka měli Vršovci původně ve znaku zlatou vrš na modrém štítě.²¹⁶ Tento Hájkův údaj v českém a moravském prostředí opomenout nemohl, a neměl argumenty na to, aby jej vyvrátil. Rozbil tedy starou Długoszovu (a dříve i svou) představu o původní jednotě Rawitů a Vršovců,

závěr pověsti A přenesl do Polska, kde z Rawitů udělal potomky pohádkové dcery dávného anglického krále, a Vršovcům nechal znak vrše, kterého se vzdal Kochan až po spríznění z Rawici.

V české literatuře se pověsti A stručně zabýval A. Sedláček.²¹⁷ Konstatoval pouze, že pověst byla přinesena Paprockým z Polska do Čech a pochází pravděpodobně z nějakého starého čtení.

Rozbor pověsti o erbu panna na medvědu vede k několika cenným závěrům. Předně je pozoruhodné, že o jednom erbu se dochovaly dvě pověsti zcela rozdílného charakteru. Starší pověst B je typická pověst historická; opírá se o údaje, které poskytly středověké kroniky. Pověst A je naproti tomu typická pověst beletristická, vychází z motivu vpodstatě pohádkového.

Ceskopolské souvislosti jsou zřejmě především u pověsti B. Pověst vznikla v Polsku, ale na základě znalosti českých kronik. K slávě polského šlechtického rodu přispívalo, že se mohl odvolávat na předky z významného rodu českého. Tomuto modelu (tedy český původ polského rodu) se pak přizpůsobuje i pověst A, i když původně odvozuje rod ze západních zemí (Anglie a Lotrinska). Obě pověsti pak Paprocký přenáší z polského prostředí do prostředí českého.

Paprockého dvojí verze těchto pověstí jsou názorným příkladem způsobu jeho práce. Vycházel z dosavadní tradice, písemné i ústní. Pokud to bylo možné, držel se pramenů, které měl k dispozici. Ale jakmile se v pramenech objevuje zjevný rozpor, neváhá přikročit ke korekturám svých pramenů, aby výklad dospěl k jistému souladu mezi jeho jednotlivými elementy.

Závěrem je nutno upozornit, že s českým dávným rodem Vršovců souvisí přímo ještě pověst o erbu sekery (č. 20) a nepřímo také pověst o erbu ostrve (č. 6).

47. Erb JELENÍ PAROHY (Pražmové z Bílkova)

Zrcadlo, f. 427^{ab}

A: Za pohanských knížat či králů v Německu jel jeden rytíř před knížetem a ukazoval mu cestu přes močály. Do cesty mu vběhl jelen, rytíř jej chytl za parohy,

ůfal mu je a podal knížeti s prosbou, aby mu na věčnou památku udělil toto znamení do erbu. Kníže mu ochotně vyhověl a protože se rytíř při tom notně umazal v blátě, dal mu na modrém štítě černé parohy. Takový počátek erbu uvádějí některé rody v Polsku, především ty, které tento erb užívají, a tvrdí, že erb byl do Polska přinesen z Německa. Na Moravu se erb dostal před mnoha lety z Čech.

U pověsti o vzniku erbu Pražmů se Paprocký odvolal na polskou rodovou tradici, v Polsku však tento erb neexistuje. Ani u erbů, které se mu poněkud podobají tuto pověst Paprocký nezachytil. V úvahu připadají tyto erby: Bibersztajn (jeden červený nebo zelený paroh), Rogala (dva tuří rohy) a Działosza (jeden paroh a supí křídlo). Všechny Paprocký zaznamenal ve svých polských dílech a najdeme je také v Długoszových Clenodiích.²¹⁸ U prvních dvou se uvádí německý původ, třetí měl vzniknout v Polsku. Paprocký o něm v Gniazdu v krátké básni uvedl, že vznikl za Boleslava Křivoústého, když rytíř Działosza chytil na lovu s knížetem jelena za paroh a ulomil jej. Dostal jej pak od knížete do znaku. Je to pověst vzniklá na základě tvaru erbovní figury, a není vyloučeno, že si ji Paprocký vymyslel. Obdobně také můžeme usuzovat, že si Paprocký vymyslel i výše uvedenou pověst i tvrzení o jejím polském původu. Podotýkám, že jde o starý moravský erb, doložený již od 13. století, kdy zobrazoval pouze jeden paroh. Dva parohy na štítě měl tento rod až od 14. století. V 17. století jsou doloženy parohy zlaté barvy.²¹⁹ Parohy v erbu měl také rod Podstatských z Prusinovic (viz č. 17).

48. Erb **STUPŇOVITĚ PÚLENÝ ŠTÍT ČERVENOBÍLÝ**, na něm
TRÍ RŮŽE (Rotemberkové z Ketře na Opavsku)

Zrcadlo, f. 429^b—430^a

A: Za dob dávných pohanských knížat, kteří své území rozšiřovali na všechny strany, bojoval jeden kníže v Německu. Když porazil nedaleko Norimberku nepřátelské vojsko, pustil se za ním a přijel až do velikých a skalnatých hor. O jedné vysoké neschůdné hoře mu místní lidé vyprávěli, že se tam zjevují tři krásné pan-

ny. Kníže se chtěl dovědět, co se na té skále děje. Jeden z jeho rytířů se přihlásil, že tam vyleze. Když se vyšplhal nahoru, uviděl tam tři pěkně prostřené stolečky a na každém z nich růžový květ. Přinesl ty růže knížeti a dostal je do znaku — na bílém poli dvě červené růže a na červené skále bílou. Kníže mu pak daroval to místo, rytíř si zde postavil hrad Rotemberk a začal se podle něho psát. Jak se dostali jeho potomci na Moravu, to nikdo neví, protože se to stalo velice dávno.

Erbovní pověst o znaku Rotemberků zaznamenal Paprocký pouze v Zrcadle. Erb v Polsku nemá obdobu, nenajdeme tedy pověst v jeho polských dílech, a nevztáhl k němu ani jiné pověsti, týkající se erbu růže. Uvedl ji jako „dávnou pověst“ o počátku erbu. Pověst je poměrně stručná, obsahuje pohádkový motiv, ale chybí jeho rozvedení, je jakoby zreálněna. A. Sedláček ji považuje za starou erbovní pověst, která má „takovou líbeznost, s jakou se zhusta ve středověkých čteních a pověstech setkáváme“. Domnívá se, že mohla vzniknout buď v Německu, anebo ve Slezsku a děj byl přeložen do Německa, protože byl znám německý původ rodu.²²⁰ Není vyloučeno, že může jít skutečně o rodovou pověst, nedá se však zcela vyloučit ani možnost, že pověst je dílem Paprockého. Paprocký tento rod dobře znal, uvedl o něm zprávy ze 16. století i podrobný popis rodu, ale žádné písemnosti. Předlohu pověsti se zatím nepodařilo najít, nemusela ani existovat a pohádkový motiv mohl být uplatněn sám o sobě. Děj pověsti je konstruován tak, aby vysvětlil erbovní figuru, a lokalizován podle německého názvu rodu.

49. Erb SÁNE (DVĚ BRUSLE) (Moševští z Moravičan na Opavsku)

Zrcadlo, f. 430^b—431^a

Diadochos, O stavu rytířském, s. 330 (odkaz na Zrcadlo)

A: Erb vznikl u „slavanského“ národa za dob Zemomysla, knížete z piastovského rodu, syna Leška IV., jenž žil kolem roku 921. Polští kronikáři o něm píší, že měl v oblíbě rozkoše, miloval pokoj a k poddaným byl vlídný, ačkoliv byl pohan. Na dvoře knížete Zemomysla žil předek rodu tohoto erbu, jenž se jmenoval Chole-

wa. Byl velice silný a chytrý. Knížeti vymyslel zvláštní vůz, totiž sáně, a často s ním vyjížděl na projížďku. Jednou, když jel s knížetem a jeho slepým synem, rozhodl se kníže, že navštíví jednoho věštce. Cesta k němu vedla dolů z prudkého kopce a tak Cholewa, nedůvěruje koním, že by je bezpečně dopravili dolů, koně vypráhl a sáně i s knížaty snesl na ramenou. Když se vrátili domů, unavený Cholewa prohlásil, že ten vůz, který vymyslel ke své škodě, může také sám zničit, aby již nikdo nikdy nemusel dělat tak namáhavou práci. Chytil vůz a udeřil s ním o zem tak silně, že sáně odpadly. Kníže pak poprosil, aby mu ty ulomené sáně daroval za rytířské znamení. Kníže mu jeho prosbu rád splnil, a tak se dodnes v Polsku mnoho jeho potomků nazývá Cholewy a užívá tohoto erbu; erb se tam však zobrazuje trochu jinak než na Moravě a ve Slezsku.

Erb Moševských, zobrazující dvě brusle nebo také dvě bočnice saní, připomínal Paprockému polský erb zvaný Cholewa, jehož figura se však vysvětlovala jako tesařské kramle. Předpokládal proto společný původ erbu od jednoho předka. Napsal o něm, že je „v dávných pověstech mezi lidmi, kteří tohoto erbu užívají, nazýván Cholewa“. Nepoužil však v tomto případě pověsti o vzniku erbu uvedené v Gniazdu, neboť ta se svým obsahem vztahuje k vyobrazení kramlí.²²¹ Jelikož se tento erb na Moravě označoval jako sáně, musel Paprocký uvést jiné vyprávění. Podle citace kronikářů Miechovity, Kromera, Wapowského aj. při charakteristice knížete Zemomysla i motivu slepého syna knížete, jenž se v polských kronikách vztahuje k Zemomyslovu synu Měškovi, by se zdálo, že Paprocký zde užil historické látky. Tak tomu však není. Obdobný příběh se v polských kronikách nevyskytuje. Historika o vzniku saní rozvádí a doplňuje kronikářskou zprávu o Měškovi I., že byl do sedmi let slepý a že nějaký věstec předpověděl, že prohlédne.²²² Doplněna byla o charakteristiku knížete Zemomysla pro zdůvodnění vzniku saní. Tuto charakteristiku však uvádějí kronikáři nikoliv o Zemomyslovi, ale o Zemovítovi.²²³ Projevuje se zde tedy znalost kronik, ale využití jejich zpráv je značně libovolné; mají dodat zdání historické hodnověrnosti příběhu vysvětlujícímu vznik erbu. Pověst tedy vytvořil zřejmě sám Paprocký. Příběh je dobře vyprávěn a je tak dokladem o Paprockého vypravěčských schopnostech i značné chuti fabulovat. Zajímavé je, že Paprocký moravskou pověst zasadil do doby dřívější než kladl vznik polského erbu v Gniazdu.²²⁴ Na rozdíl od polské pověsti není zde hrdinou prostý člověk, ale dvořan. Snad tím chtěl Paprocký zalichotit Moševským, když pro ně vymyslel tak zdatného předka. Není to nepravděpodobné. Množství dokladů o tomto rodu, které uvedl v Zrcadle, nasvědčuje, že se s nimi Paprocký dobře znal.

V české literatuře uvedl pověst F. Menčík jako doklad, že existují erbovní pověsti, jež vypovídají o tom, jak byl erb mnohdy udělen za zručnost a důvtip.²²⁵ Jeho hodnocení pověsti jako lidové je nutno v tomto případě odmítnout, neboť, jak jsme ukázali, jde zřejmě o výtvar Paprockého.

50. Erb **TŘI PRUHY POKOSEM** (Vlkové z Konecchlumí)

Zrcadlo, f. 433^b

A: Erb byl nadán za bojovných králů, kteří kdysi českou a moravskou zem rozšiřovali, a poddané, kteří se při tom vyznamenali, odměňovali za jejich statečnost. Pruhy (štrychy) znamenají velké zásluhy předka, který často převáděl svého panovníka přes nebezpečná místa na cestě do nepřátelských zemí a zpět. Za tuto nebezpečnou službu byl odměněn takovým znakem.

V Zrcadle uvedl Paprocký obecné vysvětlení znaku znázorňujícího heraldickou figuru kosmých pruhů. Nejedná se tedy o skutečnou erbovní pověst. Vysvětlení bylo pravděpodobně obecně rozšířené.

51. Erb **HORÍCÍ SRDCE** (Bítovští z Bítova na Opavsku)

Zrcadlo, f. 435^{ab}

A: Slovanský národ se odedávna snažil dosáhnout všeho, co přísluší rytířským lidem. A tak, když se začal dovídat o křesťanství mezi jinými národy, mnozí Slované se rozjízдили do cizích zemí, stávali se křesťany a dávali se do služeb okolním křesťanským králům. Tak také jeden „Slavák“, předek tohoto rodu, dosáhl svého erbu, když sloužil u „franského“ krále. Ten měl jedinou dceru, která byla velice krásná a milovala hudbu, především mužský zpěv. Na dvoře jejího otce pobýval v té době

jako kráječ syn cyperského krále, který se princezně velice líbil. Princezna se do něho zamilovala a pomocí čarodějnic dosáhla, že i princ ji tak miloval, až z toho onemocněl. Se svým trápením se svěřil slovanskému rytíři, s nímž jej poutalo věrné přátelství, a ten mu přislíbil pomoc. Protože vyrostl mezi pohany, uměl různá kouzla, jimiž působil na princeznu, aby prince milovala čím dál více. A protože věděl, jak má princezna ráda zpěv, chodil s princem zpívat pod její okno. Později princezně prozradil, že ji princ miluje a zosnoval jejich tajné setkání. Podplatil jednu starou ženu, aby prince převlečeného do ženských šatů, zavedla k princezně. Milenci byli spolu šťastní a chtěli se rytíři, jenž jim pomohl, odměnit. Rytíř se snažil co nejdříve odejet, než vyjde najevo princeznina a princova láska. Před odjezdem princ daroval rytíři mnoho klenotů. Nechal pro něho udělat prsten se znakem srdce, z kterého vychází dvojnásobný plamen, znázorňující planoucí lásku obou milenců, a prosil jej, aby prsten nosil na věčnou památku za svou pomoc. Rytíř dal před odjezdem princovi také svůj prsten a slíbil mu, že znamení hořícího srdce bude užívat na věčné časy i se svými potomky. Někteří tvrdí, že ten rytíř pocházel z rodu, jenž ve Slezsku a v Polsku nosí v erbu šachovnici. Jiné zprávy říkají, že to království, odkud pocházel mladý princ a kde potom panoval, tento erb užívá dodnes.

Pověst o vzniku erbu hořícího srdce, kterou Paprocký uvedl v Zrcadle u rodu Bítovských z Bítova, žijícího na Opavsku a Moravě, nemá předlohu v jeho polských spisech, neboť tento erb se v Polsku nevyskytoval. O erbu a rodu úvodem napsal, že pochází ze slovanského národa, měl odedávna statky na Moravě a že o počátku erbu se nachází tato starožitná pověst. Vzhledem k tomu, že se Paprocký nezmínil, od koho pověst pochází, i když uvádí četné doklady svědčící o jeho úzkých stycích s tímto rodem, je značně pravděpodobné jeho autorství této erbovní pověsti.

Pověst náleží k beletristickému typu, představuje drobnou novelu. Je velice dobře vyprávěna, její děj je rozvinutý a dramaticky vystupňovaný. A. Sedláček řadí pověst Bítovských mezi ty, jež „zavání čistou romantikou středověku“, a domnívá se, že byla převzata z nějakého starého čtení a přizpůsobena k uvedenému erbu, jak ukazuje i to, že se vznik erbu spojuje s příběhy, které se udály v cizích zemích.²²⁶ Navázal tak na F. Menčíka, jenž však u této pověsti zdůraznil pokleslou formu rytířství, jež místo pomoci trpícím a úcty k ženě uplatňuje lásku získanou pomocí čar a kouzelných nápojů.²²⁷

Oba autoři nenašli předlohu této erbovní pověsti, i když ukázali směr, kde by se měla hledat. Je známo, že v 16. století došly nové oblíbené středověké látky, byly znovu zpracovány a vydávány tiskem. Předlohou erbovní pověsti je závěrečná povídka ve sbírce povídek s názvem Historie sedmi mudrců uváděná v literatuře pod názvem Vaticanium — Amici. Do základního děje je vložena dlouhá epizoda o příhodách rytíře Alexandra. Její úvodní část líčí Alexandrův pobyt na dvoře císaře Cyra, kde se spřátelil s izraelským princem Ludvíkem a pomohl mu získat lásku císařské princezny Florentiny. Je zde i motiv výměny prstenů na důkaz věrného přátelství. Celá epizoda se opírá o starou francouzskou pověst a věrném přátelství Amise a Amila, jež přešla i do sbírky Gesta Romanorum. Většina západoevropských verzí Historie o sedmi mudrcích však tuto epizodu neobsahuje; nachází se pouze ve druhé latinské verzi, vzniklé koncem

15. století z původního francouzského zpracování Historie a vydané tiskem pod názvem Pontianus počátkem 16. století ve Štrasburku a ve Vídni. Látka, jež je základem epizody nazvané Amici, byla v 16. století známa u nás i v Polsku. V Čechách byla od konce 16. století vydávána samostatně pod názvem Kronika utěšená a kratochvilná o jednom znamenitém rytíři jménem Alexandrovi.²²⁸ V Polsku byla součástí polského překladu Pontiana pořízeného před rokem 1530, který měl řadu dalších vydání (nejstarší 1540 a 1556).²²⁹ V obou zemích patřily tyto „kroniky“ k oblíbenému čtení až do 19. století, v Polsku přešla látka i do folklóru a dostala se i do Ruska, kde se stala základem jedné z nejznámějších Bylin.

Jak už bylo řečeno, do erbovní pověsti zpracoval látku pravděpodobně Paprocký. Tuto domněnku podporuje fakt, že se v pověsti událost a tím i vznik erbu klade do dávných dob, kdy „vznikalo křesťanství“, a jejím hrdinou je Slovan, jenž jde sloužit do ciziny. Takto zařazuje Paprocký své pověsti často. Otázku, zda Paprocký znal látku, která je základem pověsti, už v Polsku, nebo ji poznal až na Moravě, nelze zatím zodpovědět. Vyžadovalo by to podrobné prozkoumání dochovaných tisků. Pravděpodobnější však je, že si Paprocký přinesl její znalost již z Polska, zvláště když je o něm známo, že jej literatura tohoto typu zajímala, neboť sám přeložil do polštiny jeden obdobný „román“ z italského.²³⁰

52. Erb MLÝNSKÉ KOLO (PALEČNÉ) (Oderští z Liděřova)

Zrcadlo, f. 478^b—438^a

A: Někteří tvrdí, že erb je tak starý jako mlýny, neboť jejich předek vymyslel mlýn, ale tato pověst se nezdá být pravdivá, protože historikové píší, že mlýny pocházejí od Sikulů, jimž je darovala bohyně Ceres, která je také naučila pěstovat obilí a péci chléb.

B: Jiní zase říkají, že počátek erbu je takový: Když Slované přišli do tohoto území, utekli před nimi všichni původní obyvatelé až na jednoho mlynáře, který se domníval, že jeho řemeslo je každému potřebné. Byl přiveden před knížete a tam

vyprávěl o obyvatelích, kteří zde dříve žili. Kníže mu dovolil sídlit dále ve mlýně a učinil jej správcem nad všemi mlýny. Udělil mu také erb, na němž je zobrazeno mlýnské kolo.

C: Třetí pak tvrdí, že pravdivý je tento počátek erbu: Jejich předek, jenž žil na knížecím dvoře, chtěl předvést knížeti svou velkou sílu, a tak, když přijeli k mlýnu, chytil palečné kolo a mlýn zastavil.

Všechna tři vysvětlení vzniku erbu, která uvedl Paprocký u erbu Oderškých, uzavřel doporučením, aby si čtenář vybral vysvětlení, které se mu zdá nejpravděpodobnější. Mezi polskými erby se tento znak nevyskytuje. Paprocký vytvořil tedy všechny tři „pověsti“ na Moravě a doplnil je komentářem, v němž uplatnil své historické znalosti a sečtěllost. Všechny pověsti jsou stručné a vysvětlují vznik erbu obecně, bez hlubšího dějového zdůvodnění. Pouze druhá z nich má náznak děje. Paprocký zařadil tuto událost do doby Alexandra Velikého a navázal tak na humanistické polské historiky, kteří tvrdili, že Alexander dal Slovanům území „que extenduntur ab Aquilone usque ad meridiem“, jak Paprocký ocitoval pravděpodobně z Kromera. Odkud čerpal náměty uplatněné v uvedených třech pověstech, se nepodařilo zjistit. Snad se tradovaly v jeho době na Moravě u rodu, k němuž je zapsal. Předpokládá to také F. Menčík, který dvě z nich zaznamenal ve své sbírce. Spojil však pověsti B a C v jednu a takto je ocitoval.²³¹ Z dokladů o rodu, které Paprocký v Zrcadle zaznamenal, vyplývá, že byl o něm dobře zpraven, takže není vyloučeno, že u nich mohl také poznat pověst o vzniku jejich erbu. Výslovně to však neuvedl, a tak tato možnost není zcela jistá. Mohlo jít také jen o jeho domněnky, které uvedl na podporu svého úvodního tvrzení, že jde o velice starožitný rod, jak již jeho erbovní znamení ukazuje.

53. Erb TŘI PRUHY BÍLO-ČERVENÉ (Švihovští z Ryžmberka)

Diadochos, O stavu panském, s. 101—102

A: Teobald, nejmladší syn knížete Vladislava a bratr krále Vladislava, si vzal díl svého dědictví a usadil se v klatovském a prácheňském kraji. Nechtěl mít stejný

znak s knížaty, proto si změnil erb a nosil znamení tří bílých štrychů, které znamenaly tři řeky, jež tekly přes jeho panství, totiž Vltavu, Otavu a Úhlavu. Tento erb užívali také jeho synové.

Paprocký zaznamenal tuto erbovní pověst v Diadochu a úvodem u rodu Švihovských předeslal, že „kroniky a dávná privilegia knížat a králů českých svědčí, že ten rod vyšel z kmene českých knížat a králů, kteří pošli od Přemysla a Libuše manželky jeho“. Neuvedl, odkud pověst převzal, najdeme ji však v Hájkově kronice, z níž Paprocký ocitoval i další zprávy o Děpolticích.²³² Hájkova historická pověst se neopírá o starší prameny, ale přebírá zřejmě rodovou tradici. Obdobně uvádí původ od Přemyslovců i starší pojednání Jindřicha Švihovského z Ryžmberka a také rodová tradice Černínů z Chudenic, jak uvádí A. Sedláček, jenž tím dokazuje, že si Paprocký tuto pověst nevymyslel.²³³ (Sedláček přitom nepostřehl, že ji zaznamenal také Hájek.) O Děpolticích má ze starších kronikářů zmínku také takřečený Dalimil, který jejich původ odvozuje od knížete Neklana a Děpolta považuje za bratra knížete Hostivíta.²³⁴ Svědčí to tedy, že Hájek zaznamenal mladší tradici, jež vznikla později než ve 14. století. Tato tradice oproti Dalimilovi správně označuje Teobalda (Děpolta) jako bratra krále Vladislava. Hájkovo vysvětlení erbu tří řek je obdobné jako u erbu Slavatů, kde podle polské či uherské tradice jde rovněž o tři řeky (viz č. 10).

V souvislosti s tímto znakem se Paprocký zmínil také o obdobném erbu Doupovců a Budovců s odkazem na příslušnou kapitolu, kde jeho vznik spojoval s hrdinským mlynářem Jiřikem (viz č. 72).

54. Erb ŠTÍPENÁ ORLICE ČERVENOBÍLÁ S KORUNKOU NA HRDLE
(Páni z Kolovrat)

Diadochos, o Stavu panském, s. 197

A: Kdy byl tento erb získán předky rodu, kteří vyšli z charvátské země, je nsnadno zjistit. Ve starých pamětech a na pečetech starých několik set let se dá najít,

že předkové nejprve užívali znamení kola, podobného kolovratu, a proto byli zváni Kolovratové. Orla dostali do znaku místo kolovratu, když byli povýšeni do panského stavu.

U rodu, zaznamenaného pouze v Diadochu, uvedl Paprocký jednak výklad o původu rodového příjmení, což je v podstatě etymologická pověst, jednak stručné pojednání o změně znaku, tedy pověst erbovní. Obě vysvětlení byla snad tradována v jeho době u příslušníků kolovratského rodu. Údaj o původu rodu v pradávných dobách z Charvátska asi doplnil Paprocký sám.

55. Erb **TRI KAPŘI** (Zejdlicové, Bechyňové aj. v Čechách)

Diadochos, O stavu panském, s. 239—240

A: Kdysi za pohanských dob, když Slované se svým králem táhli proti nepříteli, dostali se k velké vodě, přes kterou nemohli přejít. Hejtmané slíbili velkou odměnu tomu, kdo najde průchod. Přihlásili se tři bratři, a když se jim podařilo nalézt brod, byli hojně obdarováni a každý z nich dostal do znaku kapra. Požádali však, aby je mohli společně nosit na jednom štítě, protože společně dobývali slávu. Získali tedy tento erb, ale později při turnajích se rozlišili znamením na helmu. Od nich pocházejí rody v různých zemích. Zejdlicové byli v Durynsku, v Čechách na Bechyni byli Bechyňové, a ve Slezsku také Kurbachové. Existují i další rody v Polsku, Prusku a Německu.

O pověsti, kterou uvedl Paprocký v Diadochu, poznamenal, že pochází „ex traditione maiorum, ... což lidé víry hodní poznamenáno o předcích svých mají.“ Pověst uvedl proto, že jinak prý nelze doložit velkou starožitnost rodu a erbu. Zařazení do doby starých slovanských králů pochází asi od Paprockého, který pověst poznal zřejmě až v Čechách, protože ve svých polských spisech ji nezaznamenal. Rod a erb Korczbok zařadil do doby krále Lokietka, kdy měl přijít do Polska ze Slezska.²³⁵ Erb popsali v Clenodířích již Długosz a jeho původ předpokládal z Německa,²³⁶ pověst

nezaznamenal. Je dosti pravděpodobné, že jde o pověst německého původu, vzniklou u rodu Zejdlců.²³⁷ Bechyňové měli později erbovní pověst jinak motivovanou, jak uvádí F. Menčík, který se však domnívá, že výše uvedená pověst Paprockého je odvozena z okruhu pověstí, vztahujícím se k dobývání Milána ve 12. století.²³⁸ Menčíkova domněnka, týkající se i dalších znaků, nemusí být správná, protože se jedná o obecné pověsti, jež se vůbec nezařazují do určité doby.²³⁹ Paprocký je také všechny položil do doby dávných slovanských králů. Některé si snad vymyslel sám, i když je vytvořil ve shodě s obecným názorem své doby.

56. Erb LEKNA (páni z Kounic, Martinic aj.)

Diadochos, O stavu panském, s. 283

A: Kdysi v době pohanské, za panování bojovných knížat a králů slovanských, se vyznamenal předek tohoto rodu, když táhli proti nepřátelům. Vojenské oddíly přitáhly k velikým bahnům, hejtmané uvažovali, kudy vojsko převést, a tak se jeden z vůdců vydal na koni hledat průchod. S velikým nebezpečím projel bahna sem i tam a ukázal cestu vojsku. Když sjel z cesty, našel rostlinu, jež je zobrazena ve znaku. Protože ji utrhl a vrátil se s ní k vojsku, udělil mu hejtman nebo kníže na památku jeho činu tato lekna do znaku a hojně jej obdaroval. O tom, kdy se potomci tohoto rodu a erbu usadili na Moravě, v Čechách a ve Slezsku, není ve starých listech žádné zmínky. Museli přijet již s dávnými knížaty, protože už před mnoha staletími je králové a knížata nazývali hrabaty.

Pověst, která obecně vysvětluje vznik erbu z jeho vyobrazení, zaznamenal Paprocký pouze v Diadochu. V Zrcadle ji nenajdeme, přestože rodům erbu lekna věnoval mnoho pozornosti. Zachytil v obou spisech celou řadu pramenů z rodových archivů a mj. také báseň o Vilémovi z Kounic, zakladateli kounického kláštera. Tato báseň, napodobující kroniku tzv. Dalimila, vznikla koncem 15. století, aby podpořila nároky jednoho z rodů.²⁴⁰ Ovlivnila také Paprockého tak, že položil vznik erbu do dávné doby. Je možno předpokládat, že si Paprocký vymyslel pověst sám. Pro-

ti svému zvyku neuvedl u ní údaj o jejím původu, připomíná také jiné obdobné stručné pověsti, jež jsou nesporně jeho dílem.

Tento závěr se liší od názoru F. Menčíka, který se domníval, že jde o rodovou pověst, na jejíž vznik působila tradice, vztahující vznik mnoha erbů k bitvě u Milána r. 1158.²⁴¹ Souvislost, pokud se vůbec nějaká dá najít, je pouze v tom, že jádrem pověsti je nalezení cesty přes překážku, aby mohlo vojsko přejít na druhou stranu. Tento motiv však mohl vyplynout již ze samotného vyobrazení bahenní rostliny, která je erbovním znamením. Od Paprockého snad pověst později přešla do rodových tradic, neboť je doložena i z Německa.²⁴²

57. Erb KOSMO PŮLENÝ ČERVENOBÍLÝ ŠTÍT (Smiřičtí v Čechách)

Diadochos, O stavu panském, s. 305

A: Kdy vznikl rod a za co byl nadán erb se nedá zjistit pro jeho stáří. Z jednoduchosti (sprostnosti) erbu, jež byla obvyklá v dávných dobách, se dá usuzovat, že musí být velice starý, a že takovým rytířským znamením obdarovali předka staří králové a knížata slovanští.

O rodu Smiřických psal Paprocký pouze v Diadochu, protože na Moravě se žádný rod podobného erbu nevyskytoval. Neuvedl zde erbovní pověst, ale výklad, jenž připomíná některé stručné pověsti, obecně zdůvodňující udělení znaků zobrazujících pouhé heroltské figury. U těchto znaků se stěžil dal vymyslet příběh, protože fantazie se neměla o co opřít. Paprockého úvaha, že čím jednodušší znak, tím musí být starší, není opodstatněná. I on jinde neváhá přiznat stejnou starobylost znakům zobrazujícím obecné figury. V tomto případě jej k takové argumentaci vedl fakt, že našel žádné skutečně staré, ani padělané doklady o starobylosti rodu. Vyjádřil to také přímo v pojednání o rodu slovy "jejich všechny slavné činy nejsou připomenuty z nešetřnosti českých historiků, a pokud jsou, nedá se poznat, náleží-li předkům tohoto rodu, protože historici, když vypravují

o činu někoho, uvádějí pouze jméno a zamlčují jiné tituly, podle nichž se dá odlišit rod od rodu.“ Příklad uvádíme proto, že dokumentuje Paprockého způsob práce.

58. Erb **TŘI PODKOVY A JELEN**; erb **PODKOVY A KRÍŽ** (Pruskovšti v Čechách, Bylinové v Polsku)

Diadochos, O stavu panském, s. 349—350

A: Za panování Alexandra Makedonského muselo jeho vojsko při jednom tažení obléhat nepřítele. Nepřítel se chránil tím, že kolem svého ležení rozléval vodu. Bylo to v zemi, kde bylo velice chladno, voda zmrzla a Alexandrovo vojsko se k němu nemohlo po ledě dostat. Ale jeden z Alexandrových rytířů si dokázal poradit. Vymyslel podkovy, poručil okovat všechny koně a už jim led nebyl překážkou k vítězství. Alexandr potom rytíře bohatě odměnil a na památku jeho vynálezu mu udělil erb, který znázorňoval tři podkovy. Od toho rytíře pochází mnoho rodů v různých zemích, všichni mají v erbu podkovy, ale různě je seskupují. Všichni svorně se však pyšní Alexandrovým obdarováním. Mimo jiné měla v erbu tři podkovy také dácká knížata a tento erb užívá dácká země dodnes.

B: Do zdejších zemí přijelo mnoho rytířů s tímto erbem již s Čechem a Lechem. Založili v Čechách město Bílinu a začali se psát hrabata z Břiliny. Na Bílině bydlela panna Bíla, dcera Bivoje a Kaši. Provádala se za bohatého muže jménem Košala a měla s ním tři syny. Od nich pocházejí potomci v českých, polských i ruských zemích. Podkovy ve znaku však mají rozdílné, protože za zásluhy v boji získali od svých králů a knížat k podkovám různá další znamení.

C: V českém království a ve Slezsku žije rod Pruskovských, jemuž byl ke třem podkovám přidán do znaku jelen, když byl rod přijat do panského stavu.

D: Mezi českými a polskými Biliny je rozdíl v erbu. Vznikl roku 1106, když se Čechové a Uhři bili o Moravu. Proti knížeti Svatoplukovi tam bojovali také Poláci. Zvláště se vyznamenal Želislav Bylina a Boleslav Křivoústý mu za to udělil zlatou ruku s mečem.

Kapitola v Diadochu věnovaná erbu tří podkov je značně rozsáhlá. Obdobný erb se vyskytuje také v Polsku, Paprocký tedy spojil zprávy,

o nichž se domníval, že vysvětlují společný vznik erbu i jisté rozdíly v jeho zobrazení. Uvedl zde čtyři pověsti, jednu genealogickou (B) a tři erbovní (A, D, C). Jeho podíl na znění pověstí je v každém případě jiný, proto si všimneme jednotlivých pověstí zvlášť.

Pověst genealogickou (B) vytvořil Paprocký tak, že způsobem u něho obvyklým spojil polský erb Byliny, zobrazující tři podkovy a meč, s pasáží v Hájkově kronice, kde se uvádí panna Bíla ve spojení s městem a hradem Břilinou.²⁴³ Hájkovu zprávu doplnil domněnkou, že od jejich tří synů vzešly české, polské a ruské rody. V polských dílech podává jiné vysvětlení vzniku polského erbu.²⁴⁴ Není to jediná nedůslednost — na jiném místě Diadochu uvádí Košála, manžela Bíly, jako praotce jednoho z rodů erbu sviní hlavy (pověst č. 4).

Erbovní pověst C je zřejmě smyšlenkou Paprockého. Údaje, které zde uvádí, jsou nepřesné, neboť jak konstatuje ve Štambuchu slezském, Pruskovští měli ve čtvrceném znaku vedle půl jelena (v 1. a 4. poli) dvě podkovy, tedy obdobu polského erbu Lżawia, nikoliv erbu Byliny.²⁴⁵

V úvodu k pověsti A Paprocký napsal, že „dlouho a pilně na tom pracoval, aby počátek, stáří a rozrození tohoto hrdinského znamení zjistil, bývá ve různých zemích, zvláště slovanských, totiž, od koho, komu a za jaké zásluhy bylo dáno“. Obsah pověsti je výsledkem jeho studia, na kterém prý se „jednomyslně shodují všichni, kteří mnoho světa sběhli a mnoho kronik přečetli.“ Paprockého snaha dopátrat se počátku erbu podkovy byla motivována tím, že sám měl polský erb Jastrzębiec, znázorňující podkovu a meč s klenotem jestřába. Vznik tohoto erbu vysvětloval obdobně a považoval jej za nejstarší; od něho byly odvozeny všechny ostatní znaky s podkovami.²⁴⁶ V pověsti o jeho vzniku ve všech starších dílech (včetně Zrcadla, kde je pověst zaznamenána ve zkrácené formě — viz č. 33) také motivuje udělení znaky vynálezem podkov, aby se vojsko mohlo dostat po ledu k nepříteli.²⁴⁷ Událost však klade do doby Boleslava Chrabrého a lokalizuje ji na Lysou horu, kde se utábořili pohané. Teprve v Diadochu tuto základní osnovu pověsti modifikoval, změnil závěr (udělení tří podkov místo podkovy a kříže), vynechal lokalizaci a zápletku o únosu pohana a událost položil do doby Alexandra Velikého. Tato časová změna vyplynula zřejmě z toho, že podle pověsti B si Slované přinesli erb s podkovami již z pravlasti. O Slovanech a Alexandrovi se mohl dočíst v polských kronikách a dílech humanistických historiků. Pověst A tedy vznikla z polské erbovní pověsti o erbu Jastrzębiec proto, aby vysvětlila společný původ obdobných znaků českých i polských.

Erbovní pověst D je zcela převzata z Polska, ale v Diadochu je stručně uveden pouze její obsah. Paprocký ji zachytil již ve svých polských spisech v souvislosti s erbem zvaným Byliny, jenž představují tři podkovy a kříž a v klenotu vyobrazuje ruku s mečem. Pověst se nevztahuje ke znamení na štítě, ale ke klenotu. Poprvé ji zaznamenal Paprocký v Gniazdu v několika verších, navazujících na pasáž o udělení základního znaku²⁴⁸. Říká tam, že Želislav (syn prvního Želislava, jenž získal znak Byliny) ztratil ruku v boji s Čechy a král mu pak dal za to na helm zlatou

ruku. Prózou pak vedle toho zaznamenal ještě druhou verzi, totiž že toto znamení udělil císař Karel za stejné zásluhy v bojích s Turky. V Herbech Paprocký uvedl pouze první zdůvodnění a odvolal se při tom na Miechovitu a Kromera.²⁴⁹ Druhá verze vzniku znamení by snad mohla nasvědčovat, že Paprocký zachytil ústní tradici. U první verze to není zcela jisté, neboť jde o historickou epizodu, opakující se ve všech polských kronikách; nikde však není spojována s udělením znaku. Erbovní pověst z ní pravděpodobně vytvořil až Paprocký.

Nejstarší zpráva o této události je v kronice Gala Anonyma již počátkem 12. století. Při líčení vpádu Poláků na Moravu za bojů Boleslava Křivoústého s nevlastním bratrem Zbigniewem se uvádí, že comes Zelislav v krutém boji ztratil ruku, v níž držel štít, a kníže Boleslav mu za ruku tělesnou vrátil ruku zlatou. Zprávu převzal i kronikář Kadłubek na přelomu 12. a 13. století a historka přešla do všech mladších polských kronik, a tedy i do citovaného Miechovity a Kromera. V nejstarších kronikách je epizoda nedatovaná, později byla vročena do let 1102 až 1106, jak uvádí také Paprocký.²⁵⁰ Pověst tedy musíme zařadit k pověstem s historickým jádrem, neboť se pojí s událostí zaznamenanou v nejstarších kronikách.

59. Erb **TRMEN** (pov. A); erb **ŽEBŘÍK** (pov. B) (Lickové z Ryžmberka, Rašínové z Ryžmberka)

Diadochos, O stavu panském, s. 357—358

A: Tento rod přišel se svým erbem kdysi s Čechem a Lechem z Charvátska. Erb se nazýval Lawssowa, ale co to slovo znamená nikdo neví. V Polsku je velice rozšířen. Do Čech se dostal se syny krakovského vojevody Všeбора po porážce Boleslava Křivoústého v bitvě s Uhry u Haliče roku 1138.

B: Někteří z tohoto rodu zůstali v rytířském stavu, jako například Rašínové. Jejich předek se vyznamenal v roce 1084, když císař Fridrich obléhal Řím. V čele tisíc českých rytířů s ním táhli Viprecht a Bořivoj, zeť a syn pozdějšího krále Vratislava. Rašín tehdy přišel na nápad přistavit ke zdem žebříky a po nich vylézt do města.

Na rozdíl od svých polských spisů neuvedl Paprocký v Diadochu erbovní pověst o vzniku erbu zobrazujícího třmen. Převzal z nich pouze polský název erbu a připojil podle Kromera zprávu, jak se tento erb dostal do Čech. V Diadochu však jinak zařadil vznik erbu, když napsal, že erb byl přinesen již v dávných dobách z Charvátska, kdežto v Gniazdu tvrdil, že jej udělil Boleslav Chrabrý svému rytíři, který se vyznamenal v bitvě s Rusy.²⁵¹ V Diadochu si Paprocký protiřečí, když říká u pověsti A, že se erb dostal z Polska do Čech roku 1138, a u pověsti B mluví o příslušníku českého rodu s tímto erbem v souvislosti s událostmi z roku 1084. Zdá se, že původ erbu v dávných dobách zde uvedl proto, aby nějak vysvětlil tento rozpor. Z téhož důvodu zřejmě také nezaznamenal polskou erbovní pověst.

Také druhý případ (B) není erbovní pověst v pravém slova smyslu. I když zpráva připomíná svým obsahem některé erbovní pověsti historického typu, není jí, protože v ní chybí závěr o udělení erbu. Zprávu převzal Paprocký z Kalendáře historického²⁵² a zařadil ji k rodu na základě jména bojovníka Rašina. V Pegavské kronice, v níž má být tato zpráva, se však Rašín nevyskytuje — je zde uvedeno jméno Raz.²⁵³ Rašina z něj udělal již autor Paprockého předlohy. Příběh B má jistou souvislost s erbovními pověstmi spojenými s dobýváním Milána roku 1158 (č. 65—70, zvl. č. 66), a také s pověstí Horeckých z Horky (č. 22).

Paprockého vyprávění týkající se rodu pánů z Ryžmberka tedy nejsou skutečnými erbovními pověstmi. V prvním případě však se zabývá erbem, u něhož ve svých polských spisech erbovní pověst vypráví, v druhém případě se vyprávění erbovní pověsti blíží. Za zaznamenání stála tato vyprávění i proto, že ukazují, jak se Paprocký snažil sldit protichůdné zprávy, které se mu dostaly do rukou; při vyprávění o erbu třmen se mu to příliš nepodařilo.²⁵⁴

60. Erb **ROSTOUČÍ ČERNÝ LEV NA SKALÁCH** (Zárubové z Hustiřan v Čechách, polští Zárubové)

Diadochos, O stavu panském, s. 327

A: Rod Zárubů se dostal z Německa napřed do Polska a odtud pak do Čech. V Polsku dostali jméno Záruba podle toho, že předek, jenž přišel do Polska, přikázal území, které dostal od knížete, kolem dokola kolem hranic zasekat neboli zaroubat. Tak se jmenují v Polsku jeho potomci dodnes.

B: Mezi polskými a českými Záruby je rozdíl v erbu, k němuž došlo takto: Jeden ze Zárubů toužil po slávě, proto se vydal do cizích zemí. Vyznamenal se tam hrdinskými činy, a proto dostal od britanského krále na štít černého lva. A že dojel na svých cestách až k Sibile, která bydlela na vysokých skalách, získal do erbu tři hranaté kameny.

Dvě pověsti, které uvedl Paprocký v Diadochu u rodu Zárubů z Hustiřan, nesouvisí s jejich erbem znázorňujícím černé břevno. Vztahují se k polskému rodu stejného jména a Paprocký si je zřejmě vymyslel až dodatečně v Čechách, protože je v polských spisech nezaznamenal.²⁵⁵ V Polsku existoval erb znázorňující lva na zdi s vyznačenými třemi kameny, který nesl název Zaręba.²⁵⁶ Již v Herbech o něm Paprocký napsal, že se dostal do Polska z Německa, a odvozoval jeho původ od vratislavského starosty Magna z 11. století. Dovolával se svědectví M. Kromera, jenž k roku 1094 hovoří o Magnově vyhnanství do Čech. Z Kromerova údaje, že Magnus byl „gente Zorabius“, vytvořil Paprocký domnělého předka Zárubů českých; V Diadochu jej nazývá „Zarubius“ a připojuje etymologickou pověst o vzniku tohoto příjmení (pověst A).

Druhá pověst (B) má charakter stručné erbovní pověsti. Je zřejmě také dílem Paprockého, který jí vysvětluje rozdíl erbu u českých a polských rodů stejného jména. Motivy, jimiž zdůvodňuje vyobrazení znaku, nerozvedl do epického příběhu. F. Menčík považoval pověst za reminiscenci na staré německé kroniky nebo klasickou literaturu a má ji za rodovou pověst Zárubů z Hustiřan.²⁵⁷ S českým rodem však, jak je doloženo výše, nemá pověst nic společného, neboť se nevztahuje ani k jeho erbu. Pověst asi nemá žádnou přímou předlohu, Paprocký ji pravděpodobně vytvořil na základě svých znalostí. Jistě věděl, že v anglickém znaku je také lev

(ovšem bílý), a proto zavedl svého hrdinu ke „králi britanskému“. A Si-
bylu pojal do pověsti proto, aby vysvětlil kameny v erbu. — Ani v této
pověsti neuplatnil Paprocký motivy z pověsti o Brunčvíkovi, které u něho
nenajdeme ani u jiných erbů, které zobrazují lva (u erbu Kokorských a
Žerotínů — viz č. 28, u pánů z Náchoda a města Náchoda — viz č. 13).

61. Erb ŠACHOVNICE (pruh nebo polovina štítu) (Klenovští, Bořkové
z Dohalic, Kosořští v Čechách)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 39—40, 47, 49

A: Jeden slovanský rytíř, jménem Holub, odejel do cizích zemí dobývat slávu. Přijel do mouřenínské země, kde vynikala královská dcera ve hře v šachy. Byla tak pyšná, že každému, koho porazila, rozbila šachovnici o hlavu. Rytíř se rozhodl, že také zkusí štěstí. Poďatilo se mu vyhrát a tak po hře rozrazil šachovnici o hlavu princezně. Získal tím obdiv všech dvořanů i krále, a když prokázal ještě mnoho hrdinských činů, dal mu král na památku jeho vítězství nad princeznou za erb šachovnici a do klenotu pannu v bílých šatech s ovázanou hlavou, která drží v ruce šachovnici. Po návratu domů se rytíř Holub podělil o erb s bratrem. Dal mu do znaku půl šachovnice a do klenotu také pannu se šachovnicí. Tyto erby mají v různých zemích jejich potomci. Někteří si při turnajích také změnili tvar erbu, aby se rozlišili. V Polsku, stejně jako v Čechách, se vyskytuje erb poloviční šachovnice, ale liší se v barvách.

Tuto beletristickou erbovní pověst najdeme poprvé u Paprockého v Gniazdu cnoty.²⁵⁸ Zpracoval ji tam v delší básni (38 veršů) v podstatě stejně jako později prózou v Diadochu. V Herbech se Paprocký odvolal na svůj předchozí spis a připojil opravu, že potomci tvrdí, že předkem byl Slavak, zatímco on napsal dříve, že to byl Slezák, a dodává, že stejně pocházeli z jednoho národa, jak dosvědčuje historie.²⁵⁹ Připojil také etymologické vývody o názvech tohoto erbu — nazývají jej po slovansku „Łębno od lba przebitego a wypolerowaną mową naszą Wczele od prze-trąconego czoła“. Zmínil se také, že i Długosz nazývá předka, jenž získal tento erb, jménem Hołub. Přivádí nás to na stopu Paprockého předlohy.

V mladších opisech Długoszových Clenodií je totiž pověst zpracována latinsky u erbu Wczele.²⁶⁰ Jméno hrdiny uvádí delší z obou verzí, které zde najdeme. Podle nich měla být princezna dcerou krále Etiopie neboli „Granatae“. Vedle tohoto erbu uvádí Długoszova Clenodia další erb, jehož součástí je znamení šachovnice. Erb Zabawa, zaznamenaný v původní části Clenodií, jež je dílem Długoszovým, je uveden bez pověsti o vzniku erbu; tvrdí se zde jen, že je polského původu.²⁶¹ Naproti tomu Paprocký v Gniazdu i v Herbech říká, že erb je původu českého. Podle něho má stejný počátek s erbem šachovnice, ale název dostal v Polsku, protože rytíř zabavil velké nepřátelské vojsko do té doby, než přitáhl hejtman do boje.²⁶²

Měl-li Paprocký tento názor o původu erbu z Čech již v Polsku, je pochopitelné, že uvedl erbovní pověst také v Čechách. I když ji zaznamenal pouze u jednoho rodu, odvolal se na ni i u dalších, které mají v erbu toto znamení (u Bořků z Dohalic a Kosořských z Kosoře). Protože tyto rody mají šachovnici různě umístěnou a různých barev, píše Paprocký o změně erbů při turnajích, jak to uvádí i u jiných erbů. Nevztáhl však tuto domněnku o vzniku erbu na všechny případy, kde se šachovnice vyskytuje. Jinak vysvětluje vznik erbu u Kaplířů ze Sulevic (č. 62) a u města Klattov (č. 77).

V české literatuře se setkáme s názorem, že jde o pověst domácího původu. F. Menčík se domníval, že vznikla v dobách, kdy se v Čechách a na Moravě rozšířila hra v šachy, považoval ji tedy za velice starou; připouštěl ovšem i vliv cizích látek, v nichž paní ukládaly svým zbožňovatelům mnohé rytířské úkoly, a upozornil i na souvislosti s národními pohádkami, v nichž se objevují tytéž motivy.²⁶³ A. Sedláček spojoval vznik erbu se středověkými rytířskými hrami, zvanými hnání (karusely), a vznik pověsti kladl do doby, kdy již tento pravý motiv upadl do zapomnění. (Jezdec, jenž nezasáhl cíl — panáka držícího v jedné ruce šachovnici a v druhé tyčku, dostal ránu tyčí; potomci si prý pamatovali jen něco o šachovnici a rozbití hlavy, a to byl podle Sedláčka základ pověsti.) Za nejstarší rod, který měl tento erb, považoval Sedláček Dohalské z Dohalic a pověst připisoval tomuto rodu.²⁶⁴

Na základě výše uvedeného rozboru se zdá, že jde o pověst polskou nebo přinejlepším slezskou a že za její přenesení do Čech vděčíme Paprockému. Jinak je Sedláčkově vysvětlení vzniku erbu i pověsti pravděpodobné.

62. Erb ŠACHOVANÉ KRÍDLO (Kaplířové ze Sulevic)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 95

A: Erb ukazuje na to, že předkové rodu přišli z Charvátska, protože království kroatské neboli charvátské užívá odedávna erbu šachovnice. Jejich králové vždycky touto šachovnicí zdobili zasloužilé rytíře, a to se zachovává dosud. V Čechách žijí potomci s tímto erbem již dlouho.

B: Burian Kaplír ze Sulevic byl roku 1399 poslán Karlem IV. do Francie a tam byl králem Ludvíkem pasován na rytíře. Potom mu císař Karel přidal k jeho erbu půl orla za jeho hrdinské činy v boji s Gambakurky a věrné služby v mládí.

Stručné vysvětlení původu erbu (pověst A) pochází nesporně od Paprockého. Není skutečnou erbovní pověstí, ale pouze dokladem autorovy snahy nějakým způsobem osvětlit počátek erbu. Dokumentuje rovněž jeho heraldické znalosti. Fakt, že Charvátsko mělo ve znaku šachovnici, která se vyskytovala i v dalších slovanských zemích, přispěl pravděpodobně k utvrzení Paprockého názoru o původu Čechů a Poláků z Charvátska a tím i k řazení vzniku některých erbů do dávných pohanských dob.

Pojednání o rodu Kaplírů ze Sulevic se převážně opírá o Hájkovy zprávy. V jeho kronice Paprocký našel také zmínku o polepšení erbu Karlem IV. (pověst B).²⁶⁵ Nesprávně ji však datoval, což svědčí o jeho slabé orientaci v české historii. Také tento případ není skutečnou erbovní pověstí. Zajímavé je, že v tomto případě Paprocký neuvedl zmínky o dalších erbech se šachovnicí, jež vysvětloval jinými pověstmi (viz č. 61, 77).

63. Erb NA PŮLENĚM ŠTÍTĚ ORLICE (Žďárští ze Žďáru aj.)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 73—74.

A: Žďárští jsou velice starožitným rodem v Čechách, protože již roku 677 je doložen jejich předek Zděch, jenž měl dva syny Botáka a Žďára. Boták objevil železnou rudu a Žďár založil stejnojmenný dvůr a zámek, po kterém se jeho potomci píší dodnes. Jeho potomci prokazovali hrdinství v různých zemích. Jeden z potomků tohoto Žďára si za krále Kazimíra počínal slavně v mazovském knížectví a byl za to králem hojně obdarován. Jeho potomci tam dodnes drží kromě jiných statků dvě vsi — Velký a Malý Žďár. Mají však jiný erb než čeští Žďárští, protože přijali erb po matce, jež byla poslední ze slavného rodu, aby zůstala zachována památka na jejich předky, a také proto, aby neubývalo erbovních strýců. Poláci totiž měli takový obyčej, že všichni erbovní strýcové, když bylo veřejné tažení, se sjížděli pod jeden praporec a mívali svého hejtmána.

Paprocký formou obecné erbovní pověsti vysvětlil, jak vznikl rozdíl v erbech mezi českými a polskými rody stejného jména.²⁶⁶ Jinak vychází z Hájka, který k roku 677 skutečně vypráví o Botákovi, že našel železnou rudu a na pokyn Krokův založil první železný hamr a pod ním dvůr Zdechovice.²⁶⁷ V tomto případě však Paprocký uvádí více než Hájek, vymyslel si Botákova otce Zděcha a bratra Žďára; jeho spojení Hájkových údajů s rodem Žďárských je tedy značně násilné.

64. Erb DUBOVÁ VĚTEV S ŽALUDY (Rod z Písnice v Čechách)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 87

A: Písnický erb — dubový špalek s dvěma žaludy — svou jednoduchostí bez vší-
lijakých ozdob dokazuje, že je prastarý.

Paprocký v Diadochu z jednoduchosti erbu vyvozoval jeho starobylost. Ve skutečnosti se jedná o poměrně mladý rod, který byl do rytířského stavu povýšen teprve roku 1463, jak dokazuje dochovaný majestát,²⁶⁸ ježž Paprocký asi neznal.

65. Erb MODRÝ KOSMÝ PRUH (Pětipeští z Chýš v Čechách)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 101—106

A: Tento rod byl v Čechách slavný před mnoha sty lety a jeho potomci se na-
zývali Střížkové. Největší slávu získal u Milána roku 1159, kdy muž z tohoto rodu
Odolan z Chýš, syn Tříškův, nalezl spolu s Bernartem, synem Soběslava z Hodějova,
brod a převedl vojsko na druhou stranu proti Milánským. Po vítězství císař Frid-
rich Odolana vedle mnoha dalších bohatě odměnil a také mu změnil erb. Poručil

mu nosit na štítu modrý štyrch, jenž představuje vodu, na bílém poli, protože bělost znamená čistotu a slávu.

B: Čeští Střížkové nebo Stříhové pocházeli od nějakého Klasona, který v Čechách založil hrad Střih. Po tomto hradě se jeho potomci psali ze Střihova, ale později se začali psát podle sídel, na nichž bydleli. A že otec jmenovaného Odolana bydlel v Chýších, uvedl historik jasně tento titul. Roku 1316 si potomci vysloužili statek nazývaný Pětipes a podle něho se dodnes nazývají Pětipeští.

C: Od uvedených Střihů, potomků Klasoně, pocházejí také významné rody v polském království. Roku 786 přišel do Polska Kmiš, syn Střiha a Borky, a dostal zde od pohanského knížete Přemysla bohaté statky nad řekou Sřeňavou. Byla to odměna za to, že zde se svou čeledí a svými žoldněři porazil silná nepřátelská vojska. Ode všech byl nazýván Sřeňava, a protože měl za erb řeku, nazývají i jeho erb a všechny potomky dodnes tímto jménem. Od tohoto Kmiše pochází v Polsku starý rod, nosící jméno Kmita.

D: Uvedení Střihové pocházeli z Charvátska (Kroacye) a na štítu nosili nejprve dva prameny a mezi nimi meč. Tento erb se nazýval podle prvního předka Kopaše — Kopašina.

U rodu Pětipeských zaznamenal Paprocký několik pověstí. Vedle těch, které spojil přímo s tímto rodem, zapsal i některé další, které jsou v Hájkově kronice společně zaznamenány v souvislosti s dobytím Milána roku 1159. (O těchto pověstech pojednávají oddíly č. 18 a 66—70.) Pověsti týkající se přímo Pětipeských jsou různého charakteru a různého původu. Pověsti A, C a D jsou erbovní, pověst B je možno považovat, i když s výhradou, za genealogickou. Zaznamenáváme ji proto, že umožňuje sledovat Paprockého postup. Na základě podobnosti erbu, označovaného jako řeka, spojil českou a polskou pověstní tradici a navíc domyslel jejich společný původ. Přitom pověsti A a B jsou české, kdežto C a D znal již z Polska a uvedl v nich polské souvislosti.

Pověst A byla převzata z Hájkovy kroniky, kde se vztahuje spolu s dalšími k dobývání Milána roku 1159.²⁶⁹ Opírá se o skutečnou událost zaznamenanou k roku 1159 kronikářem Vincentiem, který jako očitý svědek uvádí, že Odolen, syn Střížův, spolu s Bernardem, synem Soběslavovým, když nenalezli brod, přeplavali rozvodněnou řeku Addu a ukázali tak cestu ostatnímu vojsku.²⁷⁰ Takřečený Dalimil, jenž zařadil událost o sto let dříve, se zmínil o Odolenově činu rovněž, ale, stejně jako Vincentius, nevedl, že by byl za to odměněn erbem.²⁷¹ Erbovní pověst o udělení znaku za Odolenovu zásluhu uvedl vedle jiných pověstí teprve Hájek. To svědčí o tom, že další rody později navázaly na tradici, která kladla původ některých erbů k této události. (Dalimil podal pouze zprávu o udělení znaku žebříku, k tomu viz č. 66.) Od Hájka také pochází výklad o významu znaku a jeho barev.

Z pověsti A, jak ji uvedl Hájek, vycházel Paprocký při zařazení dalších pověstí. Na základě Hájkova tvrzení, že erb představuje řeku, a jména hrdiny, jenž je nazýván synem Střihovým, zařadil k Pětipeským také

zmínky o polských erbech, které jsou označovány jako řeka, i když se jinak zobrazují.²⁷² Pravděpodobně také z Hájka převzal genealogické údaje o rodu Strížků, pocházejících od Klasona, a doplnil je zprávami o rodu Pětipeských, čerpaných zřejmě z rodových archivů. Tím vznikla pověst B. Tato pověst je pak východiskem pro Paprockého genealogické úvahy o společném původu českých a polských rodů, jež mají v erbu řeku. Jádro pověsti C, tedy domněnku, že polský erb Sreniawa se nazývá podle řeky, uvedl Paprocký již ve svých polských spisech.²⁷³ Také Długosz v Clenodiích tvrdil, že tento erb dostal název podle řeky, kterou zobrazuje.²⁷⁴ Paprocký položil v Gniazdu vznik tohoto erbu do doby Boleslava Chrabrého, vysvětlení v Diadochu tedy vytvořil nově a připojil navíc kuriozní etymologii názvu Sreniawa. Také pověst D o znaku v Polsku nazývaném Kopaszyna uvedl Paprocký již v Gniazdu,²⁷⁵ kde ji však také klade do mladší doby. Podle Gniazda se rytíř Kopaszyna vyznamenal za vlády Boleslava Smělého (11. stol.) v boji s pohany u řeky, a proto dostal řeku do znaku. V Diadochu naproti tomu považuje tento erb za původní erb Strížů, praotců českých i polských rodů, kteří přišli z Charvátska. V tomto případě si Paprocký protiřečil, protože v pověsti A klade udělení erbu českého rodu jednoznačně až do 12. století.

V české literatuře najdeme zprávy pouze o pověsti, kterou jsme uvedli jako A. August Sedláček ji řadí k nejstarším erbovním pověstem, o nichž říká, že jsou stejně určité jako pověsti lidové, a staví je do protikladu k pověstem zaznamenaným u Paprockého, vztahujícím se k neznámé dávnověkosti. Na základě podrobného rozboru se však ukázalo, že pověst jako erbovní uvedl teprve Hájek, neboť takřečený Dalimil zaznamenal pouze rodovou tradici o příslušnosti Odolena z Chýš, ale o udělení znaku se nezminil.

66. Erb **ŽEBŘÍK** (Jetřich Choustnický, syn Huzův)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 106

A: Když byl změněn erb Odolenovi z Chýš a Bernartovi z Hodějova, dostal nový erb také Jetřich Choustnický, syn Huzův. Protože první vylezl po žebříku na mlánské zdi, byl mu udělen do znaku zlatý žebřík v modrém poli.

Erbovní pověst o udělení tohoto znaku vypráví Paprocký v Diadochu spolu s dalšími pověstmi vztahujícími se k dobývání Milána roku 1158. Našel je pohromadě u Hájka²⁷⁷ a u většiny z nich nevěděl, ke kterému rodu patří (viz č. 18, 65—70). Proto jich šest uvedl u rodu Pětipeských z Chýš, ačkoliv se tohoto rodu týká jen jedna z nich (č. 65). Celý soubor pověstí se pojí k události doložené ve starších kronikách. Hovoří o ní očitý svědek kronikář Vincentius, o udělení znaků se však nezmiňuje.²⁷⁸ Teprve takřčený Dalimil zřejmě na základě rodových tradic přidal některé další podrobnosti, celou událost zařadil přitom o století dříve. Mimo jiné najdeme u něho také jádro naší pověsti: „Poděbradští, že první na zeď lézti směli, proto sú od kněze řebří na štít vzěli.“²⁷⁹ Ze všech „milánských“ pověstí je tato tedy jediná, která jako erbovní byla vyprávěna již tzv. Dalimilem. O tom, že byla ve 14. století skutečně živá, svědčí skutečnost, že je zapsána v leningradském rukopise ze 14. století, a to jako vedlejší epizoda ve vyprávění o devíti chlapečcích (o tom viz č. 14).²⁸⁰ V této verzi je pověst zařazena do správné doby (za císaře Fridricha a krále Vladislava), je obohacena o další detaily a jsou v ní popsány i barvy uděleného znaku, i když zmateně (zlatý žebřík na žlutém poli!). Také Hájek klade děj pověsti do správné doby, ale zmýlil se o jeden rok.

Uvedené doklady svědčí o tom, že pověst o znaku žebříku patří k našim nejstarším erbovním pověstem. A. Sedláček zdůrazňuje u této pověsti spojení s určitými událostmi a „tím i stejnou určitost jako u pověstí lidových“, a staví ji proto do protikladu k většině pověstí uvedených u Paprockého, které kladou vznik erbu do neznámé dávnověkosti.²⁸¹ K určitému rodu nezařadil Paprocký pověst proto, že v 16. století již neexistoval rod, u kterého tato tradice ve 13. století vznikla; Poděbrady patřily pánům z Choustníka jen do druhé poloviny 13. století.²⁸² — Kromě ostatních „milánských“ pověstí souvisí s touto pověstí také pověst č. 59.

67. Erb RUKA S MEČEM NA ČERVENÉM ŠTÍTU (Dina syn Bohuslava ze Stražice)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 107

A: Zároveň s Odolenem z Chýš a Bernartem z Hodějova dostal nový erb Dina syn Bohuslava ze Stražice. Za to, že před očima císaře Fridricha uhonil jednoho Miláňana a rozetnul jej vpůli, dostal do znaku na červeném štítu ozbrojenou ruku (s myškou i plechovnicí), která drží světlý meč.

Tuto erbovní pověst uvedl Paprocký v Diadochu spolu s dalšími, jež se vztahují k dobývání Milána roku 1158. Našel ji rovněž u Hájka,²⁸³ a protože nevěděl, ke kterému rodu ji zařadit, přiřadil ji s ostatními k rodu Pětipeských. O vzniku platí to, co o ostatních pověstech zařazených pod čísla 67—70. Některé z těchto pověstí jsou alespoň v jádru doloženy ve starších kronikách, ale tato k nim nepatří. Ani Hájek neuvedl, kterého rodu se týká, a tak ani Paprocký nemá o rodu a erbu žádné bližší údaje. Navíc zde lze upozornit na to, že Paprocký uvedl erbovní pověst o tomto znaku, aniž se zmínil o jiných obdobných znacích, o nichž pojednává ve svých spisech (č. 58 — polští Bylinové u rodu Pruskovských, č. 68 — o Jiřím Trošickém, a kromě toho v polských spisech erb Pogonia).

68. Erb **BÍLÁ RUKA S MEČEM NA ZLATÉM ŠTÍTKU** (Jiřík Trošický,
páni Řisničtí)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 107

A: Po bitvě u Milána roku 1159 bylo Jiřímu Trošickému přikázáno nosit na zlatém štítu bílou ruku, která drží světlý meč, jako odměnu za to, že udatně pobíjel v bitvě Vlchy, což císař viděl na vlastní oči. Potomky Jiřího Trošického jsou páni Řisničtí.

V souboru pověstí souvisejících s obléháním Milána a převzatých z Hájkovy kroniky (č. 18, 65—70) uvedl Paprocký v Diadochu u rodu Pětipeských z Chýš také tuto erbovní pověst. Některé z uvedených pověstí mají historické jádro, doložené ve starších kronikách. Tato k nim nepatří, neboť o udělení znaku za těchto okolností se zmiňuje teprve Hájek.²⁸⁴ K rodu Řisnických pověst vztáhl až Paprocký, neuvedl však žádné další podrobnosti. Vzhledem k nedostatečným údajům u Paprockého i Hájka nelze o původu pověsti nic říci. Není vyloučeno, že je Hájkovým výmyslem.

69. Erb **STŘÍBRNÁ SEKERA V ČERVENÉM POLI** (Bernyášek,
syn Hroška)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 107

A: Bernyáškoví, synovi Hroška, dal císař do erbu stříbrnou rohatou sekeru v červeném poli za to, že statečně vyrubal dvě mramorové věže.

Pověst převzal Paprocký z Hájkovy kroniky, kde je uvedena mezi erbovními pověstmi, vztahujícími se k dobývání Milána údajně roku 1159.²⁸⁵ I když zde Hájek navázal na kroniku takřčeného Dalimila, tento případ v ní předlohu nemá. Jedná se o přidavek Hájkův a nevztahuje se přímo k žádnému rodu. Paprocký jej uvedl spolu s dalšími obdobnými případy u rodu Pětipeských z Chýš, protože nevěděl, který rod odvozuje svůj původ od tohoto předka. Pověst tedy souvisí s pověstmi, uvedenými pod č. 18, 65—70.

70. Erb **KOLO (KOTOUČ)**, v klenotu **PŮL KONĚ** (Páni z Krasíkova aj.)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 107—108

A: Erb zvaný Kotouč je starý český erb doložený v mnoha pramenech. Potvrzuje to především zpráva, že roku 1159 u Milána daroval císař Fridrich Ješkovi, synu Kotouče, erb zobrazující půl zlatého koně s uzdou za to, že hrdinsky bojoval proti Miláňanům. Ješek v této bitvě jen ztěží vyvázl z nepřátelských rukou, když mu špičatá mříž spuštěná z brány rozfala koně napůl. Potomci Ješkovi se pšíjí z Krasíkova a jsou významným rodem.

Paprocký zaznamenal pověst o vzniku znaku, jenž zobrazuje půl koně, v souboru pověstí vztahujících se k bojům u Milána, které převzal z Hájkovy kroniky.²⁸⁶ (O nich je pojednáno pod čísly 18, 65—69.) Pověst o erbu zvaném Kotouč je, pokud je zatím známo, zachycena poprvé až u Hájka. Jak konstatoval F. Menčík, základní motiv pověsti má již středověký francouzský básník Chretien de Troyes: vypráví epizodu o boji hrdiny Yvaina s obrem Kenem, při němž byl Yvainovi zabit kůň obdobným způsobem.²⁸⁷

Menčík a po něm i A. Sedláček²⁸⁸ připisují převzetí tohoto francouzského motivu do erbovní pověsti pánům z Pardubic, a to již ve 14. století. K této domněnce je vedla nepochybně skutečnost, že páni z Pardubic byli u nás nejvýznamnějším rodem, který měl v erbu půl koně. Pokud však nebude u nás doložena známost uvedeného motivu před Hájkem, musíme

tuto domněnku pokládat za nepravděpodobnou. Hájek a po něm i Paprocký vztahují totiž pověst pouze ke znamení v klenotu u erbu zobrazujícího na štítě kolo a vycházejí přitom ze jména hrdinova otce Kotouče; tvrzení, že potomky hrdiny naší pověsti jsou páni z Krasíkova, se objevuje až u Paprockého. Kdyby Menčíkova a Sedláčková domněnka byla správná, museli bychom čekat, že se naše pověst objeví u rodu Malovců, uvedeném v Diadochu o pár stran dále (s. 123—124), který měl erb půl bílého koně na červeném štítě a jehož pozdější rodová tradice odvozovala původ od pánů z Pardubic;²⁸⁹ ostatně Paprocký přímo při pojednávání o tomto rodu upozornil, že stejný erb měl první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, pověst zde však neuvedl ani na ni neodkázal, ačkoliv o rodu Malovců věděl dost. (Ve výkladu o tomto rodu najdeme také jeho zajímavou kritiku několika listinných falz.) Z toho lze usoudit, že u tohoto rodu pověst nežila. Nezbyvá tedy zatím než předpokládat, že pověst je pravděpodobně Hájkovým zpracováním středověké látky pocházející z Francie, kde ji na přelomu 12. a 13. století zaznamenal Chretien do Troyes. Hájek přitom tuto látku zařadil do souvislosti s hrdinskými činy Čechů před Milánem roku 1158 (u Hájka 1159).

71. Erb **LOŤKA (KŮRKA)** (Kůrkové z Koryně)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 109—110

A: Předkové, kteří přišli s Čechem a Lechem, si tento erb přinesli již z Charvátska. Získali jej tam, když jejich předek jménem Bleh zachránil charvátského knížete, jenž prchal z prohrané bitvy. Schoval jej ve svém domě a v noci s ním doplnul na loďce vyrobené z lípové kůry až k jednomu pevnému hradu, kde kníže nabyl znovu moci. Za pomoc jej kníže odměnil a dovolil mu užívat erb loďky. Jeho potomci, kteří byli udatní rytíři, žili u Čecha i Lecha. V Čechách založili hrady Kurkovec, Krokovec a Korkyni, v Polsku Kórník a Blehyň, jenž se později „per corruptionem sermonis“ začal nazývat Bnin.

Pověst je stručná a vznik erbu vysvětluje pouze obecně z jeho vyobrazení, jak to konstatoval již A. Sedláček.²⁹⁰ Navíc je možno usuzovat, že si ji Paprocký sám vymyslel, a to až v Čechách, neboť v polských spisech ji u podobného erbu nezaznamenal.²⁹¹ Spojil zřejmě zprávu z Długoszových Clenodií,²⁹² kde se uvádí, že je to starý polský erb, s faktem, že se erb vyskytuje také v Čechách, a vyvodil z toho závěr, že erb musel být přinesen již z Charvátska. Jeho názor byl zřejmě podpořen četbou Hájkovy kroniky,²⁹³ kde se jméno Bleh vyskytuje ve spojení s hradem Krokovcem již v roce 675. Hájkovu zprávu spojil zcela neodůvodněně se skutečností, že hrad Bnin patřil v Polsku rodu s erbem ložky, a navíc přidal ještě názvy, jež připomínaly jméno českého rodu obdobného erbu. V Čechách to byl jen bezvýznamný vladycký rod, nelze proto usuzovat, že by mohl mít Paprocký přímý prospěch z toho, že položil vznik erbu do velice staré doby.

72. Erb **TŘI ČERVENÁ BŘEVNA V BÍLÉM POLI** (Páni z Doupova a z Budova)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 138—140

A: Když kníže Vladislav bojoval roku 1116 proti Uhrům, vyznamenal se Jiřík, syn mlynáře Staňka z Doupova, tím, že zastavil Čechy utíkající z bitvy a přinutil je znovu bojovat. Za toto hrdinství si vysloužil pasování na rytíře. Po vítězství si kníže nechal zavolat Jiříka a ten, než knížeti podal ruku, otřel si ji o svou bílou suknicí. Zůstaly na ní tři krvavé pruhy, které mu kníže dal do znaku.

Erbovní pověst, kterou Paprocký uvedl v Diadochu, převzal od Hájka.²⁹⁴ Vztahuje se k bitvě na Luckém poli, a má tedy historický základ. Pověst, jak ji zaznamenal Hájek, se ovšem odchyľuje od zpráv zaznamenaných ve starších kronikách. Základem, k němuž se pověst pojí, je Kosmovo líčení této bitvy. Mimo jiné se Kosmas zmiňuje, že v bitvě padl Jiřík, správce hradu Žatce, syn Stanův.²⁹⁵ Kronika tzv. Dalimila v souvislosti s bitvou již uvádí stručně erbovní pověst, v níž se říká, že kníže přikázal Jiříkovým dětem „biele a červené pruhy nositi“.²⁹⁶ Teprve Hájek udělal z Jiříka syna

mlynáře doupovského, který se stal za odměnu správcem kraje žateckého, a doplnil pověst vysvětlením, jak znak vznikl.²⁹⁷ Spojil Dalimilovu zprávu se současným rodem, který měl podobný erb. Jeho úprava pověsti byla zřejmě přijata s povděkem. Paprocký totiž dochoval zprávu, že si mu Budovcové z Budova, kteří měli podobný znak s menším počtem pruhů, stěžovali na Hájka, že zmíněného Jiříka nesprávně jmenoval z Doupova. Dokazovali, že se měl jmenovat z Budova, protože tam je dosud mlýn, a Doupov, jenž leží na kopci, je odtamtud daleko. Tvrdili dokonce, že to Hájek napsal nesprávně z nelásky k nim, že se nesnažil zjistit zprávy o jejich rodu. Paprocký brání Hájka, že nesepisoval rody, a exkurz končí tím, že předka je třeba jmenovat z Doupova i Budova, protože měl v užívání oba mlýny, a dva syny, Václava a Jiříka, jimž v blízkosti mlýnů postavil rytířská sídla Budov a Doupov. Dodává k tomu, že rozdíl ve znacích, „v helmu i ve štychách“, vznikly později při turnajích.

Pověst o erbu tří červených břeven, zaznamenaná Paprockým v Diadochu na základě Hájkovy kroniky, i Paprockého poznámka o tom, jak byla současníky přijímána, dokládá názorně Paprockého způsob práce a názory. Dokazuje, že genealogická pojednání tvořil ve spolupráci s rody a že se jim snažil vyjít vstříc. Je zároveň ukázkou jeho postupu, neboť zde jako i na jiných místech vyvozoval rozdíl v erbu buď změnou u sourozenců, anebo při turnajích. Protože ústní prameny považoval za stejně věrohodné, neváhal podle nich opravit zprávy písemných pramenů. Lze říci, že jim dokonce dával přednost, neboť ke zprávám zaznamenaným historiky se na mnoha místech staví kriticky, porovnává je mezi sebou a hodnotí. Skutečnost, že Hájkovy pověsti současníci znali a přijímali, přispěla jistě k tomu, že Paprocký Hájkovy zprávy považoval většinou za věrohodné, tím spíše, že neměl možnost konfrontovat je se staršími kronikami.

73. Erb NOHA V BRNĚNÍ (Pešíkové z Komárova)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 202—203

A: Erb byl nabyt ještě za časů pohanských. Jednou, když „Slaváci“ bojovali s Vlasy a Francouzi a nepřálo jim štěstí, byl zajat významný slovanský hejtman a s ním jeden z jeho žoldnérů. Uvrhli je do vězení a přikovali je spolu za nohy. Nebyla naděje, že by je někdo odtud vysvobodil, a tak se voják odhodlal, že pomůže hejtmanovi k útěku, i kdyby měl sám zahynout. Prosil jen hejtmana, aby pomohl jeho rodině. Odřezal si nohu, aby mohl hejtman uprchnout, a ještě zastínil po jeho útěku okno svým tělem, aby útěk nikdo nezpozoroval. Tři dny trpěl a teprve když bylo jisté, že je hejtman v bezpečí, volal, aby mu pomohli, anebo ho zabili, protože již nemůže bolestí vydržet. Jeho obětavost byla velitelem vězení oceněna, bylo mu pscyktnuto ošetření, a když se uzdravil, propustili jej domů. Po návratu mu hejtman z vděčnosti vyjednal u knížete udělení znamení nohy do kletoty na helm jeho erbu. Kdy se to stalo, nikdo neví, jen tato pověst zůstává u potomků v Polsku.

V Diadochu uvedl Paprocký u rodu Pešíků z Komárova, že erb, který se podobá jejich erbu, je doložen také v polských kronikách, a neváhal proto připojit polskou pověst. Zaznamenal ji již dříve v Gniazdu cnoty u erbu zvaného Novina.²⁹⁸ I když se jedná o novelistickou pověst s rozvinutým syžetem, nezpracoval ji veršem, jako v jiných podobných případech, ale prózou. Snad to bylo proto, že v Polsku jde jen o znamení v kletoty u erbu, jenž má na štítě jinou figuru.²⁹⁹ Erb měl být získán roku 1121 v bitvě s Rusy, ale událost, zaznamenaná výše, která vedla k udělení nového kletoty, se měla odehrát v Čechách. V Herbech se Paprocký u tohoto erbu pouze odvolal na to, co napsal v Gniazdu, a pověst neuvedl;³⁰⁰ do výkladu o členech rodů s tímto erbem vložil však úvahy o době vzniku erbu. Polemizuje zde s názorem že erb vznikl až za Boleslava Křivoústého, jak sám napsal v Gniazdu, a vyslovuje domněnku, že erb musel vzniknout již za dob pohanských. Tuto domněnku odůvodňuje tím, že událost, která vedla k udělení kletoty, se odehrála v Čechách, a proto pověst náleží do doby, kdy byly styky s českými zeměmi živé. Do pohanských dob zařadil událost také v Diadochu, podotkl však, že ani české, ani polské kroniky dobu vzniku erbu neuvádějí.

Długosz pověst v Clenodních ještě nevypráví a nehovoří ani o kletoty,

ale popisuje jen erb na štítě.³⁰¹ Lze tedy soudit, že pověst vznikla až ke konci 15. nebo 16. století. Pochází z Polska a Paprocký ji k nám přinesl. Je proto neopodstatněná domněnka F. Menčíka, že pověst byla známá u našeho rodu i v Polsku; Menčík Paprockého Diadoch asi v tomto případě nestudoval.³⁰² A. Sedláček zařadil pověst mezi ty, které vznikly pouhou domněnkou.³⁰³ Vzhledem k tomu, že jde o beletristický typ pověsti, je jeho názor správný.

Upozornit je možno ještě na jednu zajímavou skutečnost. Pověst se zařadila mezi lidové pověsti na Slovensku, kde se situuje k hradu Vršatci do doby bojů s Tatary za Bély IV.³⁰⁴ Sledovat její vývoj by bylo jistě zajímavé a podnětné, přesahuje to však rámec této práce.

74. Erb **MEDVĚDÍ TLAPY (MEDVĚDÍ TLAPY, mezi nimi JABLKO PROTĀNUTĚ STŘELOU)** (Horčicové z Prostého v Čechách, Karnowští v Polsku)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 209, s. 216

A: Erb byl udělen slovanskými knížaty předkovi, jenž chytil medvěda, polámal mu přední tlapy, utal je a podal knížeti. Jeho potomci pak přišli do těchto zemí s Cechem a Lechem a za různé zásluhy obdrželi různá znamení na helm; tím vznikl rozdíl mezi českými a polskými erby. U některých došlo ke změně znamení i na štítě.

B: Erb získal od knížete starší bratr, když střelou z kuše zabil medvěda sedícího v sadu pod jabloní a požírajícího jablko. Mladšímu bratrovi, jenž byl u Čecha, podaroval část svého erbu — medvědí tlapy. Původní erb se v Polsku nazývá Pneyna, ale smysl tohoto slova není znám.

Pověst B uvedl Paprocký již v Herbech v delší verzi pod erbem Pnieinia.³⁰⁵ Motivu využil v českém spise, kde vyprávění rozdělil do dvou částí. U českého rodu s erbem medvědí tlapy vypráví pověst A, kterou asi sám vytvořil, u zmíněného polského rodu s erbem medvědí tlapy, mezi

nimiž je jablko protknuté střelou, pak pověst B; u druhé pověsti připojil proti verzi v Herbech vysvětlení, jak se erb dostal do Čech. Obě pověsti patří k typu prostého podání, vysvětlujícího původ erbu z jeho vyobrazení; pověst B vznikla zřejmě u polského rodu — Paprocký říká, že o vzniku znaku je takové „připomínání“. Z podobnosti znaků odvozuje společný původ od jednoho předka v době velice staré; nelogičnost jeho postupu ovšem spočívá v tom, že tak činí dvěma různými pověstmi. Obě pověsti patří k těm, jež motivují udělení znaku osobní statečností předka.³⁰⁶

75. Erb ČÁP (Počepičtí a Dobřenští)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 216—218

A: Erb získal jeden mladík, kterému se podařilo zázračným způsobem dostat se z pohanského zajetí, a to takto:

Na počátku šíření křesťanství u Slovanů, jednou, když bojovali proti pohanům, byl po bitvě, v níž jim nepřálo štěstí, zajat jeden mladý rytíř a byl prodán od pohanů do vzdálené země. Tu se jednou stalo, že se čápi, kteří letěli do teplých krajín, snesli v houfu a usedli. Pohané se tomu velice divili, protože tyto ptáky neznali. Mladý rytíř jim o čápech vyprávěl, že žijí v jeho rodné zemi, a že i na domě jeho otce mají hnízdo. Na to mu pán, jenž si ho koupil, řekl, že jestli je náhodou mezi čápy i ten, který má u nich hnízdo, a jestli ho pozná, že ho propustí. Rytíř se pomodlil a zavolal na jednoho z čápů. Bůh jej vyslyšel, a čáp k němu přišel. Pan pak slib dodržel a rytíře propustil. Po návratu domů si rytíř od knížete na věčnou památku vyžádal čápa za erb. Tento erb mají mnohé rody v Čechách, Německu i Polsku. U Poláků se nazývají Bočanové, jinak je jmenují Češi a Němci také jinak, podle jazyka a řeči každého národa.

B: Za dob starých českých knížat přijel do Čech nějaký Mikuláš Štorchvic z Kolína nad Rýnem. Na dvoře českého knížete si vysloužil ves Počepice, podle ní se začal psát Počepický a jméno Štorchvic přestal užívat.

První z uvedených pověstí je erbovní, druhá genealogická, obě jsou zaznamenány pouze v Diadochu. Erbovní pověst je čistě beletristická, před-

stavuje drobnou povídku, a podle motivu modlitby a následného zázračného záchranění je možno usuzovat, že předlohou byl příběh z exempel nebo mravoučná povídka. Svou formou i obsahem prozrazuje mladší původ a spojení spíše s tureckými válkami, než s dobou pohanskou, do níž ji zařadil zřejmě až Paprocký. Pověst se dostala do folklóru a byla tradována až do 19. století, jak dokládá A. Sedláček.³⁰⁷ Není vyloučeno, že i Paprocký ji přejal již z ústní rodové tradice, která romantický příběh literárního původu vztáhla k vysvětlení svého erbovního znamení. Pravděpodobnost této domněnky však není příliš velká, protože Paprocký se zde o ústní tradici nezmínil, i když na jiných místech tuto tradici dokládá. Pověst zaznamenal až v Čechách, u polských rodů ji nenajdeme.

Pověst B, kterou Paprocký položil do doby knížecí, je jistě také mladší. Počepice totiž ještě v 15. století drželi vladykové, kteří měli erb kosého pruhu.³⁰⁸ Samotný fakt, jenž je jádrem této historické pověsti, tedy to, že předek rodu přijel již s tímto erbem z Německa, může nasvědčovat, že se zde jednalo o rodinnou genealogickou tradici. Stručnost podání by to potvrzovala.

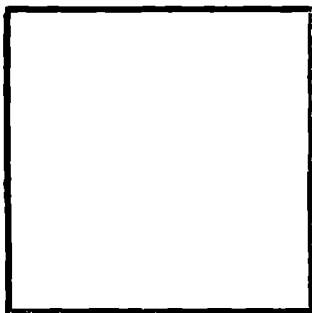
76. Erb **ORLÍ KŘÍDLO A NOHA** (Čabeličtí ze Soutic)

Diadochos, O stavu rytířském, s. 225

A: Je to rod i erb v slovanských zemích velice starodávný. V Polsku se erb jmenuje Topacz, a to podle stejnojmenného předka, který s tímto erbem přijel do zdejších zemí. Jak se dostali předkové do Českého království, zda z Uher nebo z Charvátska, o tom nejsou žádné zprávy.

Paprocký se v Diadochu zmínil o polském názvu obdobného erbu, o němž psal ve svých polských spisech. Erbovní pověst v Diadochu nezaznamenal, ale uvedl, že jde podle zpráv polských kronik o velice starodávný rod. Zmiňuje se prý o něm také Długosz, „slavný historik polský“, že je to slovanský rod, jež přivedl z Uher Kazimír Veliký. Vidíme zde opět

rozdíl mezi tím, co o vzniku erbu říká Paprocký v Polsku a co v Čechách. V Gniazdu totiž Paprocký napsal, že erb Topacz byl udělen roku 1132, když král Boleslav Křivoústý bojoval s Jaropelkem. Po boji uviděl rytíř Topacz supa, vystřelil na něj z kuše, zabil jej a knížeti donesl ukázat jeho uťaté křídlo a nohu. Dostal je pak za odměnu do znaku.³⁰⁹ I když se Paprocký domníval, že jde o stejný erb (o čemž svědčí uvedení polského názvu erbu), nezaznamenal v Diadochu erbovní pověst, která je odvozena z tvaru erbovního znamení (a není vyloučeno, že je Paprockého výmyslem). Snad ji zde neuvedl (a to ani modifikovaně) proto, že český erb se označoval jako křídlo orla. Naproti tomu využil Długoszovy zmínky z Cle-nodii,³¹⁰ která svým časovým zařazením odporuje tomu, co Paprocký napsal v Gniazdu.

77. Erb ŠACHOVNICE (Město Klatovy)

Diadochos, O stavu městském, s. 233

A: Znak získalo město roku 1000 od knížete Oldřicha takto: Kníže jel přes město Klatovy na lov na hrad Držku. Udivilo ho, že na stolech zde mají vyryté šachovnice. Když zjistil, že se měšťané rádi baví hrou v šachy, rozhodl se zahrát si s nimi. Když ho pak jeden měšťan dvakrát ve hře porazil, dal kníže městu na pečeť znak šachovnice.

Paprocký v Diadochu napsal, že pověst převzal z kroniky Radimila, opata klatovského kláštera ze 12. století, kterou mu zapůjčili klatovští měšťané. Vytěžil z této kroniky i řadu dalších smyšlených zpráv o městě a na jejich základě pak polemizuje s Hájkem o nesrovnalosti některých údajů.

F. Menčík a po něm A. Sedláček ve svých sbírkách erbovních pověstí uvedli jinou verzi této pověsti, kterou roku 1699 zaznamenal J. Hammer-schmidt.³¹¹ U Paprockého máme tedy doklad, že pověst existovala již o století dříve. O kronice opata Radimila se domnívá J. V. Šimák, že je to podvrh ze 16. století, jenž vznikl rozvinutím zpráv z Hájkovy kroniky.³¹² Po-

věst je zcela vymyšlená, nemá historický základ, je to stručná beletristická pověst českého původu. Erb Klatov je odvozen podle Menčíka i Sedláčka od erbu Klenovských z Klenového, kteří měli ve znaku šachovnici a byli majiteli města před tím, než se stalo městem královským. Menčík neodůvodněně soudí, že se zde proto vyvinula stejná pověst jako u Klenovských. U této pověsti (uvedené pod č. 61) jde však o zcela jinou motivaci vzniku erbu a o látku původem polskou.

78. Erb DVOJOCASÝ LEV (české království)

Diadoch, Úvodní část

Když se začalo osídlovat české království, Čech, jeho první pán, tak jako jeho předkové charvátská knížata užíval na svých korouhvích znak černého orla. Stejně znamení měl i jeho bratr Lech, později si však barvy svého erbu změnil. Když se totiž se svou družinou vydal dále na východ, našel na místě, kde vzniklo Hnězdo, mnoho hnízd bílých orlů. Bílého orla na červeném štítě přijal do svého znaku a po něm má tento erb polské království. Česká knížata však nadále užívala v erbu černého orla v bílém poli, a to až do roku 1159. Ke změně došlo v době, kdy Čechové šli se svým králem Vladislavem na pomoc císaři Fridrichovi proti milánským. Protože Čechové bojovali udatně jako nepřemožitelní lvi a nikoli jako orlí, kteří přilétají a odlétají, udělil císař českému králi a celému jeho království na věčné časy za heroltské znamení lva. Současně dal erby i řadě českých bojovníků. Někteří sice píší, že Čechové poté, co kníže Boleslav Ukrutný zabil svého bratra svatého Václava, měli v erbu kotel, ale to nemůže být pravda, protože tento slavný kníže by jistě nenesl takovou potupu, a tím méně jeho poddaní, kteří byli vždy citliví na svou čest.

Pověsti o původu erbu českého království zaznamenal Paprocký pouze v Diadochu. Shrnuje zde stručné názory na vývoj českého znaku. I když necitoval pramen, je zřejmé, že navazoval na Hájkovu kroniku. Rozptýlená Hájkova tvrzení ovšem spojil a poněkud doplnil. Hájek nehovoří o tom, že Čech a Lech měli ve znaku orla, jmenuje je jen charvátskými knížaty,

o prastarém znaku českých knížat se zmiňuje v souvislosti s jeho záměnou za znamení kotle a s Lechem pojí etymologickou pověst o názvu Hnězdna.³¹³ Od Hájka rovněž Paprocký převzal zprávu o udělení znaku lva s chybným datováním místo roku 1158.³¹⁴

I Hájek již navázal na starší tradice objevující se v kronice takřeč. Dalimila, které rozšířil. Dalimil stručně uvedl jen erbovní pověst o záměně erbu orlice na lva a událost přitom položil do starší doby. Jeho zmínka o povinnosti českého knížete držet za trest kotel v císařské kuchyni není erbovní pověstí.³¹⁵ Ve starší době byl motiv nahrazení erbovního znamení kotle černou orlicí českému knížeti zpracován také samostatně v povídce o Štilfrídovi. Paprockého výklad však nasvědčuje, že toto zpracování neznal.³¹⁶

O vývoji českého znaku existuje již rozsáhlá literatura. Problematika byla řešena ve vztahu k pověstem i pramenům, v nichž byly zachyceny.³¹⁷

Pověst zařazená Paprockým do Diadochu je dokladem jeho způsobu práce i názorů a přesvědčení, že znaky jsou původu předhistorického, spojování tradic českých s polskými, hodnocení kvality erbovních znamení. S pověstí částečně souvisí další pověsti vztahující se k bitvě před Milánem (č. 18, 65—70).

